

Richter, Václav

Olomouc v románském údobí

In: Richter, Václav. *Raněstředověká Olomouc [stavební dějiny vzniku města]*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1959, pp. 55-118

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/126626>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

II. OLOMOUC V ROMÁNSKÉM ÚDOBÍ

1. Přemyslovci na Moravě. — 2. Vznik přemyslovské Olomouce. — 3. Úřední knížecí hrad. — 4. Celkový rozvrh hradu. — 5. Jeho opevnění. — 6. Hradní brány. — 7. Brány vnitřního hradu. — 8. Brány předhradí. — 9. Církevní stavby na hradě. — 10. Kostel sv. Petra. — 11. Kostel sv. Václava. — 12. Archeologie sv. Václava. — 13. Rekonstrukce románského dómu. — 14. Stavební dějiny chrámu sv. Václava a jeho význam. — 15. Zaniklá kaple sv. Maří Magdalény. — 16. Světské stavby na hradě. — 17. Požár hradu 1204. — 18. Přestavba hradu. — 19. Knižecí palác s bergfritem. — 20. Pozdněrománský biskupský palác a kapitula, písemné zprávy. — 21. Zbytky biskupského paláce a kapituly. — 22. Rekonstrukce biskupského paláce a kapituly. — 23. Slohová příslušnost biskupského paláce. — 24. Biskupský palác a kapitula Jindřicha Zdíka. — 25. Pozdněrománské zastavění předhradí, klášter augustiniánek u sv. Petra. — 26. Celková situace kláštera augustiniánek. — 27. Podhradí knížecího hradu, písemné zprávy. — 28. Burgus ecclesiae sancti Blasii. — 29. Trhová osada sv. Blažeje v půdoryse města. — 30. Farní kostel sv. Blažeje, písemné zprávy. — 31. Archeologie sv. Blažeje. — 32. Česká ves s kostelem sv. Mořice. — 33. Kostel sv. Mořice, písemné zprávy. — 34. Stavba sv. Mořice. — 35. Židovská obec. — 36. Kaple sv. Michala a ostatní okolí knížecího hradu.

1. Ocitáme se v XI. století. Od vzniku staroslovanského hradu Olomouce nás dělí dvě století. Za tuto dlouhou dobu, k níž se na Olomoucku nedostává zpráv, prošla Morava historií, která zcela změnila staroslovanskou společnost i v Hornomoravském úvalu. Zmizela Velkomoravská říše, zapadla do minulosti katastrofa na začátku X. století a minula i jiná krize na konci tohoto věku. To vše patří do obecných dějin.¹⁾ Jelikož jsme vedeni tématem, je nutné se smířit s tím, že zpřetrhané pásmo obrazů o olomoucké existenci se počíná plynule odvíjet teprve na přelomu prvního tisíciletí. Po cesuře se přesune váha pramenů. Do popředí vystoupí historické údaje s jejich určitostí, závěry per analogiam pozbudou nezbytnosti. Místo prehistorické archeologie zaujme archeologie historická. Středem zájmu se stane konečně umění. Již tento fakt, bytí světa velkého umění, charakterisuje hluboké změny v kulturní situaci Olomouce XI. věku.

Český kníže Oldřich ve válce císaře Jindřicha proti Polákům napadl r. 1015 Moravu, tehdy obsazenou Poláky, a pronikl až k velkému hradu „Businc“. Bylo již uvedeno, že jde asi o hradiště u Mikulčic. Útok neměl za výsledek územní zisky, ale hned r. 1017 za nového tažení, jež skončilo mírem v Budyšině, opanoval Oldřich, a tím Přemyslovci konečně Moravu. Vysvobodiv ji z moci Boleslava Chrabrého, rozhodl trvale o budoucí státní příslušnosti země. Před r. 1021 odevzdal Oldřich Moravu do správy svému nemanželskému synu Břetislavovi, jenž r. 1021 po únosu Jitky odešel s ní na Moravu. Břetislavova Morava se lišila od velkomoravské Moravy i od Moravy v jejich pozdějších známých hranicích. Na jižní straně bylo patrně již tehdy ztraceno území mezi Dunajem a Dyjí, které si snad císař po bojích s Poláky podržel jako dobyté území. Zdá

¹⁾ Srov. Přehled československých dějin I (1958), 72 a násled.

se, že již Břetislav opevňoval hrady novou ustoupivší hranici, o níž Kosmas v druhé polovině XI. století praví, že ji tvoří „non silva, non montes, non aliqua obstacula. sed rivulus, nomine Dia“. Na jihovýchodě však k tehdejší Moravě příslušelo pravděpodobně Pováží a na severovýchodě Horní Slezsko, jež k Moravě připadlo hned r. 1017 nebo r. 1034. Později ovšem bylo Opolsko ztraceno, ale Holasicko (pozdější Opavsko) při českém státě zůstalo.

2. Kam se Břetislav I. na Moravě odebral? Představy podle pozdějšího stavu svádějí k tomu, aby se již tehdy za hlavní Břetislavovo sídlo považovala Olomouc. Není to však bezpečné; zdá se naopak, že Břetislav spíše dával přednost jižní Moravě. Vzniká tam nový hrad Břeclav, nazvaný podle jeho jména, vystavěný v okolí staroslovanského hradiště. Také hlavní hrad Pováží Bratislava souvisí patrně s Břetislavem. Hrad Spytihněv v Dolnomoravském úvalu mohl být založen již Břetislavem a nazván na počest jeho nejstaršího syna Spytihněva II. Břetislavův zájem v prvních moravských letech se zřejmě obracel k jižnímu pomezí a ke Slovensku, kde za jedné válečné výpravy pronikl až k Ostřihomu. Roku 1034 nastoupil Břetislav na český trůn. Jeho politika se nyní obrátila proti Polsku. Za této situace snad mohl teprve vzrůstat význam Olomouce jakožto staroslovanského hradu, ležícího na Polské stezce.

Je také otázka, co se stalo s Moravou, když se Břetislav ujal vlády v Praze. Nejstarší jeho syn Spytihněv se narodil, jak udává Kosmas, r. 1031, v též roce, kdy pražský biskup Šebíř byl ordinován moravským arcibiskupem. Byl tedy v době, kdy Břetislav převzal moc v Čechách, teprve tříletý. Z toho by plynulo, že Břetislav si musil podržet správu Moravy i po r. 1034. S tím by souhlasily některé pozdější Břetislavovy vztahy k Moravě. Podle Kosmovy kroniky založil r. 1046 Břetislav kapitulou ve Staré Boleslavi a tzv. zakládací listina tohoto ústavu zaznamenává, že zakladatel daroval kapitule desátky z několika jihomoravských hradů.²⁾ Listina je sice padělkem, avšak není vyloučeno, že se opírá o starou tradici. Je pozoruhodné, že zde vystupuje do popředí zase jižní Morava. Mimoto podle jiných podvržených listin, avšak v tomto směru nepodezříváných, založil Břetislav ve čtyřicátých letech XI. století (opět na jižní Moravě) benediktinský klášter v Rajhradě.³⁾ Disponoval-li ještě před polovinou XI. věku moravskými statky, měl patrně na to právo, a to nikoli jako velký kníže nad údělníky, nýbrž jako přímý vládce země.

Břetislav měl s Jitkou pět synů, Spytihněva, Vratislava, Konráda, Jaromíra a Otu. Po smrti Břetislava r. 1055 byl uveden na český knížecí stolec Spytihněv. Je velmi pravděpodobné, že určitou dobu před Břetislavovým skonem, snad od poloviny XI. století, byla svěřena správa celé Moravy Spytihněvovi. Byly zjištěny před několika roky Spytihněvovy moravské denáry. Shora uvedený hrad Spytihněv mohl tedy vzniknout popř. až za Spytihněvova správcování a jeho jméno by bylo zajímavým náznakem, že i za Spytihněva těžiště Moravy leželo stále v jižní části země. Břetislav však — zřejmě před svou smrtí — určil Spytihněva za svého nástupce, rozdělil Moravu na dvě poloviny. Jednu část, Olomoucko, dal Vratislavovi, druhý díl Konrádovi a Otovi. Jaromír byl asi přikázán kněžskému stavu. Na dřívější Spytihněvovu samovládu na Moravě poukazuje nyní to, že hned r. 1055 rozhodnutí svého otce neuznal. Povolal 300 jemu známých velmožů-družiníků z moravských hradů na Hrutovské území

²⁾ V. Hrubý, Tři studie k české diplomatice (1936), 73.

³⁾ Tamže, 79.

za Třepovickým sedlem, zajal je a táhl na Moravu. Vratislav z Olomouce uprchl před ním do Uher, Konráda a Otu vzal Spytihněv sebou k svému dvoru jako funkcionáře, župany. Teprve z obavy před uherským vpádem vrátil Spytihněv po čase Vratislavovi hrady na Moravě podle otcova odkazu. Po Spytihněvově smrti r. 1061 Vratislav, zvolený za pražského knížete, rozdělil opět Moravu, a to tak, že Olomoucko dostal Ota, Brněnsko se Znojemskem Konrád. Ota zv. Sličný se stal zakladatelem olomoucké linie Přemyslovců, jež vymřela kol r. 1200. Je nutno také uvést, že Vratislav r. 1062 založil v Olomouci biskupství, jednak z ideálních důvodů, jednak z praktických, aby v něm měl na Moravě oporu. Zakládací listina biskupství se nezachovala. Zdikova listina z r. 1131 praví jen povšechně, že dřívější privilegia částečně sešla stářím, částečně se ztratila. Podle V. Hrubého vůbec neexistovala.⁴⁾

Z předešlého je patrné, že o přemyslovském olomouckém údělu a začátku pozdějšího významu Olomouce, jenž byl dán především olomouckým biskupstvím, lze věrohodně mluvit až asi od doby Vratislava, kol 1055. To ovšem nemusí znamenat, že přemyslovská Olomouc vznikla teprve po polovině XI. věku. Zdá se, že Břetislav již za své vlády na Moravě tuto zemi organisoval hradským zřízením, navazuje při tom patrně na starší teritoriální rozdělení. Nové uspořádání Moravy se projevilo stavbou nových hradů. Proto přemyslovská Olomouc mohla být založena již po r. 1021. Existovala rozhodně před r. 1062, jelikož biskupství bylo ustanoveno u staršího hradního kostela.

3. Románská Olomouc údělných knížat přemyslovského rodu byla především reprezentována knížecím hradem, jenž byl residencí údělného knížectví a administrativním centrem olomouckého kraje. Olomoucké údělné knížectví se totiž skládalo z několika krajů, hradských okrsků. Bylo by důležité, kdyby se dalo zjistit, zda Břetislavovo rozdělení Moravy na úděly odpovídalo starší tradici nebo bylo jen okamžitým vrchnostenským rozhodnutím ad hoc. Po geografické stránce bylo značně přirozené, neboť rozčlenilo Moravu zhruba podle povodí jejích hlavních řek. Bylo však již dříve nadhazeno, že snad stará situace na Moravě nesouhlasila vždy s tímto přírodou daným základem. Ostatně ani olomoucký úděl XI. století nebyl tvořen jen povodím řeky Moravy, tedy východní polovinou země. Patřilo k němu asi jednak Holasicko, jednak však zejména i Malá Haná s okolními pomezními hvozdy, jak plyne z toho, že při založení rodinného kláštera olomouckých Přemyslovců na Hradisku dostal tento ústav od knížete Oty a jeho manželky Eufemie r. 1078 statek Úsobrno. Na Malé Haně byly věnné statky olomouckých kněží. Olomoucký úděl tedy zasahoval do povodí i jiných řek, dokonce na horní toky vod, jejichž dolní tok patřil údělu druhému. Na toto příčné, rovnoběžkové rozložení působila nepochybně existence Polské stezky. Pokud jde o hradské okrsky, které tvořily údělné olomoucké knížectví, kromě olomouckého kraje příslušelo sem Přerovsko, Spytihněvsko a patřně také Břeclavsko, neboť opět uvedený klášter Hradisko byl od zakladatelů obdarován šestým denárem z mostu na Olšavě a šestým denárem z mostu pod hradem Břeclaví. Jelikož zároveň získal i šestý denár z mýta u hradu Hradce na Opavsku, bylo součástí Olomoucka i Hradecko (Opavsko). Existoval-li hned v XI. století zvláštní hradský okrsek na Malé Haně, není prameny doloženo. Později se sice několikrát připomíná úsobrnská provincie, není však jisté, můžeme-li posunouti její stáří až do XI. věku. Je ostatně zatím

⁴⁾ V. Hrubý, Tři studie k české diplomatice (1936), 8 (poznámky, 77).

zcela nevyjasněno, které hradiště na Malé Hané by mělo být tím předpokládaným krajským hradem (hradiště u Křenova?).⁵⁾

Přemyslovský knížecí hrad Olomouc byl založen proti staroslovanskému Hradisku na pravém břehu řeky, na východní části Olomouckého kopce nad brodem. V XI. století zřejmě již neexistovaly zábrany, které by zakladateli nedovolovaly, aby hrad zaujal nejvhodnější místo na křižovatce cest. Zprávy Jeittelesovy⁶⁾ o nálezech r. 1864 ve dvoře kapitulního probostství na tzv. Předhradí (dubové trámové konstrukce a železná přílba snad z XI. století v Ambrasské sbírce) jsou zatím nejasné a nekontrolovatelné. Při vykopávkách, které r. 1948 prováděl v Olomouci Státní archeologický ústav, bylo sice zjištěno, že tato část Olomouckého kopce byla již v dávné minulosti osídlena. V rajské zahradě křížové chodby na severní straně katedrálního chrámu sv. Václava a mimoto také za presbyteriem, tedy východně, od téhož dómu narazilo se při sondování asi v hloubce 2 m na stopy eneolitického sídliště s kanelovanou keramikou. Zároveň byly také objeveny zbytky sídliště ze starší doby bronzové.⁷⁾ Hrad však byl na těchto místech založen — jak naznačeno — nejdříve za Břetislava I.

Určité historické zprávy o tomto novém hradě neexistují vlastně před r. 1062, kdy u kostela tohoto hradu bylo založeno biskupství a před r. 1078, kdy lze předpokládat, že původní staroslovanský hrad byl již jen hradiskem, hradištěm. Podle tzv. zakládací listiny staroboleslavské kapituly sice Břetislav I. prý kolem 1046 daroval kapitule z olomouckého hradu ročního platu jednu hřivnu a dva voly.⁸⁾ I když budeme tento údaj považovat za věrohodný, mohl by se týkat popř. ještě původního hradu. Podobně by mohl být vykládán i záznam Kosmovy kroniky, že r. 1055 Vratislav při svém útěku před Spytihněvem zanechal svou manželku „Olomuc in urbe“. V obou případech je ovšem výklad v tomto smyslu nepravděpodobný. Olomoucký hrad se dále výslovně připomíná u Kosmy k r. 1073, při příležitosti ostudné historie o Jaromírově surovém zacházení s olomouckým biskupem Janem. Mimoto se Kosmas zmiňuje o Olomouci k r. 1091. V Otově zakládací listině kláštera Hradiska z r. 1078 se klášter určuje „prope urbem Olomuc“.

Zvláštní útvar olomoucké kry tvořil výhodný přírodní základ pro vznik hradu. Východní část olomouckého pahorku vybíhala od nejvyššího místa kopce v jakýsi ostroh nad řeku, jenž na všech třech stranách, severní, východní a jižní, spadal příkrými srázy do roviny, která zejména na severu byla bažinatá. Na nejvysunutějším místě ostrohu přímo nad řekou se mimoto terén zdvihal v malé, celkem oválné návrší, odsazené od ostatního ostrohu určitým zúžením kopce. Velmi příznivou situací pak byla i ta okolnost, že celý východní ostrožný výběžek Olomouckého kopce byl výrazně oddělen od západní části s nejvyšším bodem poměrně značně úzkou šíjí. Morfologické vlastnosti území přímo tedy předem určovaly základní rozvrh hradního půdorysu.

4. Knižecí hrad Olomouc se skládal ze dvou částí, a to z vlastního vnitř-

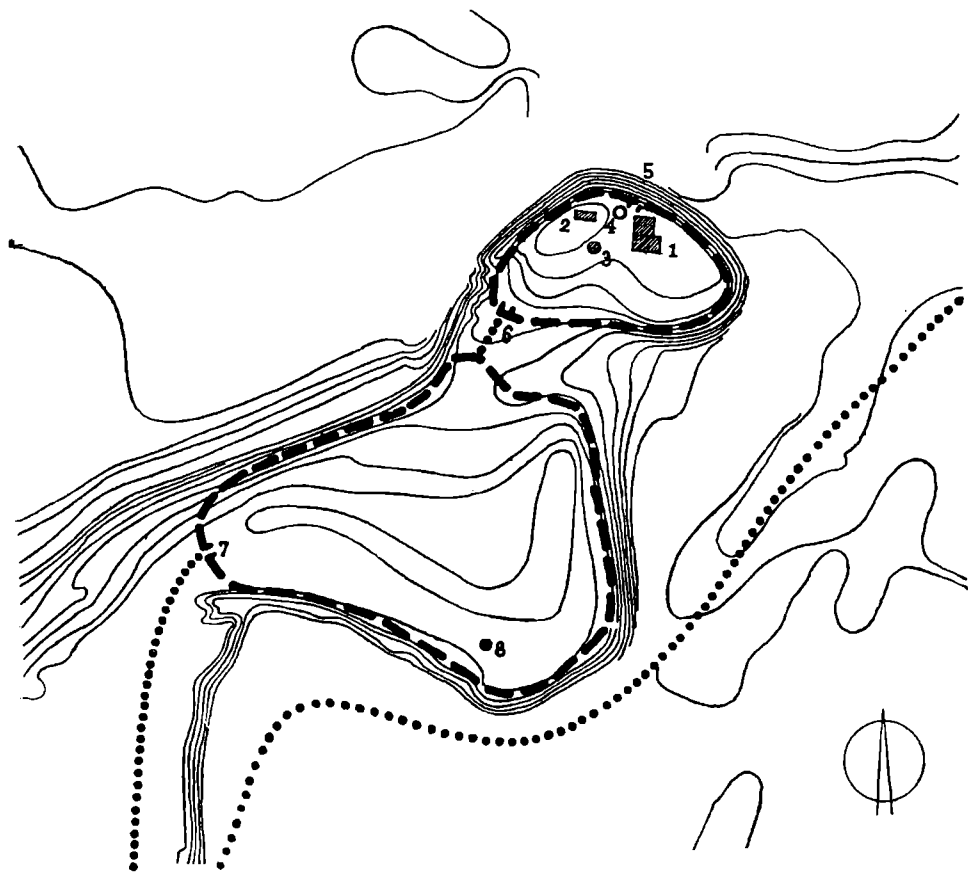
⁵⁾ Srov. V. Richter, Hraniční hvozd v okolí Mor. Třebovska, ČSPS LXIV, 1956, 141.

⁶⁾ L. H. Jeitteles, Die vorgeschichtlichen Alterthümer der Stadt Olmütz und ihrer Umgebung, Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien I, 1871, 217, 238. — Aug. Demmin, Die Kriegswaffen in ihrer historischen Entwicklung (1869), 266, obr. 16.

⁷⁾ K. Reichertová, Přemyslovský hrad a předhradí v Olomouci, Archeologické rozhledy 1949, 60.

⁸⁾ CDB I, str. 361, č. 382.

ního malého hradu a z většího předhradí. Vnitřní hrad zaujímal prostor na uvedeném návrší u dnešního dómu, jež je na začátku XIII. století správně charakterisováno jako kopeček (in quendam monticulum, in monticulo).⁹⁾ Předhradí pak zabíralo širší plochu na Olomouckém kopci, omezenou na severu a jihu svahy a na východě a západě zmíněnými zúženými, jednak před dóm-ským kopečkem, jednak šíjí u nynějšího kostela P. Marie Sněžné. Tato šíje



Obr. 6: Knižecí hrad Olomouc (kreslil inž. arch. E. Simek).

1 = kostel sv. Václava s kapitulou, 2 = knížecí palác, 3 = kaple sv. Maří Magdaleny,
4 = bergfrit, 5 = severní brána vnitřního hradu, 6 = západní brána vnitřního hradu,
7 = brána předhradí, 8 = kostel sv. Petra.

byla i po založení města jasně patrná zalomením městských hradebních zdí pod špitálem sv. Ducha, ležícím kdysi proti právě jmenovanému jezuitskému kostelu. Ve XII. věku se nazývá jednou u Vincentia vnitřní hrad „arx“. Mluví se u něho totiž o hradě Olomouci a „o vlastním hradě“ (in ipsa etenim civitate Olomuc [et] in ipsa arce).¹⁰⁾ Předhradí vystupuje v pramenech vždy pod jmé-

⁹⁾ CDM XV, str. 1, č. 1.

¹⁰⁾ FRB II, 409.

nem Předhradí, latinsky preurbium. Není proto možné se domnívat, že knížecí hrad XI.—XII. století se rozkládal pouze na vyvýšenině kolem dómu a že v něm existoval zvláštní opevněný knížecí dvorec (curia), jenž zastával funkci vnitřního hradu, a že předhradí původně k románskému hradu nepatřilo, jsouc výplodem teprve gotické doby. Věc se má ve skutečnosti právě naopak; románský hrad měl předhradí, kdežto gotický hrádek byl omezen jen na kopeček u dómu. Termín preurbium pochází ze staré doby, jelikož olomoucký gotický hrad od začátku XIII. věku se v pramenech nikdy nejmenuje urbs, nýbrž vždy castrum a v češtině se pro preurbium v Olomouci nikdy neobjevuje slovo „předměstí“, ale vždy „předhradí“. Výraz pro hrad „urbs“ nebo „civitas“ je možný v českých zemích jen v románském údobí. Ostatně je z dějin města známo, že tzv. Předhradí v Olomouci dlouho původně nepříslušelo k městu. Kdyby tzv. Předhradí nepatřilo původně k hradu, bylo by také nutné předpokládat, že první hradní kostel sv. Petra byl založen mimo hrad, což je ovšem nanejvýš nepravděpodobné.

5. Olomoucký hrad, to je vnitřní hrad i předhradí, byl přirozeně opevněn. Archeologicky však o povaze tohoto opevnění, zejména jak v terénu probíhalo a jak bylo konstruováno, není zatím nic známo, jelikož nebyly nalezeny dosud jeho zbytky. Pokud jde o půdorys čili o vedení hrzení, lze pravděpodobně ovšem předpokládat, že sledovalo asi horní okraj svahu. Ten však dovedeme určit také jen přibližně, protože celý obvod hradu byl v pozdějších dobách zastaven velkými budovami, které např. na severní straně zasahují hluboko do svahu. Proto jsou naše představy o tomto půdorysném vedení opevnění dosti nepřesné. Otázku, jakým způsobem bylo provedeno opevnění, bylo by snad možno zodpovědět podle blízké analogie. Je známo z Kosmovy kroniky, že Břetislav I. přestavěl hradby kolem dokola celého hradu pražského a toto břetislavské opevnění bylo při výzkumu na pražském hradě zjištěno. Jelikož olomoucký hrad vznikl také asi za Břetislava, byla by nasnadě myšlenka, že hrzení v Praze a v Olomouci budou asi podobná. Názory na pražské břetislavské opevnění prošly již určitým vývojem. Nyní se předpokládá, že podstatou jeho byla na sucho kladená kamenná zeď, jež z vnitřní strany hradiště byla podpírána širokým a hmotným zemním valem. Tento val byl pak zpevněn tak, že byl proložen několikánásobným roštem z roubených klad. Uměle vyhloubený příkop byl proveden pouze před hradbou na šíji ostrohu. Z tohoto srovnání plyne nepochybně, že způsob původního opevnění olomouckého hradu byl ještě slovanský, valový. Měl-li olomoucký hrad již také kamennou vnější zeď nebo byl-li val pouze dřevěný, nelze rozhodnout. Význam olomouckého hradu v XI. století není ovšem možné srovnávat s Prahou, avšak na sucho kladená zeď nebyla v té době technickou novinkou, rovněž nikoli trámové rošty v hliněném valu. Snad by se doporučovalo přezkoumat archeologicky, jaký význam mají již shora zmíněné Jeittelesovy údaje o dubových konstrukcích ve dvoře proboštství. V Praze se posunulo nové břetislavské opevnění směrem do hradiště, jelikož starší fortifikace se uchovávala. V Olomouci však mohlo být gotické opevnění vysunuto naopak do svahu, aby se získala větší plocha. Domy na jižní straně Předhradí stojí na terasách. Proto by snad nález valu ve dvoře těchto domů nebyl vyloučen. Mimo val je nutno v Olomouci ještě předpokládat, že šíje předhradí u P. Marie Sněžné byla velmi pravděpodobně prokopána příkopem. Podobný příkop musil existovat i v zúžení mezi předhradím a vnitřním hradem, kde podle situace byl veden zřejmě v oblouku před dómským návrším.

6. Opevnění hradu, vnitřního i předhradí, musilo být prolomeno branami. Také o těchto branách chybějí archeologické poznatky a rovněž i současné zprávy. Vzdor tomu lze si učinit o původních přístupech do hradu jisté představy, a to na základě zpětných závěrů z pozdějšího stavu, předpokládáme-li, že v dalším stavebním vývoji města celková komunikační orientace, a tím umístění bran zůstaly aspoň povšechně nezměněny. Je však nezbytné při této metodě, aby rozbor pozdní situace se děl opatrnými a kritickými úvahami.

7. Za dnešního stavu dospějeme na dómské návrší vnitřního hradu (nyní Václavské náměstí) z bývalého předhradí dvěma uličkami. Od jihu vede sem přímá Dómská ulička, od západu zalomená Mlčochova ulička; obě ústí do hlavní třídy, jež protíná dřívější předhradí. O Dómské uličce je bezpečně zjištěno, že je to dodatečný pozdní průlom, který porušil uzavřenost klidného prostoru před katedrálním chrámem. Jinak je tomu s Mlčochovou uličkou. Její východní vyústění do Václavského náměstí u domu a vůbec její část až ke zlomu lze považovat za pozůstatek původního hlavního přístupu do vnitřního hradu z předhradí. Druhá část ulice, kolmá za zlomem na hlavní třídu předhradí, není již zřejmě ve svém směru starobylá, neboť je dána průčelím novodobých kasáren, kolmých na hlavní komunikaci. O místech při vstupu z dómského návrší do Mlčochovy ulice jsou totiž zachovány staré zprávy, že se tam nalézala kdysi hradní brána, která dnes ovšem zmizela beze stopy. Jde sice o údaje, týkající se teprve brány gotického hradu, ale nelze pochybovat o tom, že gotický hrad nezměnil základní situaci románského vnitřního hradu, jak ostatně ještě uvidíme. Tato hradní brána na západě Václavského náměstí se připomíná r. 1296. Roku 1267 dovolil král Přemysl Otakar II. kapitulnímu děkanovi Bartoloměji, aby si postavil na olomouckém hradě děkanový dům a daroval mu pro tento dům stavební místo mezi kaplí sv. Maří Magdalény a domem Benedy z Dubicka (inter capellam sancte Marie Magdalene et domum Benede de Dubicsco).¹¹⁾ Beneda z Dubicka byl snad tehdy olomouckým purkrabím. Dům byl brzy postaven, neboť biskup Bruno již 1267 rozhodl spor o patronát v Příměticích „in domo domini decani Olomucensis“.¹²⁾ Děkan olomoucké kapituly pak r. 1296 pronajal tento dům olomouckému komorníku Albertovi ze Šternberka k užívání na doživotí. V listině se nyní udává poloha děkanského domu takto: dům ležící na olomouckém hradě, jehož pozemek se na jedné straně bezprostředně pojí ke kostelu sv. Maří Magdalény, na druhé straně však sousedí s hradní branou, poněvadž zde nejsou žádné domy (domum in castro olomucensi sitam, cuius confines ex una parte ecclesie sancte Marie Magdalene immediate et sine quolibet intersticio sunt coniuncti, ex altera vero parte propter aliarum domorum defectum porte castris sunt vicini . . .).¹³⁾

Kaple sv. Maří Magdalény je dnes neznámá a neví se, kde přesně na hradě stála, ale děkanový dům, tj. děkanovo sídlo v XIII. století, lze nepochybně místně ztotožnit s nynějším kapitulním děkanstvím u domu, ovšem s jednou podmínkou nebo poznámkou. Dnešní residence kapitulního děkana na severní straně Václavského náměstí vznikla postupným rozšiřováním z několika bývalých budov, jak plyne na první pohled z jejího plánu. To poznal

¹¹⁾ CDM III, str. 391, č. 386. — J. Šebánek, S. Dušková, KK, 347.

¹²⁾ CDM IV, str. 12, č. 10.

¹³⁾ CDM V, str. 52, č. 51.

na základě písemných zpráv ze XIV. a XV. století již V. Nešpor.¹⁴⁾ Vedle děkanství stávalo tzv. Purkrabství a válcová věž zv. Okrouhlá. Roku 1440 měl purkrabí spor s děkanem o společnou zeď, dělicí jejich dvory, čili děkanství sousedilo s purkrabstvím. Děkanství bylo r. 1432 stavebně sešlé a děkan Petr z Račic je chtěl obnovit. Žádal při tom, aby k děkanství byl připojen malý domek, hraničící u hradní brány s budovou děkanství. Teprve r. 1535 bylo prodáno purkrabství s Okrouhlou věží kapitule, čímž se rozšířilo děkanství východním směrem na dnešní rozsah. V. Nešpor proto správně usoudil, že původní děkanství zaujímal jen nejzápadnější část nynějšího paláce kapitulního děkanství. Přihlédně-li se k půdorysu vnitřního hradu,¹⁵⁾ je nepochybné, že hradní brána uváděná v pramenech musila ležet západně od západního konce nynější děkanské residence čili přibližně u ústí Mlčochovy ulice do Václavského náměstí. Roku 1296 byl ještě mezi branou a děkanstvím volný prostor. Hradba mezi nimi nebyla tehdy ještě zastavěna, kdežto r. 1432 tam existoval již jeden domek. Na shora uvedeném pohledu na klášter Hradisko z konce XVII. století se jeví v horním pravém koutě také severní fronta bývalého vnitřního hradu s kapitulním děkanstvím vedle kaple sv. Anny. Je jakožto takové označeno (Thumb Tečetey, sic!), avšak poněkud vpravo na hradební zdi s cimbuřím. Na obou stranách je ukončeno věžemi, na východě válcovou, na západě hranolovou. Obraz představuje pozdní stav děkanství po r. 1535 a je nutno si uvědomit, že dvě věže nepatří původně k jedné stavební jednotce, nýbrž k budovám různým.

Byla západní brána původně jediným vstupem do vnitřního hradu? Někteří náznaky zdají se nasvědčovat tomu, že do vnitřního hradu vedla v románské době ještě další brána, a to od severní strany. Tuto druhou bránu lze jen vlastně tušit v místech mezi pozdněrománskou válcovou věží, jak uvedeno zv. Okrouhlou, a mezi pozdněrománským palácem, zachovaným ve vrcholněgotickém ámbitu na severní straně dómu. Tento přístup musil však zaniknout již v druhé polovině XIII. století, když byla vystavěna nynější kaple sv. Anny, jež vchod zahradila. Pozorujeme-li půdorysnou konfiguraci dnešních staveb na Václavském náměstí, upoutá nás jistá nápadná proluka mezi kapitulním děkanstvím a katedrálním chrámem sv. Václava s jeho ámbitem. Také umístění válcové věže za kapli sv. Anny lze pochopit jako logické jedině tehdy, bude-li se předpokládat v těchto místech přístup do bývalého hradiště. Písemné bezpečné zprávy se ovšem o této severní bráně nezachovaly. Přesto snad jsou zajímavé některé reminiscence v pozdních pramenech. Tak např. již uvedený hradištský kronikář Tetzelius při zmíněné historce o zazděných benediktinech z knížecího trestu mluví, jak známo, o jakémsi mostě nebo lávce mezi klášterem a hradem. Jelikož klášter ležel severně od hradu, mělo by toto spojení vycházet ze severní strany hradu. Nešlo snad o nějaký haťový přechod přes bažiny na severní straně hradu k severní hradní bráně? Není pochyby o tom, že jádro epizody je klamné, ale líčení starého okolí hradu mohlo by snad spočívat na starobylé tradici, které již kronikář sám dobře nerozuměl. Pozdním svědectvím, že u nynější kaple sv. Barbory (tj. u uvedené válcové věže) byla původně brána, by snad mohla být i ta pozoruhodná okolnost, že r. 1644 se

¹⁴⁾ V. Nešpor, *Dějiny Olomouce (Vlastivěda moravská 1936)*, 25 (srov. Al. V. Šembera, *Paměti a znamenitosti města Olomouce*, 1861).

¹⁵⁾ Srov. např. R. Smetana, *Průvodce památkami v Olomouci (1948)*, příloha Dómské návrší.

císařské vojsko dostalo tajně přes kapitulní děkanství do města obsazeného Švédy. Byl zde tedy patrně nějaký méně významný průchod v opevnění. S tím by souhlasilo, že na několikrát zmíněné kresbě s pohledem na severní okolí Olomouce z konce XVII. století se jeví před válcovou věží u kapitulního děkanství bastion, obvykle chránící přístupy. Posléze lze upozornit, že též barokní historikograf M. Ulmann¹⁶⁾ zaznamenává nejasný údaj o „bráně sv. Barbory“, který nelze kontrolovat. Ostatně je možné, že i patrocinium barokní kaple sv. Barbory (v patře válcové věže) není v této věci zcela bez významu.

Srovná-li se naznačené uspořádání celkového rozvrhu olomouckého vnitřního hradu s pražským hradem, lze zjistit některé nápadné obdoby mezi oběma knížecími sídlí. Obecná podélná dispozice, daná ostrožným typem, má příbuznou organizaci přístupů. Hlavní brána se nalézá na kratší straně, tvořené šíjí, což ovšem při ostrožném hradě je samozřejmé a proto by nevytvářelo analogii. Pozoruhodnější je to, že pražský i olomoucký hrad měly brány i v podélných stranách, Praha na jihu, Olomouc na severu, a to v blízkosti knížecích paláců. Bude totiž později ukázáno, že v Olomouci knížecí palác je nutno hledat na severní straně hradu v sousedství válcové věže. Do pražského hradu vedla však ještě stezka po Opyši, na nosu nebo ocasu ostrohu. O třetím vstupu do olomouckého vnitřního hradu v podobných místech není stopy a velmi pravděpodobně tam nikdy neexistoval. Nehledíme-li k této poslední méně významné odchylce, lze patrně uveřejněné shody vysvětlit přece jen skutečným vlivem, nikoli náhodností. S pražským vlivem na olomouckém hradě se ostatně shledáme ještě v jiné věci.

8. Předhradí olomouckého hradu mělo v gotické době dva hlavní přístupy, na východní straně Hradskou bránu, na západní straně Novou bránu. Hlavní komunikace, jež procházela těmito branami a dnes spojující v městě Olomouci náměstí s mostem přes Moravu a s nádražím, nemohla existovat v románské době. Důkaz pravdivosti tohoto názoru bude proveden později na příslušném místě, nyní lze jen uvést, že tento poznatek musí plynout již z toho, že je sotva možné, aby hrad v původním stavu byl přetínán průběžnou cestou. Je možno sice připomenout, že V. Chaloupecký si něco podobného představoval o pražském hradě (jakoby navlečeném na dálkovou hlavní stezku), ale tato myšlenka je prostě neuvážená a není nutno se s ní zabývat. Jelikož olomouckým předhradím cesta neprocházela, je z toho třeba vyvodit důsledek, že jedna z obou uvedených bran na předhradí v románském údobí ještě nebyla prolomena. Je to zmíněná Hradská brána, jak dosvědčuje již její název, daný jí proto, že ležela v blízkosti gotického hradu (castrum). Vznikla tedy až v době, kdy existoval jako hrad jen bývalý vnitřní hrad a předhradí již součástí hradu nebylo. Zato Nová brána je nástupkyní původního přístupu do předhradí, k čemuž poukazuje již její poloha v šíji u dnešního kostela P. Marie Sněžné. V těchto místech byl tedy původní hlavní vstup do vnějšího hradu čili předhradí. Nová brána se připomíná po prvé r. 1388. Poněvadž se tehdy jmenuje „Nová“, plyne z toho, že tam musila být před ní nepochybně i brána starší. Tuto starou bránu, snad ještě z románské doby, bylo by asi nutno hledat poněkud jižněji od Nové brány. Zdá se, že do brány ústila hlavně cesta, o níž je zmínka kolem r. 1251 a jež vedla kolem zadní strany dominikánského dormitoria (viam que est a tergo dormitorii). Markrabí Přemysl Otakar II. ji

¹⁶⁾ M. Ulmann, Alt-Mähren I (1762).

tehdy daroval dominikánům.¹⁷⁾ Cesta spojovala nepochybně předhradí, tedy hrad, s původním románským tržištěm na dnešním náměstí Rudé armády a byla proto zřejmě jednou z hlavních komunikací předměstské Olomouce. Je pozoruhodné, že ještě v polovině XIII. století se nazývá pouze „via“, což lze vyložit tak, že to byla stále jen silnice, cesta nezastavěná budovami.

Ve vrcholném středověku se na severní straně předhradí uvádí v prame-
nech r. 1340 ještě brána Všech Svatých (duo orti siti extra muros civitatis
nostre Olomucensis ante portam Omnium Sanctorum).¹⁸⁾ Byla tak zvána podle
kostela Všech Svatých, jenž se také připomíná 1354 a 1377.¹⁹⁾ V husitských
válkách byli k tomuto kostelu přeneseni augustiniáni z Lanškrouna. Brána
Všech Svatých ležela v blízkém sousedství západní brány vnitřního hradu.
Roku 1442 se v tomto okolí mluví o blíže neurčené „zastavěné bráně“ (in acie
versus portam obstructam) a 1447 se brána Všech Svatých ještě výslovně při-
pomíná.²⁰⁾ Měla-li na tomto místě předchůdkyni již v románské době, nelze
pro nedostatek zpráv rozhodnout. Zdá se být pravděpodobné, že na původním
předhradí zde žádná brána neexistovala.

9. Poněvadž o církevních památkách románského hradu do XIII. století
jsme mnohem lépe zpraveni než o hradních stavbách profánních, lze se nej-
prve obrátit k historii kostelních budov. Olomoucký knížecí hrad XI. věku
nebyl jen střediskem Olomoucka v rámci hradského zřízení země, kterým Mo-
ravu organisoval nepochybně Břetislav I. Byl také sídlem státní velkofarní
organizace, reprezentované hradními křesťnými kostely, jež se vázala na orga-
nisaci politickou a byla zřejmě též břetislavského původu. Stavba farních kos-
telů byla výhradně právem knížecím a první velkofarní kostely byly zakládány
jedině na důležitých hradech. Náboženská správa velkofarního zřízení, jíž stál
v čele ú hradních kostelů hlavní kněz čili arcipryšt (archipresbyter), splývala
značně s politickou administrací hradských okrsků, jak je patrné z úkolů,
které v břetislavských dekretch se ukládaly arcipryštům, zejména v otázkách
soudnictví. Hradský kněz byl součástí knížecí družiny a jeho postavení se
mnohdy asi příliš nelišilo od ostatních družiníků, jak vidno např. z Kosmovy
historiky o kuchařském umění biskupa Šebíře, jímž si získal velké oblíbení kní-
žete Oldřicha. Je známo, že na začátku XII. století byla Morava rozdělena na
šest velkofarních oblastí, jejichž centra byly hrady Olomouc, Přerov, Spytihněv,
Břeclav, Brno a Znojmo. Tuto organizaci lze nepochybně promítnout do
XI. věku.²¹⁾ Čekali bychom, že velkofarním okrskem by měl být podle své
tradice také Podivín. O něm však olomoucké prameny mlčí z pochopitelných
důvodů. Patřil totiž pražskému biskupství.

10. Nejstarší a velkofarní kostel na olomouckém hradě byla svatyně sv.
Petra. Stávala na předhradí při jeho jižní straně, kde nyní leží budova Palac-

¹⁷⁾ CDM III, str. 133, č. 157; CDM VII, str. 885, č. 310. — *J. Šebánek, S. Dušková*, K K, 123.

¹⁸⁾ CDM VII, str. 203, č. 280. — *J. Šebánek*, Archivy zrušených klášterů moravských a slezských 1. (Publikace Zemského archivu v Brně, n. ř. I, 1932), str. 128, č. 654; str. 289, č. 1362.

¹⁹⁾ CDM VIII, str. 223, č. 279; CDM XI, str. 70, č. 80. — *J. Šebánek*, l. c., str. 150, č. 754; str. 180, č. 890.

²⁰⁾ *J. Šebánek*, l. c., str. 281, č. 1332; str. 289, č. 1362, 1363.

²¹⁾ *Fr. Hrubý*, Církevní zřízení v Čechách a na Moravě od X. století do konce XIII. století a jeho poměr ke státu (zvl. ot. ČCH XXII–XXIII, 1917).

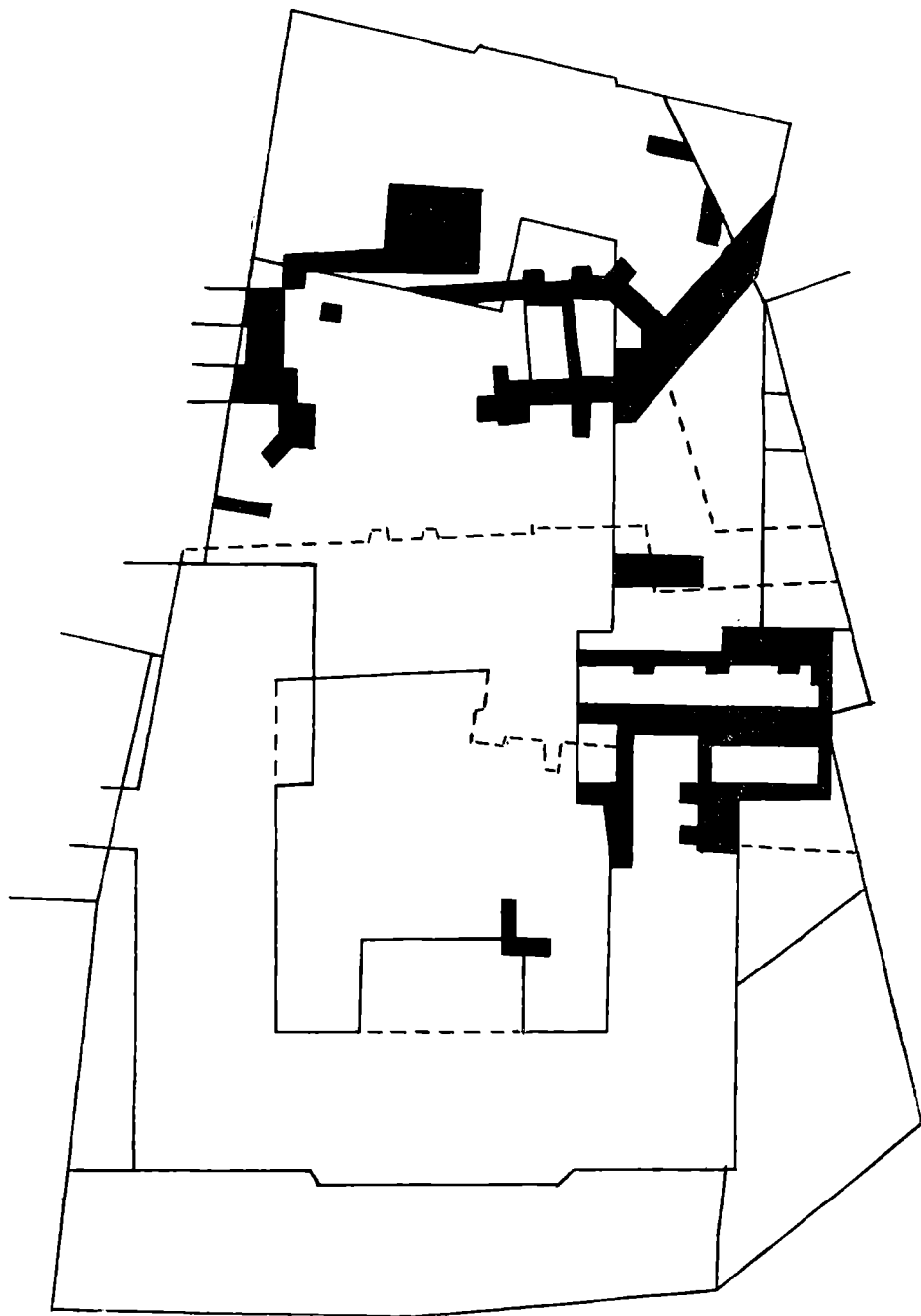
kého university, bývalá školní budova zv. Koménium. Lze sotva pochybovat o tom, že tento chrám byl založen současně s knížecím hradem. Není také důvodů proti předpokladu, že byl hned od počátku křesťným velkofarním kostelem olomouckého hradskeho okrsku. Pravi se o něm r. 1131, že byl matkou všech kostelů olomouckého kraje (ecclesiam beati Petri in civitate Olomuc sitam, que eiusdem provincie ecclesiarum mater erat...).²²⁾ Ostatně o jiném kostele na hradě v té době nevíme. Jeho význam plyne i z toho, že r. 1062 kníže Vratislav založil u něho moravské biskupství. Z dalších osudů tohoto chrámu lze uvést jen hlavní věci. Roku 1131 byl biskupský stolec přenesen od kostela sv. Petra k nově vybudované basilice sv. Václava na hradě. Na začátku XIII. století byl u sv. Petra založen ženský klášter augustiniánek, ale pouze provisorně. Poté se stal farním chrámem. Kostel sv. Petra vyhořel r. 1455 a byl potom od základu pozdněgoticky přestavěn. Roku 1680 byla ke chrámu přistavěna věž. Za reforem císaře Josefa II. došlo k zrušení tohoto kostela a brzy pak i k jeho zboření r. 1792. Osvícenský racionalismus odstranil tak krátkou cestou jednoho z nejstarších svědků olomoucké minulosti a nová doba později zastavěla jeho místo bezduchou školní stavbou, jež ve svých rozměrech bez jakéhokoli ohledu k svému okolí zhydila tvář starého města ve velmi choullostivém místě, dosud dobře zachovaném.

Jelikož šlo o jednu z hlavních olomouckých památek, nepřizní doby zničenných, jež by mohla vrhnout světlo na historii knížecího hradu, vzal si Státní archeologický ústav r. 1948 za úkol pokusit se vykopávkami o zjištění původní raněrománské stavby kostela. Výkopem, jenž byl proveden v témž roce, byl však objeven pouze kostel po pozdněgotické přestavbě. Zprávu o výsledcích archeologického výzkumu podala K. Reichertová.²³⁾ Pozdněgotický chrám sv. Petra byl podélnou orientovanou budovou, jež se skládala z presbyteria a z lodi. Presbyterium bylo tvořeno jedním obdélníkovým klenebním polem a polygonálním závěrem. Základy obvodních zdí lodi byly částečně porušeny novostavbou Koménia, takže byla nalezena jen část jižní a větší díl západní průčelní zdi. Severní zeď a základy věže ze XVII. století ocitly se pod Koméniem. Přesto se výkopem ukázalo, že půdorys lodi byl zhruba čtvercový. Loď nebyla plochostropá, nýbrž její prostor byl také zaklenut, a to asi čtyřmi klenebními poli, podepřenými uprostřed lodi středním pilířem. Základy tohoto pilíře, hranol 270 cm×175 cm, byly odkryty. Mimoto byly nalezeny před západní průčelní zdi uvnitř lodi dva menší základové hranoly pilířů, stejnoměrně vzdálené od středního pilíře, jež lze nejlépe vysvětlit jako zbytky hudební kruchty, nesené třemi oblouky. Na nárožích průčelní zdi byly shledány v diagonálách lodi příslušné základy opěrných pilířů. V ose západního průčelí existovalo čtvercové základové zdivo, jež znamená pozůstatky čtyřboké hranolové věžky, která je i patrná na starých pohledech na město Olomouc, na nichž se také ještě jeví vysoká stanová střecha lodi. Loď byla vydlážděna čtvercovými dlaždicemi. V renesanci byla do presbyteria vestavěna cihlová hrobka, zaklenutá cihelnou klenbou. Z architektonických článků pozdněgotické stavby nebyl při vykopávkách nalezen ani nejmenší zlomek (žeber, kružeb apod.); zdivo bylo tedy při bourače 1792 pečlivě odstraněno.²⁴⁾

²²⁾ CDB I, str. 117, č. 115.

²³⁾ K. Reichertová, l. c., Archeologické rozhledy 1949, 60.

²⁴⁾ Základy pozdněgotického sv. Petra byly odkryty již při stavbě Koménia (původně Elisabethina) r. 1901. Tehdy v základech tří opěrných pilířů byly zjištěny kamenné schránky, kryté břidlicí, v nichž ležely kousky olova tvaru mince, s atributy evangelistů



Obr. 7: Vykopávky kostela sv. Petra 1901 (překreslit inž. A. Richter).
Nalezené základy černě, budova Koménia plnou čarou, bývalý klášter sv. Jakuba trhanou
čarou.

Otázka původního kostela sv. Petra zůstala, jak patrně z předešlého, vykopávkami r. 1948 nevyjasněna. Jelikož pod pozdněgotickou stavbou nebyly nalezeny žádné starší zbytky, bylo by možné se domnívat, že původní svatyně z XI. století byla při pozdněgotické novostavbě zničena až do základů nebo že snad románský sv. Petr nestál přímo na též místě, kde vznikla pozdněgotická budova. Tato možnost asi není zcela vyloučena, protože v přímém okolí pozdněgotické stavby nebyly nalezeny žádné stopy ze starší doby, ačkoli např. u velkofarního původního kostela měl by existovat nepochybně velmi starý hřbitov. Byl sice projevěn názor, že při vykopávkách pozdněgotického kostela se snad našly z raně středověké budovy sv. Petra dva velké ploché kameny, které měly sloužit k vyrovnání ložné základové plochy. To by totiž byla technická zvyklost, jež by mohla poukazovat na X.—XI. století, jelikož něco podobného bylo shledáno např. u kostela P. Marie na Budči nebo při vykopávkách v Nitře. Stáří uložení obou kamenů nebylo však dosti ověřitelné. Ostatně, i kdyby uvedené balvany skutečně pocházely z původního kostela, byly by to zbytky tak nepatrné, že archeologicky nebo uměleckohistoricky by neměly pro představení starého kostela valného významu.

Nezbývá proto než uvést o kostele sv. Petra jen několik všeobecných poznámek. Jde asi hlavně o dvě okolnosti. Především je nutno si povšimnout celkové polohy stavby v rámci hradu. Kostel stál od počátku na předhradí. Tím se liší např. od nejstarších kostelů na pražském hradě. První hradní kostely z IX.—X. století v Čechách byly zakládány přímo ve vlastním, vnitřním hradě. Byly to svou prvotní funkcí soukromé knížecí kaple při knížecím sídle — dvorci na hradě a proto ležely v okolí paláce. Teprve dodatečně se z těchto kaplí stávaly kostely státní církevní organizace, což ovšem již nemohlo mít vliv na jejich situování. Olomoucký kostel sv. Petra, jenž stál vždy na předhradí podobně jako rotunda sv. Kateřiny ve Znojmě a původní kostel sv. Michala v Brně, naznačuje již touto svou polohou vyvinutější církevní poměry. Lze se domnívat, jelikož byl založen mimo vnitřní hrad, že hned při jeho vzniku bylo pomýšleno na funkci velkofarního kostela pro širší křesťanskou obec. Ta se u něho měla scházet z celého kraje aspoň třikrát do roka o velkých hlavních svátcích a bylo patrně nevhodné, aby obecný lid měl volný přístup do vnitřního hradu, prostorově ostatně dosti omezeného. Proto již umístění kostela sv. Petra na předhradí asi nasvědčuje tomu, že vznikl v pozdější době, jak uvedeno, snad za Břetislava v XI. století.

Pro dějiny moravské architektury by bylo ovšem nejdůležitější zjištění, jaká byla forma původního kostela sv. Petra. Mlčí-li o tom písemné prameny a selhala-li zatím archeologie, snad by bylo možno se dovolat analogií. Na Moravě se totiž zachoval aspoň jeden hradní velkofarní kostel přibližně z téže doby jako svatyně sv. Petra, rotunda sv. Kateřiny (dříve P. Marie) ve Znojmě. Původně byla plochostropá a uvádí se nepřímě r. 1131 jako znojenský křesťný

(anděl, orel, vůl). U jihozápadního nároží lodi byla objevena nádržka na svícenou vodu ze šedivé droby. Uprostřed dvora (jižně od kostela) se nalézaly po celé ploše zbytky hřbitova, tj. vrstva kostí 0,80—1,00 m vysoká, spočívající přímo na skále a dosahující asi 0,30 m pod úroveň. Na hřbitově se našly dále nějaké zlaté a stříbrné mince a také prý zbytky zdí. Jižně od presbyteria sv. Petra se jevil kostrový hrob, obrácený k východu, obložený kamenem a zakrytý kamennou deskou. U severozápadního nároží nové školní budovy (tedy v Křížkovské ulici) v hloubce 5 m pod úroveň ležely blíže neurčené střepy, zlomek jeleního parohu a medvědí kosti. Ve dvoře Koménka u schodiště zadní budovy (tehdejšího pensionátu) byla nalezena hlazená kamenná sekera. Srov. Statistisches Jahrbuch d. königl. Hauptstadt Olmütz IV, 1905 (za r. 1900—1904), 159.

kostel. Jelikož tehdy na hradě jiný chrám, neexistoval, jde o ni. Také na Olomoucku je doložena rotunda asi téhož stáří jako rotunda znojemská, zbytek rotundy sv. Pantaleona v Pustiměři,²⁵⁾ Pustiměř sice nebyla asi hradem, ale nepochybně byla střediskem knížecího velkostatku již v XI. století. Denáry, při výkopu u rotundy nalezené, značí terminus ad quem, nikoli a quo. Se znojemskou rotundou má olomoucký kostel sv. Petra analogické umístění, na předhradí. Mohlo by se zdát ve Znojmě neočekávané, že pro velkofarní chrám bylo tam použito ještě rotundového rozvrhu, neboť centrálnost nejstarších českých rotund lze nejspíše vysvětlit jejich zvláštní funkcí palácových kaplí. Ve Znojmě jde zřejmě o vyznívání starších tradic. Byl-li tedy ve Znojmě velkofarní kostel rotundou, mohl jí být také v Olomouci, je-li užití rotund v XI. století na Olomoucku dosvědčeno. V tomto směru lze snad připomenout i pozdněgotickou centrální dispozici sv. Petra. Jak uvedeno, chrám sv. Petra byl od druhé poloviny XIII. věku farním kostelem a z toho důvodu by se zdálo přirozené, že při obnově kostela v XV. století bude jeho půdorysný rozvrh normálně longitudinální. Jeho útvar byl však v lodi čtvercový, tedy centrální (u křesťanských svatyní ruší obvykle presbyteria z liturgických důvodů čistou centrálností staveb). Je pak otázka, je-li možné považovat čtverec morfologicky za redukované podélné dvoulodí. Při tomto způsobu uvažování by byl nakonec kruh redukcí oválu a centrální stavba vůbec redukcí longitudinálnosti. Pozdněgotická dispozice kostela sv. Petra jeví nesporně určitou tendenci k centrálnosti. Vysvětlit tuto tendenci lze dvojím způsobem, umělecky nebo mimoumělecky. Centrálnost kostela sv. Petra mohla by být v prvním případě čistě výtvarnou záležitostí pozdněgotického údobí, kdy kostel vznikl. V druhém případě by mohla být reminiscencí na útvar původní románské svatyně, kterou pozdněgotický kostel nahradil. Tuto domněnku je nutno ovšem vyslovit se všemi výhradami. Úhrnem je zřejmé, že otázky o nejstarším kostele v Olomouci zůstávají zatím stále otevřené.

11. Druhou církevní románskou památkou na olomouckém hradě byl kostel sv. Václava. Pokud jde o písemné zprávy o něm v nejstarší době, lze použít listinného materiálu a pak také výpravných pramenů, jež se dělí zhruba na dvě skupiny. Některé údaje se především nalézají v obecných kronikách (např. u Vincentia, v Hradištsko-opatovických análech, ve fragmentu olomoucké kroniky již dříve připomenutém atd.). Vedle toho existují však olomoucké prameny zvláštní. Je známo, že jsou to hlavně jednak dvě olomoucká nekrologia, jednak tzv. *Granum catalogi praesulum Moraviae a Series episcoporum Olomouensium* od Augustina Olomouckého, řeč. Käsensbrot. Nejstarší olomoucké nekrologium, vzniklé kolem r. 1136, vydal B. Dudík.²⁶⁾ Týž autor publikoval i druhý olomoucký nekrolog z r. 1263,²⁷⁾ jehož donátorem byl olomoucký kapitulní děkan Bartoloměj. Anonymní spis *Granum catalogi* kriticky vydal J. Lo-

²⁵⁾ V. Mencl, Románská Pustiměř (Zprávy okresního vlastivědného musea ve Vyškově 1957, č. 4), klade pustiměřskou rotundu bez důvodu až do konce XI. století.

²⁶⁾ B. Dudík, O. S. B., *Necrologium Olomouense. Handschrift der königl. Bibliothek in Stockholm, Archiv f. österr. Geschichte LIX, 1880, 639.* — Nový přepis nekrologia, pořizovaný B. Mendlem, je otištěn v práci *Ant. Friedla, Hildebert a Everwin, románští malíři* (Knihovna Kruhu pro pěstování dějin umění I, 1927).

²⁷⁾ B. Dudík, O. S. B., *Über Nekrologe der Olmützer Domkirche, Archiv f. österr. Geschichte LXV, 1883, 487.*

serth.²⁸⁾ Kompilace Grana pochází z XV. století (končí instalací biskupa Pavla z Miličína 1435), ale bylo použito kromě známých pramenů nepochybně i staré olomoucké tradice. Na Granum navázal olomoucký humanista a probošt Augustin, řeč. Käsenbrot (1467—1513), jehož dílo Series episcoporum Olomucensium vyšlo po prvé ve Vídni r. 1511, po druhé r. 1602, po třetí r. 1614 a posléze po čtvrté r. 1831 v Olomouci s komentářem Fr. X. Riehtra.²⁹⁾

Z písemných pramenů se o kostele sv. Václava dovídáme, že chrám byl založen knížetem Svatoplukem, jenž byl v letech 1099—1107 olomouckým úředním knížetem a v letech 1107—1109 panovníkem v Čechách. Důvodem pro novostavbu bylo asi především to, že původní svatyně sv. Petra na hradě již svými rozměry nevyhovovala. Přesný rok založení neznáme. V literatuře se sice někdy soudí, že Svatopluk založil chrám těsně před svou smrtí r. 1109, a to prý jako výkupný kostel za vyvraždění Vršovců. Proč by ho však v tom případě stavěl v Olomouci? Zdá se být pravděpodobnější, že Svatopluk přikročil k nové stavbě, dokud ještě vládl jako úředník v Olomouci, tedy někdy v osmiletí před r. 1107. Pro nový chrám vybral kníže místo na nejzazším konci ostrohu vnitřního hradu, jak plyne z dnešní polohy i z uvedeného již textu Vincentia, že kostel vznikl „in ipsa arce“. O osudech stavby vypráví listina olomouckého biskupa Jindřicha Zdika, syna kronikáře Kosmy, z r. 1131, jež podává zajímavě stručné dějiny tohoto knížecího podniku.³⁰⁾ Kníže Svatopluk stavbu kostela nedokončil, neboť mu v tom zabránila náhlá smrt. V budování pokračoval Svatoplukův syn, olomoucký úřední kníže Václav (1126—1130); ale ani za jeho smrti r. 1130 nebyla svatyně hotova, takže ji musil dostavět Jindřich Zdik, jenž také kostel, 30. června 1131 (asi na posvěcení původního kostela sv. Petra) konsekroval. Je nápadné, že se Zdik v historii výstavby nezmiňuje ani slovem o stavební činnosti za úředního knížete Oty II., zv. Otíka (1107—1126), snad Svatoplukova bratra, jenž vládl v Olomouci po Svatoplukovi a před Václavem. Kromě uvedených údajů ze Zdikovy listiny se také ještě zachovalo datum svěcení oltáře sv. Vojtěcha, o němž víme, že stál v kryptě kostela sv. Václava. Záznam pochází ze stockholmského Olomouckého nekrologia (kolem 1136). Zpráva se tedy týká nepochybně původního chrámu a udává ovšem jen den, totiž 5. srpen, jak je obvyklé u tohoto druhu pramenů. Konsekrace oltáře v kryptě a tím i krypty musila se při normálním středověkém postupu stavby kostela odehrát před r. 1131. Začínalo se totiž obvykle stavět od východu a od krypty³¹⁾ a nic nenasvědčuje tomu, že v Olomouci byl postup jiný. Kdybychom předpokládali, že slavnost svěcení oltáře a krypty byla položena na neděli, což sice není zabezpečeno, avšak možné, dal by se určit rok svěcení této první hotové části chrámu. Na neděli připadá 5. srpen v těchto třech rocích: 1106, 1117, 1123. Poslední rok — 1123 — je zřejmě na svěcení krypty příliš pozdní, byl-li celý kostel dokončen 1131. Také rok 1117 je dosti vzdálen od pravděpodobných počátků chrámu před r. 1107 (šlo by při nejmenším o celé desetiletí) a mimo to podle Zdika se snad za Oty II., tj. po r. 1107, na stavbě nepracovalo. Snad by se tedy hodil pro svěcení krypty především rok 1106, čímž by se také blíže určila doba založení kostela. Z předešlých úvah plyne, že vybudování kostela sv. Václava v Olo-

²⁸⁾ J. Loserth, Das Granum catalogi praesulum Moraviae, Archiv f. österr. Geschichte LXXVIII, 1892, 41.

²⁹⁾ F. X. Richter, Augustini Olomucensis episcoporum olomucensium series (1831). — J. V. Šimák, „Series“ Augustina Olomouckého, ČCH XXXVII, 1931, 584.

³⁰⁾ CDB I, str. 117, č. 115.

³¹⁾ V. Birnbaum, Stavební povaha nejstarších českých basilik, ČSPSČ XXVII, 1919, 1.

mouci trvalo necelých třicet let. Jelikož šlo o větší chrám, je tato lhůta v té době přiměřená. Je známo z Kosmy, že stavba Spytihněvovy basiliky sv. Víta v Praze, započatá r. 1060, skončila r. 1096, čili vyžádala si přibližně stejný čas. Konečně lze zaznamenat ještě jeden literární údaj. Olomoucký kostel sv. Václava je v dějinách románského stavitelství na Moravě pozoruhodný tím, že se náhodou asi zachovala jména jeho stavitelů. Na dedikačním listě uvedeného Olomouckého nekrologia ve Stockholmu, kde Jindřich Zdik je zobrazen jako stavebník, objevují se vedle něho jakýsi Marek a Hodlata. Hodlata v staročes-
tině znamená kameníka a jde zde asi o obecné jméno, nikoli o jméno vlastní. Z pojmenování Marka nelze určit ani jeho národnost, ostatně není ani jisté, jde-li o stavitele nebo např. o laického ředitele stavby. Avšak i kdyby šlo o významného architekta, bylo by jeho jméno pro nás při povaze románského umění pouhým vanem dechu, za nímž nelze vytušit osobnost.

12. Podobně jako nejstarší hradní svatyně sv. Petra, zmizel i původní kostel sv. Václava v Olomouci během staletí s povrchu olomouckého území. Již od XIII. století byl ničen gotickými novostavbami, a to až na západní průčelí, které mělo pro českou architekturu značný význam a vydrželo téměř do konce XIX. věku. Avšak posléze ani toto průčelí neušlo zkáze. Za Bedřicha kardinála Fürstenberka (1853—1892) bylo r. 1886 při regotisaci kostela (1883—1896) zbořeno bez piety, pro uplatnění zásad dogmatické puristické krasovědi. Při této poslední přestávbě bývalého biskupského chrámu podle plánů arcibiskupského vrchního inženýra Gustava Meretty, jež dala dómu vzhled mrtvolné imitace, byl proveden dosti zběžný průzkum budovy, nikoli z umělecko-historických důvodů, nýbrž z pohnutek technických. Bourání průčelí se ostatně provádělo akordem tak rychle, že sotva vystačil čas na povrchní zachycení starého stavu. Za těchto okolností není dnes zcela jasné, co bylo vlastně za sondování v dómu a v jeho okolí bezpečně zjištěno. Nálezová zpráva nebyla vypracována a jednotlivé údaje v literatuře si odporují. První zmínky o objevech přinesl M. Kráčmer, kooperátor u sv. Michala v Olomouci, r. 1887 ve spise, jenž se zabýval spíše obecnými dějinami kostela sv. Václava než umělecko-historicky jeho stavbou.³²⁾ Jakýmsi závěrem archeologické činnosti v dómu byl pak drobný článek R. Völkla, uveřejněný r. 1893 v orgánu vídeňské Centrální komise, jímž patrně rakouský památkový úřad považoval záležitost olomouckého dómu pro sebe za vyřízenou.³³⁾ Roku 1949 publikovala O. Uhrová,³⁴⁾ jež se pokusila nalézt plánový materiál k přestávbě 1883—1892 v arcibiskupském archivu, jednak situaci budovy z r. 1865, jednak plán úprav terénu kolem kostela z r. 1883 z tohoto fondu. Mimoto reprodukovala také projekt na přestavbu starého románského průčelí po požáru r. 1803. Nejdůležitější půdorys chrámu se zaznamenanými

³²⁾ M. Kráčmer, Dějiny metropolitního chrámu sv. Václava v Olomouci (1887). — Srov. též J. Havelka, O starožitnostech, jež vykopány byly u svat. Václava v Olomouci, CVMSO I, 1884, 27.

³³⁾ R. Völkel, Der alte Dom u Olmütz, MCC N. F. XIX, 1893, 55. — Ostatní literatura, např. Ad. Nowak, Kirchliche Kunstdenkmale aus Olmütz (I, 1890; II, 1892); F. J. Lehner, Biskupský kostel sv. Václava v Olomouci, Method XXII, 1896, 25; Aug. Prokop, Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung (I, 1904); F. J. Lehner, Dějiny umění národa českého (I, 2, 1905, I, 3, 1907); J. Kachník, Olomoucký metropolitní chrám sv. Václava (1931); J. Kachník, Osm set let dómské kapituly olomoucké (1931); J. Kšíř, Olomouc dřívější a dnešní (1932); R. Smetana, l. c. (1948), je v podstatě založena na známých faktech těchto výzkumů.

³⁴⁾ O. Uhrová, Několik plánů k přestavbám dómu v Olomouci, ZPP IX, 1949, 85.

nálezy, jak sama píše, však neotiskla z důvodů, jež mi nejsou známé. Použila sice tohoto plánu jako podkladu pro rekonstrukci románského dómu, jež však nezavěcence mate, jelikož výkres kombinuje starý stav s raněgotickou lodí a není ostatně ani úplný, pokud jde o nalezené zbytky zdi.

M. Kráčmer, jenž psal asi z autopsie, neboť přestavbu dómu sledoval, nepodává zprávu o objevech systematicky, nýbrž jen příležitostně. Především uvádí, že prý bylo zjištěno románské zdivo v pilířích triumfálního oblouku raněgotické lodí. Také obvodní zdi trojlodí jsou podle něho románské až do výše gotických oken, v jižní zdi u loretánské kaple byla prý dokonce objevena pod gotickými okny románská okénka, stejná jako v kryptě. Dále se zmiňuje o Merettově nález (1886) románské trojlodní krypty a základní zdi hlavní apsidy. Pokud jde o západní průčelí, podle M. Kráčmera věže stály původně samy o sobě, tj. nesouvisely s chrámem. Při bourání věží se v jejich zdivu našlo „poprsí kněžny“. Věže jsou M. Kráčmerem popsány takto: v přízemí a v prvním patře nebyla okna (jen střílny), v přízemí jižní věže existovala brána, první patro severní věže mělo vchod nad křížovou chodbu a okno do kostela a podobně i první poschodí jižní věže bylo prolomeno do chrámu dveřmi a oknem; druhá patra věží byla osvětlována jedním oknem v každé straně, třetí patra dvojicemi, čtvrtá a pátá trojicemi oken. Mezi věžemi z předsíně do trojlodí byl prý zjištěn hlavní portál. Konečně M. Kráčmer zaznamenal, že biskup Stanislav II. Pavlovský (1579–1598) vystavěl mezi románskými věžemi prostřední renesanční věž. Základy k ní byly prý položeny r. 1589, jak to dokazuje nález bílé mramorové nádoby r. 1886 při rozbírání základů věží. Nádobka ležela 2 m pod zemí, obsahovala mince ze XVI. století a na poklici byl letopočet 1589. V střední věži byl hlavní portál, zvenčí renesanční, uvnitř gotický. „Po obou stranách hlavního vchodu čili před bývalou prostřední věží byly nalezeny základy zdi asi 3 m široké, jež směrem k západu dále se táhla. V západní zdi této věže se uchoval zbytek silného románského portálu z pískovce a před bočními věžemi fragmenty gotické.“³⁵⁾

Architekt R. Völkel napsal stručnou stať o zjištěních při ohledání základů dómu a o archeologických poznatcích, odkrytých po otlučení omítek a při boření průčelí. Románská okna ve věžích byla prý nahrazena raněgotickými po požáru 1265. Materiál románských věží byl zcela zvětralý. Zdivo pozůstávalo z menších řádkovaných kvádrů a z lité výplně, nároží věží byla armována většími kvádry. Přízemí věží, jež nebyly členěny podnoží, nemělo zvenčí přístup, avšak do vedlejších lodí bylo otevřeno velkými otvory s půlkruhovými záklenky. Ostění těchto oblouků byla odstupňována. V prvních třech podlažích nebyly prolomeny ani dveře, ani okna. Podle R. Völkla přízemí obou věží byla zaklenuta křížovou klenbou, jejíž patky se zachovaly. Ostatní patra měla jen trámové podlahy. Ve čtvrtém poschodí se nalézalo jednoduché okno s půlkruhovým záklenkem (na východní straně), další etáž byla osvětlena jednoduchými okny na všech stranách. Teprve v předposledním a posledním patře věží byla na všech stranách okna sdružená, a to dole ve dvojicích, nahoře v trojicích. Dělicí sloupky měly místo patky čtvercovou desku a byly bez hlavic. Na dřívku přímo spočívalo sedlo, buď půlkruhové nebo lichoběžníkové. Sdružená okna měla zvenčí ostění jedenkrát pravouhle odstupňované (10 cm), patky

³⁵⁾ M. Kráčmer, Dějiny metropol. chrámu sv. Václava v Olomouci (1887), 65. — Srov. Ant. Breitenbacher, Oprava olomouckého dómu biskupem Stanislavem II. Pavlovským (1579–1598), CMMZ XVI, 1916, 103.

okenních záklenků byly proto nad sedly šikmo seseknuty. Románské zdivo dosahovalo těsně nad trojdílná okna posledního poschodí. Hlavní římsa věží se nezachovala. O střední věži soudil R. Völkel, že pochází z barokního údobí. Na západní dvojvěží navazovalo k východu románské trojlodí, u něhož šířka a délka souhlasila s gotickou stavbou. Z původního trojlodí byly odkryty pouze základy. Lodi byly od sebe odděleny čtyřmi dvojicemi čtyřbokých arkádových pilířů. Jimi daná pole byla nestejně velká. Pouze východní pole tvořilo pravidelný čtverec. Hlavní loď končila půlkruhovou apsidou, uzavření bočních lodí se nezachovalo (zničeno stavbou renesančního presbyteria v celé šířce gotického trojlodí). V čáře třetího arkádového pilíře (od západu) byly odkryty základy zdi, jež probíhala až k obvodnímu zdivu vedlejších lodí, kolmo na ně. Kolem třetího severního pilíře se obloukově zatačela. Toto vyduť u vysvětloval R. Völkel umístěním kazatelny. Pod hlavní apsidou a uvedeným čtvercovým polem se nalézala krypta. Chór nad ní byl snad přístupný devíti stupni z hlavní lodi. V kryptě byla zjištěna původní kamenná dlažba, na níž stálo deset sloupů s krychlovými hlavicemi. Spolu s osmi přízedními polosloupky, s dvěma koutovými čtvrtsloupky a se šesti konsolami v apsidě nesly křížové klenby krypty, oddělené klenebními pasy. V obvodových zdech krypty bylo také zjištěno sedm výklenků (3+2+2) a dveřní otvor na severní straně, vedoucí do předsínky v síle zdi, z níž se otvíral pak vstup se schodištěm do vedlejší lodi. Rekonstrukce oken v obvodních zdech trojlodí (na plánu dómu) je Völkovým domyslem. Na knihu M. Kráčmera R. Völkel vůbec nereagoval.

K posouzení stavu věží před jejich zbořením r. 1886 mohl by se snad použít také projekt Sarkandra Thalherra na obnovu průčelí po požáru věží r. 1803, jež reprodukovala O. Uhrová.³⁶⁾ Thalherr totiž označil na řezech staré zdivo černou barvou. Je pozoruhodné, že ve střední věži se jeví staré zdivo o celé patro nižší než v bočních dvou věžích. Poznámka O. Uhrové, že nákras věžních oken R. Völkla je fantasií, je patrně přehnaná, jelikož u postranních věží sahalo staré zdivo na vnitřních stranách až k hlavní římsce průčelí. Hlavní otázku ovšem je, co mínil Thalherr „starým zdivem“, zda pouze zdivo románské nebo popř. i zdivo gotické a renesanční. Jelikož tuto věc nelze rozhodnout, nemá Thalherrův návrh celkem valnou archeologickou cenu.

O. Uhrovou nepublikovaný plán (P. 215: Grundriß der Domkirche in Olmütz, Archiv olomouckého arcibiskupství v Kroměříži) zakresluje tužkou do tuší narýsovaného půdorysu kostela sv. Václava (s křížovou chodbou a s kaplí sv. Anny) archeologická data, zjištěná při regotisaci chrámu. Není ani datován, ani podepsán. U levé strany jsou tužkou napsány pouze dvě poznámky. První upozorňuje, že minusové kóty udávají výšku pod dnešní dlažbou. Za druhé: u hlavního vchodu do kostela mezi věžemi je u dvou podélných os stavby připsáno „dnešní kostelní dlažba“ a „stará kostelní dlažba“. Kótový rozdíl není udán, ale vzdálenost obou os by činila podle měřítka asi 70 cm, což by zhruba souhlasilo s jinými údaji na plánu, jak ještě bude patrné.

Máme-li popsat tužkou provedené nálezy v plánu, lze snad nejprve uvést, že se vztahují jednak ke kostelu, jednak ke křížové chodbě. V kapli sv. Anny je tužkou naznačeno jen zkrácení stavby o západní klenební pole, kaple sv. Jana Křtitele za ambitem je čistá. V severní sakristii východně od křížové chodby je tužkou načrtnut pokus o rekonstrukci původního stavu, totiž východní zeď

³⁶⁾ Pohled na toto empirové průčelí (akvarel A. Peyschy) se nalézá v knize R. Smetany, Průvodce atd. (1948), obr. 14.

jižní sakristie, zaklenuté síťovou klenbou, je prodloužena přes severní sakristii až ke zlomu v její severní obvodní zdi. Mimoto v jižní sakristii je ještě tužkou narysována ve vzdálenosti asi 2 m paralelní zeď se severní obvodní zdí kostela, zřejmě opět rekonstrukční nápad, jehož smysl mi není jasný. Je však nepochybně bludný.

Pokud jde o zjištěné zbytky v kostele, je nutno se nejprve zmínit o kryptě. Její části byly vykopány mezi pilíři triumfálního oblouku a první dvojicí arkádových pilířů na východě gotického trojlodí. Severní zeď krypty (silná 1,21 m) byla členěna dvěma půlkruhovými výklenky (průměr 1,16–1,26 m?) a dva protilehlé výklenky existovaly i v jižní zdi. Tyto jižní výklenky byly prolomeny okénky (západní výklenek širším, východní užším okénkem). Krypta měla stejnou šířku jako gotická hlavní loď. Na východní straně byla uzavřena půlkruhovou apsidou. Z této apsidy se snad zachovaly jen její západní části při vstupním oblouku, jenž podle plánu byl dvakrát pravouhle odstupňován. Plán však zakresluje celý půlkruh apsidy s třemi analogickými výklenky jako v bočních zdech. Není jasné, nejde-li o pouhou rekonstrukci. Západní uzavírající zeď krypty nebyla patrně zjištěna. Před kryptou byla založena novější hrobka, jež asi západní díl krypty zničila. Prostor krypty byl trojlodně rozdělen a zaklenut křížovými klenbami nepochybně mezi pasy, jež byly neseny sloupy. Podle zpráv, jak uvedeno, bylo prý na kamenné dlažbě nalezeno deset těchto sloupů. To by znamenalo, že krypta měla ve střední lodi sled šesti polí. Zdá se, že sloupy měly patky na čtvercových deskách a krychlové hlavice. Kromě sloupů byly snad zjištěny ostatní příslušné nosné články (viz výčet jejich shora). Co je při tom skutečný nález a co domysl, se nikde nepraví. Jisté je, že půdorys krypty u R. Völkla a perspektivní pohled do krypty, často reprodukováný (např. již u M. Kráčmera, obr. V), neodpovídá plánu č. 215. U obou prvně uvedených jsou vstupní oblouky výklenků jedenkrát pravouhle odstupňovány a přízední polosloupy stojí přímo u zdi, kdežto na pláne jsou polosloupy podloženy příložkou a výklenky jsou neodstupňované. Jde zřejmě o dvojí variantu rekonstrukce asi málo zřetelných zbytků, při čemž nákras plánu je přesnější. Krypty kostela sv. Víta v Praze, s nímž je olomoucký dóm příbuzný, měly zajištěné uvedené příložky pod polosloupy. Vzdálenost přízedních polosloupů činila 1,90 m, šířka (předpokládaných?) klenebních pasů 0,26 m. Jak již uvedeno, přístup do krypty byl ze severní vedlejší lodi. Mezi polosloupy vedl z krypty portálek do malého prostoru (0,94 m × cca 2,20 m) v síle obvodní zdi a odtud se stoupalo schody do severní lodi. Obvodní zeď zde byla zesílena, takže tvořila ve vedlejší lodi pravouhle zalomený výstupek (asi $\frac{1}{2}$ m). Vzhledem k popsanému vchodu do krypty není možný názor R. Völkla, že východní části vedlejších lodí měly podlahu ve výši chóru v hlavní lodi.

Od prvního jižního arkádového pilíře gotického trojlodí (počítáme-li od východu) ve vzdálenosti 1 m na západ, tedy pod arkádou, se nalézal kus kamenné zdi (silné 0,90 m), ležící ve východozápadním směru a severně od něho ve vzdálenosti 0,70 m kamenné zdivo se zdí paralelní. Mezera mezi nimi byla také na východě částečně přezděna kamennou zídou. K tomu se připojovaly na severní a jižní straně fragmenty slabých zdí cihelných. Hloubková kóta není udána; význam těchto zbytků by se snad nejspíše dal vysvětlit jako schodiště.

Další zjištění zakresluje plán v okolí druhé dvojice gotických arkádových pilířů (od východu). Mezi severním z těchto pilířů a k němu příslušným svazkem přípor na severní obvodní zdi trojlodí byly odkryty v původním nivě (–0,70 m) dvě řady kamenných desek (šířka 0,26 m + 0,33 m). Nešlo tedy

o zeď, jak to explikoval R. Völkel, uzavírající chór ve vedlejší lodi. Avšak mezi oběma arkádovými pilíři (tj. mezi severním a jižním) probíhala kamenná zeď (silná 0,68 m), jež se před severním pilířem v hlavní lodi zalamovala pravouhle k východu a rozšiřovala se přitom na 2 m. Asi ve vzdálenosti 1 m na západ od právě zmíněné mezipilířové zdi, paralelně s ní, přetínala trojlodí další kamenná zeď (silná 1 m), ležící v původní úrovni (−0,65 m). Zabíhala až do jižní vedlejší lodi, patrně až k její obvodní zdi. V severní vedlejší lodi sice končila u arkády, ale její pokračování přes severní vedlejší loď bylo pravděpodobně vybořeno. Od severního arkádového pilíře kolmo na tuto druhou příčnou zeď se táhl pravouhlý blok kamenného zdiva (1,40 m×1,30 m), jenž poněkud do příčné zdi zasahoval. Jaký je jeho stratigrafický vztah k první mezipilířové příčné zdi, k druhé příčné a k dlaždicím v severní vedlejší lodi, není na pláně zřetelně udáno. K tomuto bloku na jeho severní straně bylo přistavěno obdélníkové cihelné zdivo (0,90 m×0,80 m) a k celé jeho jižní straně a k mezipilířové příčné zdi cihelná čtvrtkruhová výseč, která tedy také přesahovala částečně druhou příční zeď. Není proto možné, jak chtěl R. Völkel, považovat toto obloukové zdivo u druhého arkádového pilíře za románskou podezdívku ambonu. Mímoto ke kamennému bloku přiléhal na jeho západní straně, asi nad druhou příčnou zdi, zlomek kamenné zídky (pouze 0,38 m silné) a rovnoběžně s ním ležel i na západní straně druhé příčné zdi jiný zbytek kamenné zídky (silné 0,50 m), ve vzdálenosti 0,35 m od prvního fragmentu. Posléze kolmo na západní líc druhé příčné zdi, v severní boční lodi, navazovala kamenná zídka (silná cca 0,50 m), běžící západním směrem.

U třetího severního arkádového pilíře (od východu) je na pláně zaneseno především v severní vedlejší lodi původní nivó (−0,75 m). Západně od tohoto pilíře, pod arkádou, se jeví ve vzdálenosti 1 m od pilíře kamenný blok zdiva (hranol široký 1,35 m).

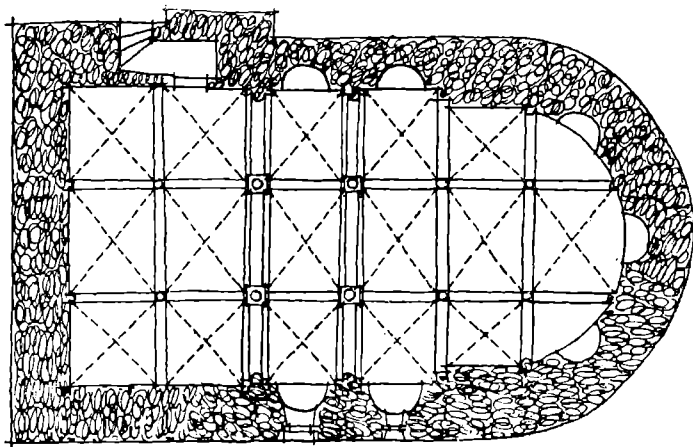
V posledním klenebním poli severní vedlejší lodi u průčelní věže byla objevena při svazkové přípoře kamenná zeď (silná 1,30 m), kolmá na obvodní zeď trojlodí a vyběhající proti poslednímu arkádovému pilíři. Od této zdi ve vzdálenosti 0,30 m západně byl odkryt další zlomek kamenné zdi (silné 1,05 m), paralelní s první zdi. K němu na západní straně přiléhala cihelná plocha (0,95 m×cca 0,50 m). Konečně ještě západněji, ve vzdálenosti 1,35 m od cihel, bylo opět kolmé zdivo (šířka 1 m), vzdálené od věže 1,60 m.

Zbývá již jen uvést nálezy ve dvou posledních polích jižní vedlejší gotické lodi, mezi jižní věží a Loretánskou kaplí. Uvnitř západního pole při věži byl zjištěn kamenný blok zdiva, široké 1,55 m a přiléhajícího k obvodní zdi trojlodí. Ve vzdálenosti 3 m od věže probíhal západním polem šikmo jakýsi kanálek nebo průduch (k novější hrobce v západní části hlavní lodi?), proražený obvodní zdi. Od tohoto kanálku ve vzdálenosti 1,30 m a z druhé strany od prvního gotického opěráku ve vzdálenosti 1,45 m přiléhal k vnějšku obvodní zdi jakýsi kamenný opěrák, dlouhý 1,50 m, široký u obvodní zdi 0,85 m a na čele 1,10 m. Mezi uvedeným gotickým opěrákem a Loretánskou kaplí, před jižním vchodem do trojlodí, navazovala kolmo na vnějšek obvodní zdi kamenná zeď, široká 1,70 m a ležící v hloubce −0,65 m. Mezi ní a Loretánskou kaplí se nalézal starší vchod do kostela; vnitřní světlost 1,10 m se na vnějšku rozšiřovala na 1,78 m.

Při této příležitosti lze se hned zmínit také o objevech v gotické křížové chodbě u dómu. Vykopávkami v jejím jižním křídle, přiléhajícím k trojlodí, byla odkryta v druhém, třetím a čtvrtém klenebním poli (počítáno od východu) kamenná zeď (síla 0,95 m), běžící rovnoběžně s obvodní zdi trojlodí ve vzdále-

nosti 2,12 m. V prvním koutovém poli přiléhalo k jejímu myšlenému pokračování, a to na jižní straně, zdivo v délce 2,30 m (šíroké cca 0,60 m). Mimoto v druhém klenebním poli ve vzdálenosti 1,22 m na východ od zde existujícího gotického opěráku byla nalezena zeď, kolmá na obvodní zeď a podobná opěrnému pilíři (0,66 m×0,65 m). Také v rajském dvoře se došlo sondováním k archeologickým poznatkům. Mezi prvním a druhým opěrákem (od severu) západního křídla ambitu, a to 0,60 m od prvního opěráku, byla zjištěna kamenná zeď o síle 1,25 m, jež běžela šikmo přes rajský dvůr k prvnímu (severnímu) opěráku východního křídla. Ve vzdálenosti 4,30 m od tohoto křídla byla tato zeď přerušena obloukovitě jakýmsi kanálkem o světlosti 0,40 m. Kolmo na tuto západovýchodní zeď navazovala severně jiná zeď, silná 1,35 m, jež ve vzdálenosti 5,10 m od západního křídla směřovala proti druhému opěrnému pilíři (od západu) severního křídla křížové chodby. Konečně lze uvést, že před čely druhého a třetího opěráku (od severu) západního křídla ležela slabá kamenná zídka, jež se však před druhým opěrným pilířem pravouhle zalamovala a rozšiřovala na tloušťku 0,80 m. Nebyla rovnoběžná s uvedenou západovýchodní zdí, objevenou od ní severněji.

13. Co plyne z popsaných archeologických poznatků pro stavební povahu a stavební dějiny olomouckého dómu? Existuje několik rekonstrukcí románského kostela sv. Václava. Některé základní předpoklady pro rekonstrukci jsou

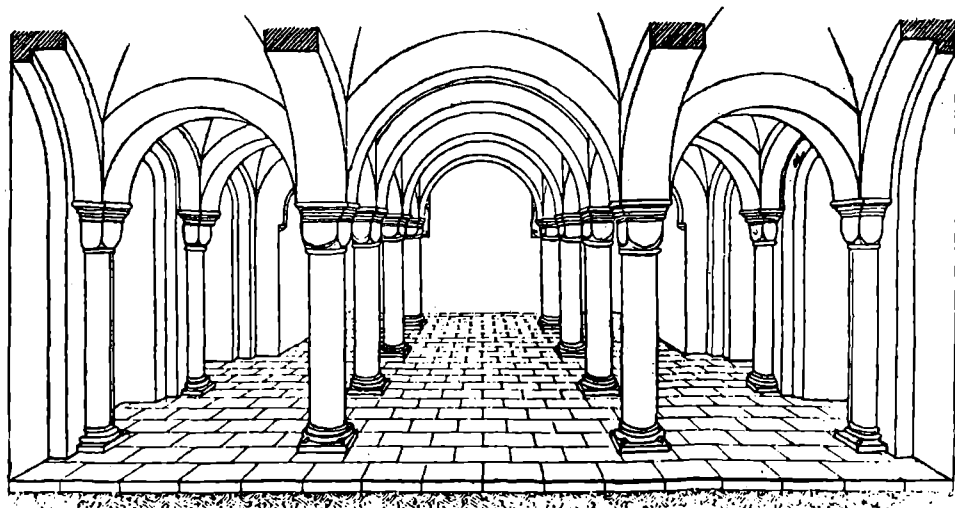


Obr. 9: Púdorys krypty v basilice sv. Václava (kreslil inž. arch. E. Simek).

dány nesporně, jiné jsou však otevřenými otázkami. Z předešlého je patrné, že celková délka a celková šířka románského trojlodí (odpovídající gotické dispozici) je zajištěna. Nepochybné je i zakončení hlavní lodi půlkruhovou apsidou a basilikální rozvrh lodí (rovina arkád), jelikož tento je určen pravděpodobně průčelními věžemi. Přistoupíme-li k podrobnostem, lze nejprve přijat jakožto nejpravděpodobnější domněnku, že délka krypty byla asi stanovena oněmi zmíněnými deseti sloupy a že tedy zaklenutí pozůstávalo z osmnácti (3×6) polí, z nichž šestnáct bylo křížových a dvě sférická. Podle přílohek u polosloupů se zdá, že pole byla od sebe oddělena klenebními pasy. Celkový počet výklenků

v obvodních zdech krypty není doložen. Vchod do krypty byl zjištěn jediný, na severní straně. Jelikož u příbuzného pražského chrámu sv. Víta neexistovaly přístupy v hlavní ose krypt, není nutno předpokládat něco podobného ani v Olomouci, i když se zde západní stěna krypty nezachovala.

O východním uzavření olomouckého dómu, pokud není dáno hlavní apsidou u střední lodi, bylo by možné uvažovat ve třech variantách. Především byla



Obr. 10: Krypta v basilice sv. Václava (podle R. Völkla překreslil inž. arch. J. Hyzler).

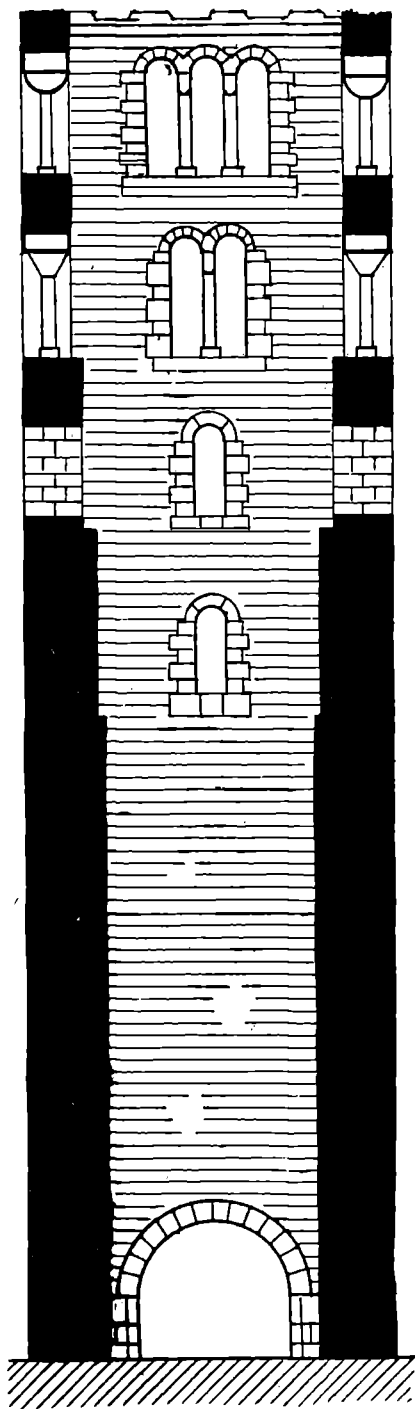
by tu ta možnost, že vedlejší lodi končily apsidami nebo rovnou zdí v čáře západní zdi krypty, takže by je hlavní loď s kryptou, s chórem a s hlavní apsidou na východě přesahovala. Pro tuto eventualitu by mluvilo to, že dva jižní výklenky krypty byly prolomeny okénky, což by mohlo znamenat, že okénka vedla do volného prostoru. Snad i ta okolnost, že východní zeď románské sakristie na severní straně trojlodí navazuje zhruba na čáru západní zdi krypty a tedy na předpokládané uzavření severní vedlejší lodi, by sváděla k uvedené představě. Proti ní lze však uvést, že severní vchod do krypty by byl asi zahrazen zdí severní apsidy. Druhé řešení lze vidět ve třech apsidách v jedné čáře vedle sebe, na výši hlavní apsidy. Jelikož však se nenalezly žádné zbytky vedlejších apsid, je snad nejvěrohodnější ten závěr, že boční lodi byly prostě ukončeny rovnou stěnou, jak to lze pozorovat u předrománských dómů jižního Německa, v Řeznu a v Augšpurku.³⁷⁾

Velmi nejasnou otázkou je rozvrh arkádových pilířů v olomoucké románské basilice. R. Völkel a půdorysná rekonstrukce O. Uhrové předpokládají, že románské pilíře stály na místech gotických pilířů v dnešním trojlodí. Intervaly mezi těmito pilíři mají zhruba tuto šířku (od západu k východu); podle R. Völkla 5,2 m—5,7 m—5,8 m—6 m—7,5 m, podle plánu P 215 5,4 m—5,5 m—5,8 m—7,3 m—7,3 m. Aug. Prokop předpokládal v západní polovině trojlodí na obou stranách

³⁷⁾ Srov. např. *Edg. Lehmann, Der frühe deutsche Kirchenbau (Forschungen zur deutschen Kunstgeschichte, Bd. XXVII, 1938).*

čtyři arkády, nesené třemi dvojicemi pilířů; ve východní polovině kostela uvažoval pak o plných zdích mezi loděmi až na jednu arkádu před kryptou. Čili podle něho arkádové intervaly byly různé ve východní a v západní polovině kostela. Konečně F. J. Lehner zanesl prostě do půdorysu chrámu románské vázané schéma, tj. čtyři čtverce v hlavní lodi s odpovídajícími osmi čtverci v lodi vedlejší. O vedlejších lodích soudí, že byly sklenuty v jednotlivých polích křížové.

Rozložení arkádových pilířů podle gotických podpěr lze sotva považovat za výstižné, jak ukazují arkádové intervaly, dostupující až čísla 7,5 m. Gotické trojlodí je stejnorodní a jeho prostorové pojetí nemůže přirozeně odpovídat basilice počínajícího románského slohu na rozhraní XI. až XII. století, jež směřoval k prostorové omezenosti a článkovitosti. Ani v předrománském údobí nejsou téměř osmimetrové rozestupy pilířů možné. Dobově přiměřenější by bylo nepochybně rozvržení Aug. Prokopa, kdyby bylo doloženo aspoň částečné fakty. O Lehnerově rekonstrukci pak platí, že je kliše, použité mimoto anachronisticky. Za této vylíčené situace je zřejmá hlavní otázka, zda se při vykopávkách našly nějaké zbytky původních pilířů, protože jinak by byla rekonstrukce arkád příliš mnohoznačná. Domnívám se, že těmito pozůstatky jsou uvedené bloky zdiva, zakreslené na pláně P 215 před druhým a třetím gotickým pilířem (od východu), jež celkem souhlasí s předpokládanou šířkou arkády. Vzdálenost těchto dvou hranolových bloků činí však téměř 7 m. Proto je asi nutné vsunout do tohoto intervalu další pilíř. Tím by v západní polovině kostela, tj. mezi věžemi a nalezenými zbytky západní příční zdi v trojlodí, vznikla řada čtyř pilířů o arkádové světlosti cca 2,50 m. Ve východní polovině chrámu, tj. mezi uvedenou západní příční zdi a závěrovou zdi vedlejších lodí, by pak vyšly tři dvo-



Obr. 11: Rez věží dómu sv. Václava (podle R. Völkla překreslil inž. A. Richter).

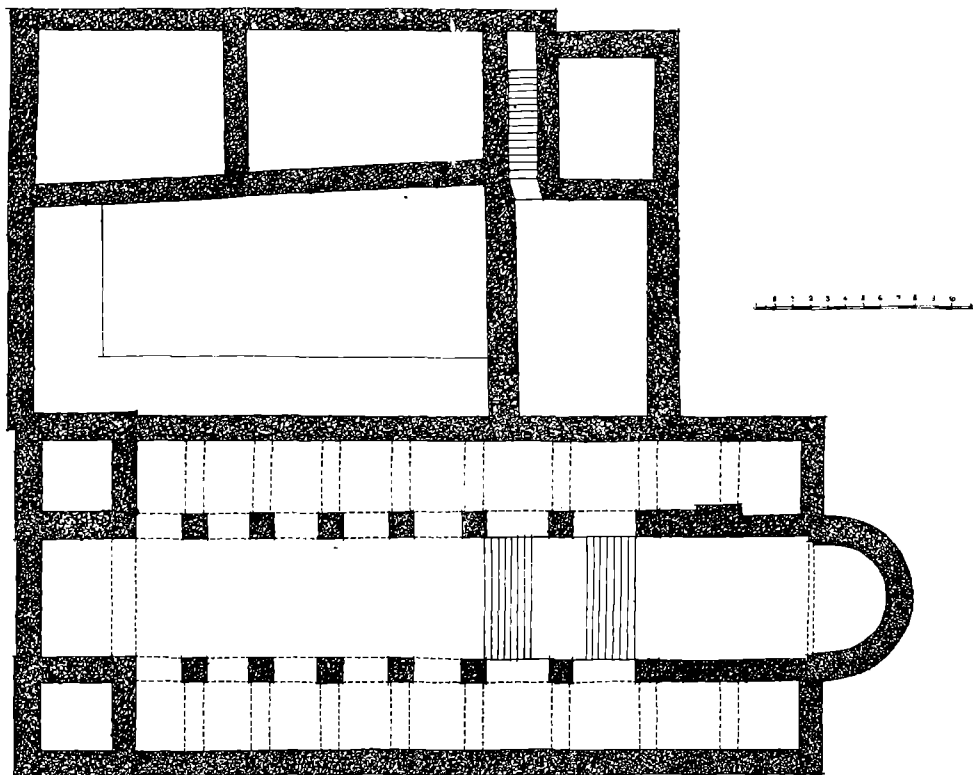
jice pilířů za předpokladu, že dva z těchto pilířů byly umístěny na západních nárožích krypty. Světlost arkád by zde byla větší, cca 3,50 m. Dotčenou západní příční zeď (o síle 1 m v hloubce —0,65 m) lze nejpravděpodobněji vyložit jako provisorní uzavření první (východní) stavební etapy románského kostela. Tím by se také asi nejpříjemněji vysvětlilo různé rozestavení arkádových pilířů před touto zdí (východně) a za touto zdí (západně), jelikož po stavební přestávce lze uvažovat o změně plánu ve výstavbě basiliky. Druhé příčné zdivo mezi druhou dvojicí gotických arkádových pilířů v hlavní lodi je pak patrně zbytkem paty schodiště, vedoucího v střední lodi na zvýšený chór nad kryptou. Poněvadž tato pata schodiště je vzdálena od západní zdi krypty asi 8 m, lze snad tuto značnou vzdálenost překonat dvěma oddíly schodů, mezi nimiž by ležela plošina, přerušující výstup. Na toto řešení by snad poukazovaly zbytky zdiva u prvního gotického pilíře na jihu, které lze pochopit jako vedlejší schodiště z boční jižní lodi na předpokládanou plošinu hlavního výstupu na chór. Podle analogie s pražskou basilikou sv. Víta je možné konečně se domnívat, že vedlejší lodi olomouckého dómu byly prostorově členěny příčnými klebními pasy. Nad nimi ovšem byl dřevěný strop a také hlavní loď byla plochoštopá, jak to odpovídá současnému stupni románského umění v českých zemích.

Zajímavým problémem pro rekonstrukci je západní průčelí kostela sv. Václava. Na první pohled by se ovšem zdálo, že bylo prostě dvojvěžové, tj. že západní stěna mezi věžemi byla jednopatrová a ukončena trojúhelníkovým štítem sedlové střechy hlavní lodi. Při bližším zkoumání se však ukáže, že tento předpoklad není nijak zvláště bezpečný. Západní dvojvěžová fasáda sice dlouho platila za normální řešení románských chrámů, později však bylo zjištěno, že jde o schéma francouzské architektury, jež ve střední Evropě (Německu) není domácí. Dvojvěžové průčelí bylo proto podle některých autorů převzato v Německu ze západu a nevyskytuje se v Německu před XII. stoletím. Z tohoto důvodu lze sotva očekávat, že by se objevilo v Olomouci při plánování dómu za Svatopluka (1099—1107), popř. za Václava (1126—1130). Jiní němečtí historikové umění se ovšem zcela neztotožňují s názorem o pozdním výskytu dvojvěží v Německu a o jeho pasivním převzetí z Francie. Poukazují na určitou skupinu staveb již z XI. století (münster v Basileji 1006—1019, opatský kostel v Einsiedeln 1031—1059, opatský kostel v Muri 1032—1064, St. Aurelius v Hirsau 1059—1071, dóm v Kostnici 1084—1089), u nichž snad existovalo dvojvěží. Jsou však nuceni připustit, že dvojvěží — až na Kostnici — není u skupiny jednoznačně doloženo a pokud jde o Kostnici, vysvětlují zde dvojvěží redukcí z trojvěží působením francouzských vlivů.³⁸⁾ Je tedy jisté, že dvojvěží je v Německu po celé XI. století při nejmenším velmi vzácné. Proti čistému dvojvěžovému průčelí v Olomouci mluví také to, že gotická přestavba dómu nechala stát průčelí jako zvláštní samostatnou západní budovu (Westwerk). Nápadné jsou i Kráčmerovy zmínky o odloučenosti věží, o nálezu renesanční nádoby v hloubce 2 m a zdiva před střední věží. Ostatně sám způsob přestavby průčelí za Stanislava II. Pavlovského (1571—1598) vrhá asi světlo na starší strukturu západní fasády.

Jsou povšečně tři možnosti rekonstrukce západní budovy dómu sv. Vác-

³⁸⁾ Edg. Lehmann, l. c. — H. Reinhardt, Das erste Münster zu Schaffhausen und die Frage der Doppelturmfassade am Oberrhein, Anzeiger f. schweiz. Altertumskunde XXXVII, 1935, 39. — H. Kunze, Die Klosterkirche in Limburg an der Haardt und die Frage der Doppelturmfassade am Oberrhein, Oberrheinische Kunst (Jahrbuch der oberrheinischen Museen) X, 1942.

lava. Kráčmerova zpráva o zdích po obou stranách střední věže (silných 3 m! při šířce střední věže cca 6,50 m!) je značně nejasná a plán P 215 k tomuto bodu mlčí. Především by bylo možné pomýšlet na západní pravouhly chór, flankovaný dvěma věžemi, protilehlý chóru východnímu. Západní chór je znám ze Spytihněvovy basiliky sv. Víta v Praze (1060–1096) a nebylo by proto vyloučeno, že se tato předrománská zvyklost mohla objevit ještě v Olomouci.



Obr. 12: Rekonstrukce půdorysu basiliky sv. Václava, biskupského paláce a kapituly (kreslil inž. arch. E. Simek).

Pravouhly západní chór s věžemi po bocích asi existoval u dómu sv. Petra v Řezně (data výstavby nejistá) a také u sv. Emerama v Řezně. V Olomouci nemáme však zatím nejmenšího náznaku, že by byl prostor mezi věžemi původně vyvýšen. Lze tedy pravděpodobně myšlenku o západním chóru zamítnout. Ze stejných důvodů je možno dále zavrhnout představu o věži nad západním chórem, opět flankované dvěma věžemi, jak to vidíme např. u dómu v Paderbornu. Kráčmerovy třímetrové zdi před střední věží nelze uvést s půdorysem průčelí do pochopitelného vztahu. Zato třetí eventualita, možnost trojvěžového „saského“ průčelí, zdá se být u olomoucké západní budovy vyhovující danostem. Pouhá dvojvěžová fasáda se objevila pro dobu vzniku olomouckého chrámu asi příliš pokročilá. Kromě toho výstavba střední věže za biskupa Stanislava II. Pavlovského, provedená kol 1589 stavitelem Bernardem Machem

z Mor. Ostravy,³⁹⁾ zřejmě rozvíjí ideu, jež v struktuře průčelí musila být dána již před renesancí, neboť tato doba by sotva přistoupila k tomuto zvláštnímu řešení. Vzhled střední věže Pavlovského se jeví na dřevorytu s letopočtem 1593 v Paprockého Zrcadle.⁴⁰⁾ Z vyobrazení je patrné, že přesahovala na výšku boční věže o pouhý nástavec s ochozem, zastřešený vysokým stanem. Trojvěžové „saské“ průčelí se skládá z předsíně v přízemí mezi bočními věžemi, z tribuny v prvním patře nad předsíní (často opatřené oltářem sv. Michala) a ze zvonice druhého patra (campanarium). Boční věže střední stávu převyšovaly. Původně v střední části průčelí býval do kostela předsíní průchod, v otónské době však tento průchod byl někdy uzavřen a tím se z přízemí stávala kaple nebo hrobka apod. Trojvěží tak nabývalo charakteru jakési varianty západního věžového chóru (pseudochóru). V tomto odstranění hlavního vchodu ze západní fasády lze spatřovat předrománskou desorientaci. První „saské“ trojvěží je doloženo snad přestavbou západní budovy u dómu v Hildesheimu, podniknutou biskupem Godehardem r. 1035. Před dvojicí věží se zde rozkládalo pravouhlé „atrium“. Podobná organizace průčelí se jevila u císařského podniku, dómu v Goslaru (svěc. 1050). Dóm v Mindenu (1062–1072) má mezi věžemi dlouhou předsíň, na západě otevřenou. Západní fasáda klášterního kostela v Gandersheimu (1063–1094) se považuje za variantu Goslaru a opatský chrám v Ilseburgu (1078–1087) byl ukončen západní budovou buď pouze s dvěma věžemi, ale spíše trojvěžovou. Jak uvedeno, u dómu v Kostnici, jehož západní průčelí bylo provedeno 1084–1089, se soudí, že u střední části s tribunou sv. Michala odpadla zvonice, takže fasáda se stala pouze dvojvěžovou. Biskup, stavebník průčelí, přišel do Kostnice z Goslaru. Od právě uvedených saských trojvěží se olomoucké boční věže odlišují ovšem tím, že u nich nešlo o vyslovené schodišťové věže s vřeteny; olomoucké věže měly patrně jen uvnitř dřevěné schody. I když však nebyla v nich vybudována vřetena, přece jen není možné je označit za věže se zvony, jednak proto, že byly jen o málo mohutnější než schodišťové věže trojvěží, jednak i z toho důvodu, že v nich skutečně nebyly asi nikdy zvony zavěšeny. Saské trojvěží se od čistého dvojvěží pohledově příliš neliší. Zvony v střední části jsou umístěny poměrně nevysoko. To bylo patrně důvodem k tomu, že biskup Stanislav II. Pavlovský se rozhodl střední část průčelí nadstavět nad boční věže. Jakým způsobem byla tato přestavba provedena, nebude asi možné již stanovit. Podle nálezu nádoby z r. 1589 v hloubce 2 m pod úrovní by se zdálo, že přestavba se dotkla i základů střední zvonice. To lze ostatně očekávat, měla-li průčelní zeď nésti novou vysokou věž. K rekonstrukci fasády románského kostela lze konečně dodat, že podle shora uvedených příkladů mohlo by se předpokládat, že před střední zvonici ležela vystupující předsíň (atrium). Tím by se snad vysvětlovaly i zbytky zdí, jež se táhly po obou stranách vchodu k západu podle Kráčmerovy zprávy. Jejich udávaná síla (3 m) bude založena snad na omylu nebo nedorozumění.

14. Na základě předešlých rekonstrukčních úvah je možné podrobněji vy-

³⁹⁾ Biskup Stanislav II. Pavlovský přistavěl k dómu také hrobní kapli sv. Stanislava v letech 1585–1589, z černého a bílého mramoru. Práce prováděl zedník Antonín Vlach, kameník Jakub Vlach z Olomouce (†1587), kameník Jan Just z Olomouce a kameník Jiří Gialdi z Olomouce. Srov. K. Lechner, Zur Baugeschichte der Stanislaus-Capelle im Dome von Olmütz, MCC N. F. XXIV, 1898, 90.

⁴⁰⁾ Viz reprodukci např. u V. Nešpora, Dějiny Olomouce (Vlastivěda moravská 1936), 19.

líčit stavební historii dómu. Za knížete Svatopluka se počalo se stavbou, a to nepochybně od východu kryptou. Zdá se, že r. 1106 byla krypta vysvěcena. Příštího roku odchází Svatopluk z Olomouce, aby zasedl na český trůn. Není vyloučeno, že při svěcení krypty byla již také vybudována hlavní apside a aspoň východní část obvodních zdí trojlodí. Arkády v této části snad ani nebyly zatím provedeny, snad byly položeny pouze základy k arkádovým pilířům. Také tento postup byl při středověkých stavbách obvyklý; budují se nejprve obvodní zdi a teprve pak uvnitř arkádové stěny hlavní lodi. V Čechách byl zjištěn naznačený způsob v druhé polovici XI. století u kostela vyšehradského a v sázavském klášteře rozbořem písemných zpráv od V. Birnbauma.⁴¹⁾ Hotové části byly provizorně zastřešeny a na západní straně uzavřeny prozatímní zdi, jak shora nadhoseno, neboť po odchodu Svatopluka z Olomouce byla pravděpodobně stavba dómu přerušena, věříme-li náznakům v Zdikově listině z r. 1131. Teprve po nastoupení Svatoplukova syna Václava v Olomouci r. 1126 a zároveň po ustanovení biskupa Jindřicha Zdika téhož roku byla asi stavební činnost obnovena a dóm byl rychlým tempem dokončen a vysvěcen r. 1131.

Stavba olomouckého dómu se tedy rozpadá na dvě části, východní a západní. Východní polovina s třemi apsidami v jedné čáře vedle sebe nebo jen s hlavní apsidou a s vedlejšími loděmi rovně uzavřenými, připomínající dómy v Augšpurku nebo v Řezně, popř. tři apsidy řezenského sv. Emerama, je konservativní dílo jihoněmecké provenience, v podstatě ještě předrománské. Pozoruhodné slohové znaky má krypta sv. Vojtěcha. Jak uvedeno, její obvodní zdi byly členěny půlkruhovými výklenky. Je to stereotomní architektonický princip pozdněřímského antického původu, jenž je v době, o níž jednáme, typický jen pro úzce omezenou skupinu řezenských staveb. Lze vzpomenout na kapli sv. Magdalény v severní věži při západním chóru u kostela sv. Emerama v Řezně (kol 1052), na sv. Štěpána v Řezně (biskupská kaple sporně datovaná) a na hradní kapli v Donaustaufu (kol 1050). Jde o drobnější útvary s centralisující tendencí. Mimoto ovšem existuje starší skupina výklenkových staveb, kterou možno označit zhruba za porýnskou. Sem patří St. Gereon v Kolíně n. R. (VI. století?), hradní kaple P. Marie ve Würzburgu (706), memoriální kaple tzv. Stará Věž v Mettlachu (987–993), St. Heribert v Deutz (1002–1019), odvozený od St. Gereona. V polovině XI. století se nalézají výklenky v kryptě a příční lodi kostela sv. Salvátora v Susterenu. Kromě posledně jmenovaného jsou všechny ostatní památky centrální. Spojení výklenků s centrálností je příznačné. Jestliže výklenky v Susterenu lze odvozovat z místních starších tradic, lze sotva tak usuzovat u výklenkové skupiny řezenské, kde chybějí starší doklady pro tento způsob členění hmoty a prostoru. Proto bude asi nutno považovat řezenské výklenky XI. století za cizí vliv, italský (lombardský). Podobné vztahy jsou v Řezně dosvědčeny i jinak, např. existencí centrální kaple Všech Svatých, jejíž čtyřlístkovou disposici (schéma longobardicum) nemůže nikdo vysvětlovat jako domácí produkt.⁴²⁾ Jihoněmecké stavitelství bylo tedy orientováno aspoň některými svými projevy k minulosti. Výklenky olomoucké krypty ovšem souvisí nepochybně s řezenskou skupinou. Náhodou můžeme i sledovat, jak se tento vliv na Moravu do Olomouce dostal. Těsně před stavbou kostela sv. Václava v Olomouci byla budována v letech 1060–1096 Spytihněvova basilika sv. Víta

⁴¹⁾ V. Birnbaum, l. c., ČSPSC XXVII, 1919, 1.

⁴²⁾ Srov. např. V. Mencl, Románská architektura v zemích českých, Ročenka Kruhu pro pěstování dějin umění za r. 1937 a 1938, 19.

v Praze, jejíž dvě krypty — východní i západní — se vyznačovaly právě těmito řezenskými výklenky. Lze proto pravděpodobně předpokládat, že táž jihoněmecká stavební huť, provádějící stavbu sv. Víta v Praze do r. 1096, přišla pak na rozhraní XI.—XII. století do Olomouce, kde zhruba v prvním desetiletí vystavěla východní částí dómu. Po stavební přestávce (za knížete Oty II.?) došlo však s ohledem na „saské“ trojvěžové průčelí k změně plánu a chrám byl dokončen patrně pokrokovějšími staviteli, snad vlivem reformního biskupa Jindřicha Zdika.

V historii české románské architektury zaujímal olomoucký kostel sv. Václava pro svou dvojnásobnou povahu jakési přechodní místo. Pražský dóm sv. Víta z druhé poloviny XI. věku byl ještě zcela předrománský, představoval typ, pro nějž německá historiografie razila termín „ruhende Langbauten“. Jde sice o podélné stavby, ale jejich longitudinalita je rušena ve své podélné ose protichóry, příčnými prostorovými útvary apod., takže v skladbě vystupují určité dostředivé tendence nebo aspoň idea hloubkové cesty je přerývána zastávkami. Jihoněmecké příklady nadto neužívají ve východních částech ani schématu latinského kříže, nýbrž starokřesťanských apsid vedle sebe. Kompoziční princip addice se objevuje nanejvýše v prvních váhových náznacích, celek činí spíše dojem jakéhosi obkládání jádra, při němž snad rozhodovaly mimoumělecké zřetel (liturgické účelové, mystické?). Tyto stavby nemají žádnou vyslovenou fasádu. Deset roků po vysvěcení sv. Václava v Olomouci r. 1131 biskup Jindřich Ždik zakládá r. 1140 s knížetem Vladislavem II. klášter na Strahově u Prahy. Klášterní kostel měl patrně dvojvěžové západní průčelí. Mezi těmito dvěma pražskými podniky vzniká tedy časově olomoucký dóm, východní svou částí příbuzný ještě chrámu sv. Víta, západní polovinou však již podobný Strahovu. Pokud můžeme sledovat, byl kostel sv. Václava asi první českou památkou s jasně vyjádřenou hlavní západní fasádou, se saským trojvěžovým průčelím v přízemí průčodním a tím také s vyslovenou podélnou orientací. Kulturní škoda, jež vznikla zbořením průčelí r. 1886, je proto velmi bolestná a je také tím neodpustitelnější, že nebyla vyvážena vytvořením rovnocenné umělecké hodnoty. Na Moravě je tato ztráta ještě citelnější z toho důvodu, že do XIII. století se zde nic nezachovalo z velkých stavebních podniků. Naznačenému historickému významu olomouckého průčelí by odporovalo pouze V. Menclovo datování kostelíka sv. Vavřince na Vyšehradě do třetí čtvrtiny XI. věku. Jeho chronologické zařazení, založené hlavně na nálezů mince, je však značně sporné.

15. Poslední známá církevní stavba na původním knížecím hradě Olomouci, jež by asi mohla pocházet buď ještě z románské nebo aspoň z pozdněrománské doby, byla kaple sv. Maří Magdalény ve vnitřním hradě. Není sice známo, kdy vznikla, jelikož se však připomíná poměrně časně, r. 1267. lze snad její založení posunout nejméně do první poloviny XIII. století. Budova této svatyně je dnes nezvěstná. Poněvadž dosavadní historikové si neuvědomili její zánik, byla v literatuře obecně ztotožňována s existujícími kaplemi v okolí dómu, ovšem mylně. Tento omyl byl mimoto zaviňován i tím, že topografové olomouckého hradu považovali místní rozsah paláce kapitulního děkana v XIII. věku za stejný s rozlohou dnešního zachovaného děkanství, což je nedorozumění jak z hlediska písemných zpráv, tak z hlediska archeologického, jak bylo již shora uvedeno. Kaple sv. Maří Magdalény, nazývaná někdy v pramenech i kostelem, byla tedy na základě vadných premis identifikována buď s barokní kaplí sv. Barbory, jež se nalézá v patře válcové věže u nynějšího domu kapitulního děkana, nebo

s kaplí sv. Anny, jež leží severozápadně před průčelím katedrálního chrámu. Zmínili jsme se výše, že r. 1267 dostal kapitulní děkan Bartoloměj od krále stavební místo pro děkanský dům na hradě v sousedství kaple sv. Maří Magdalény a že r. 1296 toto nové sídlo přiléhalo bezprostředně ke kostelu této svěřice, kdežto druhou stranou sousedilo s hradní branou. Tato kaple sv. Maří Magdalény nemůže být ani sv. Barborou, ani sv. Annou, jelikož jsou zachovány o svatyni sv. Maří Magdalény další zprávy, které to vylučují. Roku 1432 stanovil olomoucký biskup Konrád III. ze Zvole pro všechny budoucí časy, že kapitulní děkan musí vždy sídlit v děkanském domě na hradě při kapli sv. Maří Magdalény a že žádný jiný dům nesmí požadovat, i kdyby byl zároveň kanovníkem. Dále je např. známo, že r. 1541 při pohřbu biskupa Bernarda Zoubka ze Zdětína bylo jeho tělo při převozu z Kroměříže procesím doprovázeno od městské brány ke kapli sv. Maří Magdalény v okolí dómu a tam vystaveno, načež druhého dne přeneseno k sv. Václavu.⁴³⁾ Poněvadž kaple sv. Barbory zaujímá patro věže a byla později, jak víme, soukromou kaplí děkanství, lze sotva uvažovat o tom, že biskupova mrtvola byla do ní slavnostně nesena a vystavena. Nemůže se však jednat ani o sv. Annu, neboť ta se uvádí jakožto sv. Anna již před touto událostí. Ostatně se zachovaly ještě pozdější údaje o sv. Maří Magdaléně, které osvětlují její historii. Aug. Neumann našel v olomouckém kapitulním archivu přípis kapituly olomouckým jesuitům z r. 1653, podle něhož svob. p. Ondřej (Orlík z Lažiska?) chtěl znovu vybudovat v troskách ležící kapli sv. Maří Magdalény, stojící opodál katedrálního chrámu. Smrt Ondřeje však stavbu přerušila a pokus o obnovení kaple zůstal vězet při základech nové kaple. Podle názoru kapituly stavba by se měla dokončit pomocí darů. Starší bratr (Ondřeje?) chce prý věnovat na tento účel ze svého léna Zábřehu (n. Odrou) 4000 zl. Úmysl nebyl však zřejmě uskutečněn,⁴⁴⁾ neboť na kapli sv. Maří Magdalény se pravděpodobně vztahuje vypravování P. Mariana Ulmanna z poloviny XVIII. století, jehož ozvuky lze sledovat i ve zmíněném spisku M. Kráčmera. M. Ulmann totiž zaznamenal, že na náměstí před domem sv. Václava existoval kus prastaré zdi, který se v ústní tradici považoval za kazatelnu sv. Cyrila a Metoděje. Tento výklad vznikl z toho důvodu, že uvedená zeď byla na jednom poněkud vyvýšeném místě vyhloubena (konkávni?) a toto křivé místo bylo opatřeno jakýmsi zděným pažením, takže se podobalo řečništi kazatelny. M. Ulmann dále udává, že r. 1749 tehdejší kapitulní děkan Kašpar z Glandorfu nechal uvedený kus zdi rozbořit a vytrhat i základy, neboť chtěl nalézt základní kámen bývalé stavby. Našel se čtyřhranný kámen, široký asi střevíc. Když se pak kopalo kolem, zjistilo se, že tam kdysi nestála kazatelna, nýbrž celý kostelík. Přitom byly vykopány čtyři jiné, stejné kvádrové kameny, šest a půl palce široké a o něco vyšší. Tyto kvádry byly kryty olovenými plíšky, na nichž byly vyznačeny symboly evangelistů, anděl, lev, vůl a orel. Pod jednotlivými plíšky se nalézaly hrůbky a v nich byly objeveny vždy tři křemínky a kousky kadidla. Výzkumem se tedy určitě zjistilo, že na tomto místě stávala nějaká kaple. M. Ulmann vložil ovšem objev této stavby v duchu svých předpojatých názorů. Soudil, že jde buď o kapli markomanské královny Fridegildy nebo o kostel, založený sv. Cyrilem a Metodějem. Ačkoli znal listinu krále Přemysla Otakara II. z r. 1267 o darování místa na děkanský dům, přece jen neztotožnil nález kaple se sv. Maří

⁴³⁾ M. Kráčmer, l. c., 46, 67.

⁴⁴⁾ Aug. Neumann, Paběrky z kapitul. archivu v Olomouci, řada druhá. Zvl. ot. Hlídka 1939 (1940), 9.

Magdalénou v listině zmíněnou a asi z týchž důvodů jako novější autoři považoval původní kapli sv. Maří Magdalény za existující svatyni sv. Barbory⁴⁵⁾ Kostelík sv. Maří Magdalény dnes zmizel beze stopy. Pokud je mi známo, Ulmannova zpráva z poloviny XVIII. věku je poslední zmínkou o něm. Určení místa, kde kaple sv. Maří Magdalény stála, bylo by snad možné podle jedné Ulmannovy zmínky, že zaniklá kaple stála nedaleko sv. Barbory (unfern von eben dieser eingegangenen Capelle stunde noch eine andere der heil. Barbara gewidmete Capelle . . .). Podle celkové situace na Václavském náměstí před dómem a se zřetelem k písemným pramenům bylo by asi nutné lokalizovat zničenou svatyni buď na malou vyvýšeninu před kapitulním děkanstvím, kde nyní stojí socha sv. Jana Nepomuckého, nebo popř. přímo do zahrádky tohoto děkanského paláce, jejíž terén ovšem se zdá být dnes terasovitě nasypán. Zajímavou otázkou by také bylo, jaká byla původní funkce kaple sv. Maří Magdalény ve vnitřním hradě. O tom není v literárních údajích žádné zmínky. V pozdní době disponovala stavbou zřejmě kapitula. Je však třeba zejména zdůraznit, že kaple sv. Maří Magdalény stála patrně v blízkém sousedství knížecího paláce, ne-li přímo v knížecím dvorci. Nebyla snad soukromou knížecí svatyní ve vnitřním hradě, stál-li kostel s velkofarní funkcí a zřejmě nevelkých rozměrů na předhradí? Do těchto otázek mohly by snad vnést světlo vykopávky, u nichž by ovšem působilo jistě obtíže to, že přesná poloha kaple není přece jen bezpečná. Lokálnímu archeologickému výzkumu se však touto problematikou nadhazují některé pro Olomouc důležité úkoly.

16. Záhadnou kaplí sv. Maří Magdalény ve vnitřním hradě je skončen výčet církevních staveb na románském olomouckém hradě. Je proto nyní vhodné obrátit zřetel k světské architektuře na hradním území. Jde přirozeně především o otázku knížecího paláce. O jeho existenci nelze pochybovat, neboť olomoucký hrad byl sídlem úředních knížat olomoucké větve Přemyslovců od XI. století až do konce XII. věku, kdy olomoučtí Přemyslovci vymřeli. Na hradě je tedy nutno od XI. století předpokládat knížecí dvůr, a to zřejmě ve vnitřním hradě u dómu. O původním paláci se však nezachovaly ze starší doby ani písemné zprávy, ani neznáme z něho před koncem XII. věku nějaké stavební zbytky. Proto zatím nezbyvá než o něm pomlčet a vrátit se k problému knížecího sídla v Olomouci později na vhodnějším místě.

Jinou profánní budovou na hradě již v XI. století musil být nepochybně biskupský dům. Jak uvedeno, původní olomoucké biskupství bylo založeno r. 1062 u kostela sv. Petra na předhradí. Prvním biskupem se stal břevnovský benediktinský mnich Jan. Pražský biskup Jaromír-Gebhart, jehož boj proti moravskému biskupství nelze zde ličit, navštívil r. 1072 biskupa Jana podle Kosmovy kroniky „Olomuc in urbe“. Biskup Jan ho zavedl „in cubile suum“, kde Jaromír se dopustil násilí. Lze asi předpokládat, že původní sídlo biskupovo leželo u biskupského kostela, tedy na předhradí u sv. Petra. Postavení biskupa ke knížeti bylo sice v starší době služebné, biskup patřil obvykle k užší knížecí družině. Bylo by proto i možné, že biskupské obydlí bylo popř. ve vnitřním hradě, ale není to nutné. Když však r. 1131 biskup Jindřich Zdik přenesl biskupský stolec k dostavěné basilice sv. Václava,⁴⁶⁾ lze se patrně s určitostí domnívat, že biskupský palác stál od té doby na hradě vnitřním. Ale podobně

⁴⁵⁾ M. Ulmann, l. c., 288.

⁴⁶⁾ CDB I, str. 116, č. 114; str. 117, č. 115.

jako o knížecím paláci, tak také o biskupském domě není do konce XII. století nic známo ani literárně, ani archeologicky. Nanejvýš by bylo možno soudit o něm pomocí zpětných závěrů.

Olomoucký biskup Jindřich Zdik (1126–1150), známý svou církevně reformní činností, o níž mimo jiné svědčí řada rukopisů v kapitulní olomoucké knihovně, nepřenesl jen r. 1131 sídlo biskupství k sv. Václavu, ale fundoval také při novém dómu kapitolu s 12 kanonikáty, aniž by co odňal od sv. Petra (et ibi duodecim canonicis locatis sedem episcopatus ab ecclesia sancti Petri nichil inde ablatis licentia domini Innocentii pape transtulit).⁴⁷⁾ Dosavadní biskupský kostel sv. Petra měl jen 4 kanovníky. Při Zdikově založení kapituly u sv. Václava došlo k důležité změně v církevní organizaci Moravy. Zdikova listina 1131 o přenesení biskupství podává soupis všeho majetku biskupského kostela, jenž je pozoruhodně rozčleněn. Nejprve se uvádějí statky olomouckého kostela, tj. vlastního biskupství, k němuž patřila i Kroměříž s příslušenstvím, koupená od Zdikova předchůdce Jana. Pak následují statky proboštsví sv. Václava, tj. olomoucké kapituly, neboť probošt býval v těchto dobách správcem kapitulního majetku. Načež se vypočítávají statky kostela přerovského, spytihněvského, břeclavského, brněnského a znojenského, tj. jmění hradních velkofarních kostelů. V listině se tedy majetek hradských far zahrnuje do celkového majetku biskupství a jsou to podle listiny církevní statky, které byly za Zdikovy doby získány pro biskupství. Jméno hradních kostelů přešlo na biskupství, jen patronát těchto hradních kaplí zůstal zeměpanský. Jakmile pak v druhé polovině XII. století počnou se objevovat listiny se jmény kanovníků, jsou tito označováni jako arcijáhnové starých hradských velkofarních okrsků, popř. jako arcijáhnové krajů. Reformou Zdikovou, podporovanou asi českým knížetem Soběslavem, jenž r. 1130 vládl v Čechách i na Moravě, se stalo, že funkce bývalých hradských arcipryštů přešla na arcijáhny, soustředěné v biskupské kapitule. Ze státních arcipryštů byla převedena jejich působnost na arcijáhny, podržené biskupovi. Zdik uvolnil církve z područí knížete. Není známo, jakým konkrétním způsobem Zdik tuto svou reformu provedl, zda existující správce hradských velkofarních kostelů (arcipryšty) převedl do kapituly a světil jim arcijáhenskou jurisdikci v obvodu jejich starých okrsků nebo jmenoval-li arcijáhny nově sám a určil jim územní působnost buď podle velkofarního rozdělení nebo podle politického rozdělení země. Výsledek byl v podstatě týž, hlavní je, že za Zdika se začala rozkládat státní církevní organizace. Z listiny 1131 je patrné, že arcijáhnenství bylo na Moravě šest. Jedním z nich byl archidiakonát olomoucký.⁴⁸⁾

Založení kapituly u sv. Václava r. 1131 a zmínky o dřívější kapitule (nebo sboru kněžstva) u sv. Petra musily se přirozeně projevit také stavebně v celkovém zastavění hradu. O sboru při původním biskupském a velkofarním kostele sv. Petra není vůbec nic známo. Také z 12členné nové kapituly u sv. Václava není pro starší dobu archeologicky zjistitelných zbytků. Kanovnícká instituce byla soužitím, jež bylo organizováno po některých stránkách po klášternicku a mohlo se tedy zvat monasteriem, v jiných zřetelech však se jevilo světsky. Od kláštera se kapitula odlišovala především v tom, že u ní neexistovalo společné bydlení, jelikož kanovníci obývali vlastní soukromé domy. Roku 1207 se v listině biskupa Roberta praví, že kanovníci neměli volný přístup ke kostelu

⁴⁷⁾ FRB II, 409. — CDB I, str. 124, č. 116.

⁴⁸⁾ *Fr. Hrubý*, l. c., zvl. ot. ČCH XXII–XXIII, 1917.

sv. Václava, poněvadž panovník opevnil vnitřní hrad.⁴⁹⁾ Z této zmínky plyne, že již v XII. století sídlili kanovníci ve svých zvláštních domech, a to na předhradí, na němž stávaly kanovnické residence až do nové doby, při východním a jižním obvodu této vnější části hradu. Roku 1234 pak markrabí Přemysl udělil biskupství právo, že „in domibus canonicorum“ nemá být nikdo z markraběcích úředníků hostěn, pouze na zvláštní žádost panovníka.⁵⁰⁾ Lze také uvést, že 1254 Přemysl Otakar II. daroval olomouckému kostelu dva pozemky na předhradí u dvorců kanovníků (duas areas in preurbio sitas iuxta curias dilectorum nobis Olomucensium canonicorum).⁵¹⁾ Jinak však měla kapitula přece jen některé společné místnosti, zřejmě hned u biskupského chrámu, jež se podobaly klášterním zařízením. Tak je nutno připomenout zejména refektář a dále shromažďovací prostor, jakousi kapitulní síň. Čteme-li olomoucká nekrologia od XIII. století, lze pozorovat, že mnohé fundace pamatovaly na společné hostiny kapitulního sboru. Shromažďovacích síní bylo třeba k usnášení a zasedání kapituly apod. Zato křížová chodba s vnitřním dvorem-zahradou, jež je jinak podstatnou částí architektonického vybavení klášterů normálně založených od románského údobí, nebyla s ohledem na to, že kněžstvo nebylo vázáno klauzurou, u kanovnických kapitul stavebně nutná.

Obytná architektura na olomouckém knížecím hradě byla nepochybně doplňována řadou hospodářských stavení různého upotřebení, které lze hledat nejspíše na předhradí. Je to budovy zřejmě dřevěné, o nichž není nic známo ani literárně, ani archeologicky. Tím by mohl být skončen pokus zachytit matný a mlhavý obraz údělného hradu Olomouce od jeho vzniku v XI. věku až asi do konce XII. století. Ani čistě historické zprávy z vrcholné románské doby se o něm mnoho nezmiňují. Roku 1143 bylo pustošeno Vladislavem Olomoucko, o Olomouci přímo se nemluví. Za stálých bojů mezi Přemyslovci zmocnil se Olomouce r. 1161 kníže Soběslav, avšak král Vladislav II. oblehl hrad, Soběslav se podřídil a byl odstraněn do vězení. Údělný kníže Václav se dostal do nepřátelského stavu se znojenským Konrádem Otou. Ten r. 1178 oblehl olomoucký hrad, jsa spojen s rakouským vojskem. Podnik skončil neúspěšně, hrad byl uhájen, o škodách nic neslyšíme. Roku 1182 byla již Morava povýšena císařem na markrabství a titul jí zůstal i po bitvě u Loděnic (r. 1185). Brzy poté údělná knížectví moravská zanikla a také poslední olomoučtí Přemyslovci vymřeli kolem r. 1200. K stavebním dějinám budov na olomouckém hradě lze uvést před r. 1200 jen jedinou zprávu: olomoucký biskup Engelbert (1194–1199) nechal pokrýt střechy basiliky sv. Václava oloveným plechem. Údaj pochází z Grana (hic eciam totam ecclesiam Olomucensem plumbo vestivit).

Pro dějiny umění má význam také to, že na olomouckém hradě lze nepochybně hledat mincovnu údělných olomouckých knížat, jejíž ražby pouze připomínáme v práci, věnované především stavební historii Olomouce. V této souvislosti je možno zároveň uvést, že i biskup Jindřich Zdik dostal r. 1150 mincovní právo od císaře Konráda. Zvláštní studie, vymykající se ovšem opět z rámce mého pojednání, by zasluhovala a vyžadovala si skupina rukopisů kolem osoby Jindřicha Zdika, spojená se jmény malířů Hildeberta a Everwina. Teprve podrobné zpracování bude moci ověřit některé náznaky, jež byly nejnověji vysloveny v katalogu výstavy Moravská knižní malba XI. až XVI. století

⁴⁹⁾ CDM XV, str. 1, č. 1.

⁵⁰⁾ CDM II, str. 287, č. 255.

⁵¹⁾ CDM III, str. 189, č. 214. — J. Šebánek, S. Dušková, KK, 173.

(Brno 1955). Srovnáme-li nyní vědomosti o románském olomouckém hradě s druhými údělnými hrady na Moravě, vysvitne již v údobí XI.–XII. věku, jakou důležitou úlohu ve významu Olomouce hrálo biskupství, představované v druhé čtvrtině XII. století zejména Jindřichem Zdikem.

17. Jak udávají místní prameny, tj. olomoucké nekrologium z r. 1263 (k 10. květnu: Anno domini MCCIV Olomucensis ecclesia combusta est) a také Granum (1204 VI. Idus Maii Olomucensis ecclesia ruit per incendium et multis privilegiis et rebus dampnificata est quam multis reliquiis sanctorum et preciosis ornamentis), velký požár r. 1204 poškodil biskupský kostel sv. Václava a s ním asi i jiné budovy vnitřního hradu. Stalo se to za biskupa Roberta (1202–1240), jenž prý pocházel z Anglie a byl mnichem cisterckého řádu, a za markraběte Vladislava Jindřicha († 1222), jenž sem přišel po vymření moravských Přemyslovců z Čech. Neměl sám potomky a ostatně ani v Olomouci trvale nesídlil. Oheň z r. 1204 znamená svými důsledky vlastně konec románského knížecího hradu Olomouce. Pokud jde o basiliku sv. Václava, zdá se, že požár zničil stavebně hlavně krovy a že budova byla opravena bez velkých stavebních změn. O opravě je zachována zpráva v nedatované listině biskupa Roberta, kladené do doby kolem r. 1235.⁵²⁾ Biskup v ní praví, že olomoucký kostel po ohni opravil, jak se tehdy jeví (ecclesiam Olomucensem, quam vir sancte memorie Sdiko edificavit, nos post incendium, sicut hodie apparet, reparavimus). Druhá listina, týkající se požáru kostela, podle níž r. 1202 daroval Přemysl olomouckému kostelu les Strělnou na pomoc vyhořelé budově,⁵³⁾ je bezpředmětná, jelikož je Bočkovým moderním padělkem. Falsátorovi se přihodilo i to přehlédnutí, že panovník se snaží napravit škody, vzniklé ohněm, dva roky před jeho vypuknutím.

18. Mnohem větší dosah než pro kostel sv. Václava měl požár r. 1204 pro historii olomouckého hradu. Jak naznačeno, vyhořely tehdy zřejmě ve vnitřním hradě i světské stavby, což je pravděpodobně již pro jeho stíněné zastavění. O následcích ohně pro hrad se sice nezachovaly přímé zprávy, ale lze se o nich dovědět nepřímou jak z písemných pramenů, tak památkově. Pro události, nastavší na hradě po požáru, je hlavně důležitá listina papeže Innocence III. z r. 1207.⁵⁴⁾ Papež touto listinou pověřuje hradišfského a velehradského opata, aby vyšetřili věc, o kterou tehdy papeže požádal olomoucký biskup Robert. V listině se praví, že v Olomouci byl kdysi katedrálním kostelem sv. Petr, že však před časem Robertův předchůdce (tj. Jindřich Zdik) přenesl biskupský stolec na jakýsi kopeček uvnitř hradeb hradu (in quendam monticulum situm infra menia civitatis), kde posvětil chrám sv. Václava. Přeměna biskupského sídla se prý stala „propter corruptum aerem“. Tato poznámka je zajímavá pro olomoucký místopis, neboť později se připomínají pod svatyní sv. Petra na jižní straně předhradí koželužny u vedlejšího ramene Moravy. Listina pak pokračuje tím, že moravský panovník (tj. zřejmě markrabí Vladislav Jindřich) nedávno (procedente tempore) vybudoval na onom kopečku opevnění a tím obklíčil biskupský dóm sv. Václava zdí. Jelikož je proto od té doby kanovníkům zabraňováno ve svobodném přístupu do chrámu, rozhodl se biskup Robert popro-

⁵²⁾ CDM II, str. 241, č. 220. — CDB III, str. 159, č. 128.

⁵³⁾ CDM V, str. 222, č. 8.

⁵⁴⁾ CDM XV, str. 1, č. 1. — CDB II, str. 61, č. 66.

sit papeže o povolení přeložit biskupskou katedru zase zpět ke kostelu sv. Petra. Kromě těchto pozoruhodných údajů lze uvést ještě jinou zmínku, která se nalézá v nejstarší listině ženského augustiniánského kláštera, jenž byl založen na začátku XIII. století u kostela sv. Petra na olomouckém předhradí, jak později ještě uslyšíme. Tato listina pochází z r. 1213⁵⁵⁾ a uvedený biskup Robert dává jí mimo jiné jeptiškám u sv. Petra také jakýsi pozemek, hraničící s klášteřem na Novém Hrádku, jenž se táhne až k Moravě (quandam aream adiacentem claustro in Nowy gradek, que extenditur usque in Morawam) a to s mlýnem, patřícím někdy biskupskému dvorci. Dosavadní literatura si nevěděla s tímto místem rady, jelikož se všeobecně předpokládalo, že klášteřem — claustrem na Novém Hrádku je miněň klášter jeptišek u sv. Petra. To je však nedorozumění. V listině se totiž klášteřem rozumí nikoli ženský ústav svatopetrský, nýbrž kanovnická kapitula u biskupského dómu sv. Václava na vnitřním hradě.⁵⁶⁾

Z uvedených zpráv plyne, že na začátku XIII. století se objevuje knížecí hrad v Olomouci v podstatně změněném stavu. Údaje listin lze vyložit asi tak, že markrabě Vladislav Jindřich pojal zřejmě úmysl zrušit původní velký románský hrad, jenž se skládal z vnitřního hradu a z rozsáhlého předhradí, a nahradil jej prostorově menším hradem nově opevněným, zaujímajícím již jen prvotní vnitřní hrad a zvaným nyní Nový Hrádek. To byla zásadní změna významu hradu. Románský útvar hradu byl vystřídán hradem, jež lze označit v principu již jako gotický. Mluveno soudobými výrazy, olomoucký hrad přestal být „civitas“, popř. „urbs“ a stal se nyní „castrum“. Kanovníci dómské kapituly u kostela sv. Václava, kteří bydleli ve vlastních domech na předhradí, měli touto přestavbou hradu ztížen přístup do kostela v libovolnou dobu. Kdy se tato přeměna udála? Zřejmě brzy před r. 1207, nejpravděpodobněji po známém požáru r. 1204. Žádost biskupa Roberta kolem 1207 nemusí ovšem znamenat, že přebudování bývalého vnitřního hradu na markraběci gotický Nový Hrádek (malý hrad) v okolí dómu „na kopečku“ bylo již toho roku zcela dokončeno. Bylo však hotovo asi již r. 1213. Předhradí přestalo být zřejmě částí hradu a octlo se patrně ve zvláštní situaci, pojmenování si však z tradice udrželo do dalších staletí. Ještě 1213 se udává poloha kostela sv. Petra „in civitate Olomucensi“⁵⁷⁾ avšak 1258 kostel P. Marie na předhradí ležel „ante castrum in Olomuc“⁵⁸⁾ a později, např. 1275, 1276, 1278, 1281, 1286, 1287 atd.,⁵⁹⁾ se již běžně mluví jen o olomouckém „castru“. Předhradí — v původním smyslu součást hradu — stalo se posléze územím „před hradem“.

Opevnění Nového Hrádku v Olomouci za markraběte Vladislava Jindřicha bylo nepochoybně zděné z kamene, jak vyplývá z dalšího. Zachovalo se snad něco z těchto pozdněrománských hradebních zdí? V okolí dómu není dnes — pokud vím — po nich stopy. Na dvou plánech, jež reprodukovala O. Uhrová, je zachyceno hrazení hradního ostrohu kolem kostela sv. Václava v XIX. století. Toto opevnění se skládalo ze dvou zdí, vnitřní silnější (a vyšší?) a vnější slabší

⁵⁵⁾ CDB II, str. 100, č. 106.

⁵⁶⁾ O hradě psal H. Kux, Die landesfürstliche Burg zu Olmütz, ZVGMSchl XIV, 1910, 67. — Srov. H. Kux, Geschichte der königl. Hauptstadt Olmütz bis zum Umsturz 1918 (1937).

⁵⁷⁾ CDB II, str. 100, č. 106.

⁵⁸⁾ CDM III, str. 264, č. 273.

⁵⁹⁾ CDM IV, str. 164, č. 118; str. 179, č. 129; str. 216, č. 155; str. 247, č. 181; str. 312, č. 289; str. 327, č. 250.

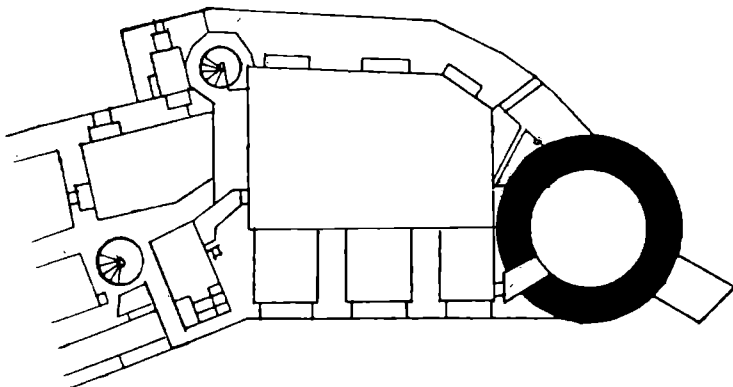
a nižší. Poněvadž zdi byly založeny na svahu, ležel mezi nimi svažující se hluboký parkán. Vnitřní zeď — pokud lze z plánu soudit — připojovala se snad lícem na severní (vnější) obvodní zeď pozdněrománských budov na severní straně katedrálního chrámu, kdežto vnější hradba se patrně družila k severní obvodní zdi pozdněgotické kaple sv. Jana Křt., sousedící s ambitem kapituly. Namítá se jako možná myšlenka, není-li snad vnitřní zeď aspoň zbytkem pozdněrománského hradního hrazení. Tento předpoklad je však nutno popřít, jelikož na pláně č. 218 u O. Uhrové je patrné, že vnitřní hradba kolem domu nebyla založena na původním terénu, jenž je na výkresu vyznačen. O způsobu opevnění, provedeného Vladislavem Jindřichem, nelze proto napsat nic určitého.

19. Z pozdněrománského markraběcího Nového Hrádku, vybudovaného po r. 1204, se však dodnes zachovala tzv. Okrouhlá věž, shora několikrát zmíněná. Původní její stav byl porušen v horních částech tím, že v nynějším prvním patře byla upravena na barokní kapli sv. Barbory, soukromou svatyni residence kapitulního děkana, zaklenutou kopulí s oválnými okny a s lucernou. Ukončení pochází tedy z XVIII. století. Původní zdivo bylo odkryto jen na severní volné straně, a to do výše dnešního prvního patra, ostatek je pod omítkami. Podle starých pohledů na Olomouc byla výška věže již před vybudováním kaple sv. Barbory asi táž jako nynější, věž tedy byla nadstavěna buď v gotice nebo v renesanci. Tzv. Okrouhlá věž je válcová stavba na kruhovém půdoryse, provedená z řádkového kvádříkového zdiva o nestejně výšce jednotlivých vrstev. Kamenné kvádříky jsou pečlivě opracované, ložné spáry jsou v maltě podříznuty. Na severní straně je patrná v dnešním přízemí obdélníková štřílna. Věž je nyní přístupná novými vchody z přízemí kapitulního děkanství a z jeho prvního poschodí (do kaple sv. Barbory). Při úpravě budovy děkanského residenčního paláce na ústavy Palackého university stavební podnik umožnil prohlídku spodních částí věže, jejíž základy leží hluboko pod dnešní úrovní okolí. Od původního přízemí je nynější podlaha v úrovni přízemí děkanství ve výšce 5,90 m. Zdivo věže je nejprve do výše 3,50 m silnější, pak ustupuje o 25 cm a zdvihá se ještě k dnešnímu přízemí do výše 2,40 m. Nad dnešní podlahou sahá původní zdivo do výšky 2,70 m, načež následuje zdivo gotické 3,00 m a barokní cihelné až k římsě 5,40 m. Vnitřní průměr románské stavby 5,60 m, síla zdi 2,50 m.⁶⁰⁾ Při ohledání nižších poloh věže se shledalo, že tam nebyl do věže žádný přístup, jelikož se v původním zdivu nenalezly žádné stopy po otvorech. Ačkoli je dnešní přízemí věže na straně k děkanství omítnuto, lze se asi domnívat, že dnešní průlom do věže v přízemí je pravděpodobně na místě prvotního vchodu. Věž musila být odněkud přístupná a podle situace by byl na tomto místě vstup do ní nejspíše možný.

Pozdněrománská válcová věž olomouckého hradu je svým raným vznikem po r. 1204 asi jedním z prvních příkladů raněgotického bergfritu v našich zemích a je proto památkovým dokumentem značné závažnosti. Velmi zajímavé je její situování v rozvrhu hradu. Jak známo, bergfrit — tj. hlavní pevná věž na hradě — mohl mít dvoji funkci. Buď chránil hlavní přístup do hradu a stál tedy u hlavní hradní brány nebo byl založen k ochraně hradního paláce a v tomto případě obvykle ležel před palácem, logicky na straně, odkud hrozil útok. Bylo ovšem možné i smísení obou účelů. Olomoucká tzv. Okrouhlá věž nemohla být stráží hlavního přístupu do hradu ze západní strany, protože byla

⁶⁰⁾ Údaje inž. J. Kšira, za něž zde děkuji.

od západní brány příliš vzdálená. Měla by proto zastávat úkol ochrany paláce a zaujímat místo u něho na západní straně, ve směru k západní bráně. Skutečně těsně od bergfritu k východu, na nejchráněnějším místě ostrohu, se nalézají zbytky pozdněrománské palácové stavby, nepochybně současné s Okrouhlou věží. Bylo by tedy lákavé předpokládat, že pozdněrománská válcová věž přisloužela funkčně k této palácové budově. Není to však možné, jelikož palác a věž nepatřily nikdy témuž majetníkovi, pokud lze v písemných pramenech jejich držebnost vůbec sledovat. Palác náležel totiž biskupům, kdežto věž, zvaná ještě



Obr. 13: Bergfrit s částí kapituliního děkanství (podle Aug. Prokopa překreslil inž. A. Richter).

v XVII. století pohanskou (Heidenturm), byla odedávna zeměpanská. Na opravu věže (turre rotunda) byl od nepaměti určen výnos ze dvora v Hodolanech. Král Vladislav II. zastavil věž i s purkrabským domem Janovi z Krčmaň, po něm ji měl nejvyšší písař Otmar z Nepomuka a od r. 1523 zemský písař Mikuláš z Bystřice. Jak shora uvedeno, teprve r. 1535 prodala vdova po Mikuláši Barbora s povolením krále Ferdinanda věž s purkrabským domem kapitule. Nesouvisel-li tedy bergfrit s palácem východně od něho položeným, musil se vztahovat k paláci markraběcímu (knížecímu), jenž však zmizel dnes bez stop. Lze nutně předpokládat, že tento palác se rozkládal v těsném sousedství bergfritu na jeho západní straně. V celkové dispozici hradu není pro něho jinde místo; východně od věže ležel uvedený palác biskupů, jižně od bergfritu stojí dodnes raněgotická kaple sv. Anny, zbývá proto pouze strana západní. Při tomto rozmístění paláce a věže (palác západně, bergfrit východně) je však nemožné, aby věž chránila palác proti západní bráně hradu, neboť palác ležel mezi branou a bergfritem. Proto poloha bergfritu přímo vyžaduje bránu severní, jejíž existenci v románském vnitřním hradě jsme se snažili již dříve prokázat. Za předpokladu severní brány by byla orientace bergfritu logická. Útok od západní brány nebyl tak nebezpečný jako útok od severní strany, jelikož před západní branou leželo ještě opevněné předhradí, kdežto severní přístup vedl přímo do volné krajiny, byť neschůdné. Naopak ovšem vzájemný místní vztah bergfritu a paláce potvrzuje zase předpoklad o severním vstupu do hradu. Jde sice o důkaz kruhem, ale to je způsob, jemuž se nelze v společenských vědách vyhnout.

Olomoucký zeměpanský palác přiléhal tedy pravděpodobně k západní straně bergfritu a svou severní stranou k opevnění hradu, což je u obvodového zastavění hradů obvyklé. Písemné zprávy o něm téměř mlčí. Markrabata však

časem na hradě sídlila. Roku 1233 datují královna Konstancie a její syn markrabě Přemysl listinu pro jeptišky u sv. Petra v „Olomouci“, podobně v „Olomouci“ jsou dány listiny markraběte Přemysla r. 1235 a 1236.⁶¹⁾ Jako svědkové vystupuje kolem nich řada olomouckých úředníků. Výslovná zmínka o paláci se zachovala v známém olomouckém nekrologiu z r. 1263. V kalendariu tohoto rukopisu je k 5. srpnu zaznamenán tento zápis: „Wenceslaus rex Bohemie III., dum deambulet in palacio ad auram, post meridiem per Conradum Duringum . . . est occisus anno Domini MCCCVI.“ K jednotlivým dnům se v knize řadí další záznamy z mladší doby. Přípisek k uvedenému 5. srpnu z pozdější časové vrstvy již uvádí, že Václav III. byl zavražděn v domě kapitulního děkana Budislava. Je tu tedy již ztotožněn palác s děkanstvím, čili pozdní vývojová etapa děkanovy residence je promítnuta anachronisticky do začátku XIV. století. V sousedství markraběcího paláce západně od věže se v XIV.–XV. století připomíná také purkrabství, jež 1440 mělo s děkanstvím společnou zeď u dvorů a zaniklo, jak uvedeno, r. 1535. Olomoučtí purkrabí se jmenují od první poloviny XIII. věku. Na začátku XVI. století ležely vedle sebe na severním obvodě hradu od západu k východu budovy: děkanství, purkrabství, věž. Po zeměpanském paláci nebylo již tehdy patrně stopy. Děkanství, jež se r. 1535 rozšířil až k věži, neskládá se však — jak patrně z půdorysu — pouze ze dvou budov, nýbrž při nejmenším ze tří. Za tohoto stavu věcí je možné dvojí vysvětlení: buď původní markraběcí palác byl zaujat později zeměpanskými úřady (purkrabstvím) nebo — což je pravděpodobnější — původní zvláštní purkrabství (dům Benedy z Dubicka 1267?) se rozšířilo dodatečně k východu o bývalý palác, aby v posledním vývojovém stadiu po r. 1535 bylo samo pohlceno děkanovou residencí.

Při přestavbě sídlá kapitulního děkana pro účely Palackého university provedl r. 1949 Státní archeologický ústav pokusné sondy ve východní části dnešního děkanství, přiléhající k bergfritu. V značné hloubce pod nynější úroveň byly objeveny zbytky zdí, jež však při interpretaci nepřinesly jasných výsledků. Neurčitost závěrů o smyslu těchto zlomků byla dána jednak omezeností výkopu, jednak zejména asi proto, že v místech dnešní děkanské residence musilo dojít v minulosti k velkým přesunům půdy. Terén v celém okolí děkanství je zřejmě nasypán a planýrován. Mimoto z celkové situace pravděpodobně plyne, že proti původnímu stavu byl palác kapitulního děkana dodatečně značně vysunut nad svah ostrohu. O knížecím, popř. markraběcím olomouckém paláci není tedy v podstatě zatím nic známo. Archeologický rozbor děkanské residence, který uveřejnil ve svém známém díle Aug. Prokop a který podle něho otiskl v plánu i V. Nešpor,⁶²⁾ je zhola bezpředmětný a vymyšlený. Nemělo by smyslu zabývat se jím podrobněji. Poznání paláce by si vyžádalo asi příliš nákladných vykopávek a je otázka, zda vynaložený velký náklad by byl vědecky vyrovnán důležitostí případných nálezů.

Srovnají-li se totiž zachované zbytky pozdněrománského paláce v křížové chodbě dómu s představou předpokládaného knížecího paláce západně od bergfritu, lze předem se značnou věrojatností usoudit, že olomoucký palác markrabat byl po architektonické stránce podružné hodnoty. Plyne to již z jeho omezeného místního rozsahu. Tento malý význam odpovídá povšechné politické situaci na Moravě na začátku XIII. věku, v době vzniku Nového Hrádku v Olo-

⁶¹⁾ CDB III, str. 27, č. 29; str. 157, č. 126; str. 176, č. 141.

⁶²⁾ V. Nešpor, Dějiny Olomouce (Vlastivěda moravská 1936), 26.

mouci. Po vyměření olomoucké linie Přemyslovců na rozhraní století začal Nový Hrádek zřejmě ztrácet důležitost jakožto sídelní hrad, jsa ostatně jakýmsi kompromisem mezi románským a gotickým hradem. Touto svou neurčitou povahou nemohl v novém století vyhovovat nárokům na pevnost feudálního sídla. Podobně jako v Brně byl starý románský hrad i v Olomouci vlastně ponechán církevní moci. Jestliže však v Brně zeměpán nahradil opuštěný knížecí hrad na Petrově novostavbou gotického Špilberku, v Olomouci k náhradě nedošlo, snad proto, že krátce před změnou názorů byl původní hrad přestavěn a že, jak uvedeno, přestal být nutným sídlem. Olomoucký románsko-gotický hrádek se stal většinou jen útlukem zeměpanských úřadů, které se o něho s církevní vrchností dělily, ovšem v nerovnovážné míře.

Existence pozdněrománského markraběcího paláce na západní straně bergfritu dovoluje snad, aby z jeho polohy byly odvozeny zpětné závěry o knížecím dvorci XI.—XII. století, o němž nemáme vůbec zpráv. Lze totiž vyslovit pravděpodobný názor, že poloha paláce v celkovém rozvrhu hradu se za stavební historie hradu od XI. věku příliš neměnila. Umístění paláce při obvodu hradního ostrohu na jedné delší straně, asi uprostřed vnitřního hradíště a v blízkosti boční hradní brány, odpovídá také lokalizování knížecího dvorce s palácem na pražském hradě. Tím jsou analogie v celkovém uspořádání budov vnitřního hradu v Olomouci a v Praze ještě více posíleny a podobnost obou hradíšť je vskutku pozoruhodná. I místo kaple sv. Maří Magdalény, kdybychom připustili, že byla původně soukromou svatyní knížecího dvorce, by zhruba souhlasilo se vztahem nejstaršího kostela sv. Víta k pražskému knížecímu paláci. Teprve v dalším vývoji hradu vznikly určité rozdíly mezi Prahou a Olomoucí. V Praze svatovítská basilika se posunula více k hlavnímu přístupu do hradu, kdežto olomoucký biskupský dům zaujal polohu na konci ostrohu, což by v Praze odpovídalo situování kláštera sv. Jiří. Tyto odchylky byly patrně částečně odvislé od terénních podmínek, nestejných v Praze a v Olomouci. Zdá se totiž, že malé návrší olomouckého vnitřního hradu souviselo na západě s ostatním Olomouckým kopcem jen poměrně úzkou šíjí, takže v západní polovině hradu nebylo pro větší stavbu dostatečné plochy.

20. Při přestavbě vnitřního hradu po požáru r. 1204 vznikla také severně od basiliky sv. Václava a východně od bergfritu nádherná pozdněrománská obytná budova, z níž jsou dnes zachovány jen zbytky ve vrcholněgotické křížové chodbě kapituly z druhé poloviny XIV. století. Ze slohově kritických důvodů je zřejmé, že tato významná památka pochází ze začátku XIII. věku a proto se přirozeně nabízí závěr, že její výstavba je ve vztahu k uvedenému ohni r. 1204. Od objevení fragmentů této budovy r. 1867 arcibiskupským inženýrem Karlem Biefelem⁶³⁾ byla až do nedávné doby stavba považována vesměs za olomoucký zeměpanský palác. Teprve V. Mencl upozornil, že půjde spíše o biskupský dům. Jeho domněnku lze prokázat některými písemnými zprávami, jež sice byly již delší dobu známé, ale jejich smysl zůstal nepovšimnut. Tak lze uvést záznam v několikrát již zmíněném olomouckém nekrologiu z r. 1263 ke dni 10. května, jenž udává, že r. 1380 byl zapálen biskupský dům a že oheň zničil zcela střechu

⁶³⁾ K. Biefel, Romanische Fenster der ehemaligen mährischen Herzogenburg in Olmütz (1884). — K. Biefel, Die mährische Herzogsburg Malý hrad in Olmütz. — Fr. Segenschmid, Die Domkirche und der Kreuzgang mit den Überresten der alten Herzogsburg zu Olmütz, MCC XVI, 1871, 142, tab. I, II.

kostela s biskupským domem (ecclesia Olomucensis fuit incensa et lectum ecclesie cum domo episcopi totaliter fuit exustum). Biskupský dům stál proto r. 1380 v těsném sousedství katedrálního chrámu sv. Václava. Další údaj o tomto biskupském paláci se nalézá v Granu catalogi praesulum Moraviae, jež bylo napsáno kolem 1435. Jde skoro o současnou zprávu, neboť podle Grana olomoucký biskup Králík z Buřenic (1413–1416) opravil biskupský dům, ležící vzadu za dómem, jakoby z poloviny (domum insuper episcopalem retro ecclesiam Olomucensem quasi pro media parte pulcro opere reformavit). Vzhledem k těmto značně určitým údajům lze dnes sotva pochybovat o původním určení zachovaných palácových zbytků na hradě. Bylo to biskupovo sídlo, jak ostatně plyne i z toho, že tato budova je stavebně úzce spjata s ostatními kapitulními stavbami u dómu. Kdyby šlo o dřívější knížecí palác, musilo by být jeho stavení zeměpánem darováno nebo prodáno kapitule před druhou polovinou XIV. věku. Ale o tom se nezachovala v hojných kapitulních pramenech nejmenší zmínka. Dnešní arcibiskupská residence na předhradí byla sem přenesena z vnitřního hradu asi až za renesance. Na renesančních pohledech na Olomouc z konce XVI. století se již jeví biskupský palác v nynějších místech. Roku 1546 v jeho okolí vznikl oheň (Bischofs-Hof). Biskup Stanislav II. Pavlovský se rozhodl r. 1585 „dům starý dvoru biskupského povejšiti o jedny pokoje“. Kamenické práce tehdy prováděl kameník Jakub Vlach z Olomouce, od srpna 1586 mistr Jan Vlach z Mor. Ostravy. Posléze toto sídlo ještě přestavěl v raném baroku velký stavebník biskup Karel z Liechtenštejna (1664–1695) po r. 1667 podle projektu císařského inženýra, italského architekta Filiberta Luchesa, jenž mimo vídeňskou činnost provedl na Moravě i zámek se zahradou v Holešově.

21. Pozdněrománský biskupský palác byl ve své podstatné části zrušen již v druhé polovině XIV. věku, a to novostavbou kapitulní křížové chodby na severní straně dómu. Tento ambit vznikl za olomouckého biskupa a císařského kancléře Jana ze Středy (1364–1380) ve formách zralé abstraktní gotiky domácí nuance.⁶⁴⁾ Byl vestavěn mezi obvodní zeď kostela a vnější zdi paláce, takže aspoň tyto vnější obvodní zdi paláce zůstaly zachovány. V přízemí kapitulního ambitu nelze pozdněrománské zbytky studovat, jelikož zdivo je pokryto omítkami. Zvenčí je pak většinou zastavěno, jednak na severu kaplí sv. Jana Křtitele, jednak na západě kaplí sv. Anny. Pokud je vnější severní strana obnažena, je patrné, že jde o řádkované kvádríkové zdivo s litou výplní. Velikost kvádríků je pozdněrománská, jejich líc je pečlivě opracovaný. Nároží budovy jsou armována většími kvádry. Přístupné části severní fasády ukazují, že tato byla zcela nečleněná a v přízemí neprolomená otvory. Palácová budova byla jednopatrová. Zachované obvodní zdi jejího prvního poschodí se dnes nejlépe jeví pod pultovými střechami jednotlivých křídel křížové chodby. Popis zbytků je stručně podán podle stran.⁶⁵⁾

⁶⁴⁾ Roku 1374 vypsál biskup 40denní odpustky za příspěvky k dokončení stavby, srov. CDM X, str. 240, č. 225 (Cum pro amplificatione ecclesiae nostrae Olomucensis structura sumptuosi aedificii sit a nonnullis incepta temporibus et ad cuiusdam altitudinis spatium in quibusdam suis partibus elevata...). – Již 1308 chtěl olomoucký kanovník Thechontius odkázat 8 hřiven „ad ambitum ecclesie Olomucensis construendum (CDM VI, str. 12, č. 15). – Roku 1368 se připomíná oltář sv. Vavřince a Štěpána „quod [altare] est fundatum in ambitu (CDM XV, str. 102, č. 120).

⁶⁵⁾ Srov. *Fr. Drkal*, Románská okna olomouckého hradu. Disertace filosofické fakulty brněnské university, 1952.

Západní obvodní zeď ambitu (vnější), k níž původně přiléhala kaple sv. Anny po celé její délce, nemá stejnou tloušťku. U prvních tří klenebních polí křížové chodby, počítáme-li od jihu, a v části čtvrtého klenebního pole je slabší, načež ve čtvrtém poli se pravouhlym výstupkem rozšiřuje a tuto sílu si udržuje až k severozápadnímu nároží. Slabší část stěny (od výstupku k severní věži dómu) byla kdysi nad cihlovými klenbami ambitu prolomena třemi románskými okny, tesanými z opatovické opuky. Jedno z těchto oken nad druhým klenebním polem je téměř zničeno, druhé okno nad třetím polem se zachovalo poměrně velmi dobře.⁶⁶⁾ Třetí okno dnes na památce vůbec chybí (nad prvním polem). Podle K. Biefla byla dvě okna z uvedených tří oken fragmentární, jedno okno dobře zachované (viz okno nad třetím polem). V Bieflově době bylo však jedno z těchto oken (nikoli však okno dobře zachované a tedy jedno z oněch fragmentárních) dočasně vybouráno k pořízení sádrového odlitku pro olomoucké Průmyslové museum. Šlo patrně o okno nad prvním polem u věže. S tím by souhlasilo, že později ve Vlasteneckém museu v Olomouci se nalézal starý neúplný odlitek.⁶⁷⁾ Byl-li však originál na stavbu vrácen, je otázka. Za regotisace dómu a při zkrácení kaple sv. Anny byl upraven nový vstup do křížové chodby v západní zdi u věže a tato zeď u prvního klenebního pole ambitu byla postavena nově ze starého románského materiálu. Je skutečností, že nyní okno nad prvním polem neexistuje a že originál je neznámý. Mezi dvěma okny, jež zůstala na místě, se nalézá malé kruhové okénko s trojlaločným vnitřním otvorem. Uvedená tři okna byla stejná. Představovala typ dvojitého sruženého okna se středním sloupkem, na němž sedlo neslo dva půlkruhové záklenky. Ostění těchto tří oken bylo jedenkrát pravouhle odstupňováno. Dvě hrany tohoto odstupnění jsou v záklencích skoseny a skosené poněkud vyžlábnuté plochy zdobeny dvěma pruhy reliéfních palmet. Žádné z popisovaných tří oken nemělo nadřazený odlehčující oblouk. Konečně je nutno uvést, že tato tři okna byla zdobena pruhy palmet na vnější i vnitřní straně.

Zesílená část západní zdi (od čtvrtého klenebního pole) počíná u výstupku širokou svislou jizvou. Zde tedy byla odbourána zeď, kolmá na západní stěnu, zřejmě při stavbě křížové chodby. Nad pátým polem se jeví románské zdivo porušeno a vyplněno lomovým kamenem. Nad šestým koutovým polem lze pozorovat stopy jakéhosi zazděného otvoru, jenž byl někdy považován za zbytek čtvrtého okna v západní stěně. Bez sondování je nejisté určit, co tyto pozůstatky původně znamenaly, zda okno nebo dveře. Pozoruhodný je severozápadní kout nad šestým, posledním klenebním polem. Od koutového zalomení se zdivo jak na západní, tak i na severní zdi obloukem zesiluje v délce cca 1,5 m asi na 0,30 m. Vystoupení končí na obou stranách konsolami, na nichž jsou usazeny pateční klenáky oblouků. Šlo tedy o vnitřní drobnou architekturu obloukovou, vyplňující kout místnosti. V těchto fragmentech lze nejpravděpodobněji spatřovat pozůstatky bývalého krbu.

Při popisu západní obvodní zdi je nutno se ještě zmínit o severní stěně severní věže, přiléhající k prvnímu klenebnímu poli chodby. Přestavba západního průčelí dómu ušetřila tu původní románské zdivo věže a v něm se jeví nad klenbou ambitu pravouhly kamenný portálek s ostěním pravouhlym (bez skosení). Dveře jsou provedeny z téže opatovické opuky jako okna, lze je tedy

⁶⁶⁾ Vyobrazení u R. Smetany, I. c., obr. 12.

⁶⁷⁾ Nový sádrový odlitek provedli za okupace Němci pro výstavu „1000jähriges Olmütz“ 1943.

považovat za původní. Staré románské zdivo pokračuje nad překladem portálu ještě do výšky cca 1,20 m.

Severní obvodní zeď křížové chodby byla nad klenbami prolomena šesti okny. Jsou to především dvě dvojité sdužené okna nad druhým a třetím klenebním polem, od západu počítajíc. Okno nad druhým polem je dobře zachováno,⁶⁸⁾ druhé nad třetím polem dnes zcela chybí, ačkoli ještě za K. Biefla bylo na místě a bylo rovněž v dobrém stavu. V neznámé době bylo však vyňato a octlo se v lapidariu městského olomouckého musea. Odtud reprodukoval jeho fotografii V. Nešpor.⁶⁹⁾ Lapidarium je nyní zrušeno, okno je dnes instalováno v Krajském museu. Mělo by však být vráceno na původní místo. Na rozhraní třetího a čtvrtého pole severní strany existuje ve zdivu jizva, obdobná jako na západní stěně. Jizva je opět důkazem, že se zde pojila k severní zdi kolmá zeď. Za jizvou následuje nad čtvrtým až sedmým polem řada čtyř trojitých sdužených oken. Povšechně o šesti uvedených oknech v severní stěně lze poznamenat to, že jak na dvojitých, tak i na trojitých je proveden z obou stran nadřazený odlehčující oblouk, pravouhle do stěny zaříznutý. Vlastní ostění oken je zase jedenkrát pravouhle odstupňováno, avšak vnější hrana záklenků není skosená, takže na jediné vnitřní skosené hraně ostění v záklencích okének je pouze jeden pruh reliéfních palmet. Mimoto u severních oken zdobí palmety záklenky okének jen na vnitřní (jižní) straně zdi, kdežto vnější strana (severní) je této výzdoby prostá.

Za čtvrtým trojitým oknem se severní obvodní zeď pravouhle zalamuje k jihu a po zalomení pokračuje jako severní obvodní stěna severní sakristie tzv. kanovnické (přilehlé na východě ke křížové chodbě). Také tato zeď severní kanovnické sakristie je ještě románská, a to až do poloviny délky k místu, kde se obvodní zeď náhle odchyluje poněkud k jihu. Konec románského zdiva leží v prodloužení východní stěny jižní sakristie (tzv. vikářské), jež sousedí na jihu se sakristií severní. Jakožto pozdněrománská byla uvedená polovina obvodní zdi severní sakristie zjištěna teprve při archeologickém výzkumu v r. 1948 až 1949, kdy v ní bylo odkryto páté trojité sdužené okno, stejné s trojitými okny nad křížovou chodbou a ležící v téže výšce. Byla tedy i západní část severní sakristie patrová. Severní kanovnická sakristie je nyní v přízemí zaklenuta (i s východní přistavěnou polovinou) neckovou klenbou s výsečemi, zdobenou štukovým zrcadlem. Podle dekoru pochází klenba z doby kolem 1720 až 1730. První patro má dnes klenby pozdněgotického vzhledu.

Také jižní vikářská sakristie, mezi dómem a severní sakristií, musí být v jádře pozdněrománská. Plyne to jednak z dispoziční souvislosti se severní sakristií, jednak z existence pozdněrománského zdiva, patrného v podstřeší východního křídla křížové chodby nad západní zdi této sakristie, jež je zároveň východní obvodní stěnou ambitu. Toto románské zdivo lze zejména dobře sledovat nad prvním a druhým klenebním polem ambitu (od severní vedlejší lodi dómu). Horní vrstvy jsou porušeny a nadstavěny gotickým zdivem z lomového kamene. Také nad ostatními poli východního křídla se jeví obvodní zeď křížové chodby jakožto gotická. Zbytky románského zdiva však dosvědčují, že jižní sakristie pochází z pozdněrománského údobí a že již tehdy byla patrová, obdobně jako palác na severní straně ambitu. Přízemí vikářské sakristie je za

⁶⁸⁾ Vyobrazení u W. Haageho, Olmütz (1943), obr. XXVII.

⁶⁹⁾ V. Nešpor, l. c., obrazová část str. 3 (nahore).

dnešního stavu překlenuto jednoduchou pozdněgotickou síťovou klenbou, kdežto první patro dostalo pozdněgotickou klenbu hvězdicovitou.

Je nutné si ještě podrobněji povšimnout zdi mezi křížovou chodbou a severní sakristií kanovníků. Její vztah ke čtvrtému trojdílnému sdruženému oknu u severovýchodního koutu paláce, kteréžto okno tato zeď zakryla, a dále její poměr k severovýchodnímu palácovému nároží u severozápadního koutu kanovnické sakristie dosvědčují, že uvedená stěna nemůže být ve svém celku pozdněrománská. Musila ovšem vzniknout v gotice, jelikož jsou do ní zaklenuty severovýchodní pole ambitu. Zkoumaná zeď mezi chodbou a sakristií jeví pozoruhodnou tloušťku. Její západní líc splývá s rovinou západního líce obvodní zdi vikářské (jižní) sakristie, kdežto její východní líc probíhá zcela neorganicky ke všem sousedním stěnám stavebního souboru. Strukturu zdi v přízemí nelze pro omítky ohledat. V prvním patře však existuje v síle této zdi chodbička po celé její délce, dnes přístupná otvorem z podstřeší ambitu. Na jejím jižním konci (směrem k vikářské sakristii) lze pozorovat zazděný vstup. Chodbička je zaklenuta valenou lomenou klenbou, zřejmě gotickou. Na severním konci před čtvrtým pozdněrománským oknem se chodbička zalamuje k východu až k vnitřní lici pozdněrománského nároží u severozápadního koutu kanovnické (severní) sakristie. V tomto rozšíření chodbičky je do zazdívky čtvrtého pozdněrománského okna na severní straně zapuštěna jakási půlkruhová kamenná miska, z níž vede úzký kanálek zazdívkou na vnějšek budovy. Toto zařízení působí dojmem, jakoby se zde zachoval středověký locus. Chodbička je osvětlována od severu gotickým okénkem, vyšetřeným v zazdívice okna pozdněrománského. Mimoto lze pozorovat se strany podstřeší ambitu v gotickém zdívu chodbičky dvě úzké obdélníkové střílny, jejichž účelnost na těchto místech je dosti nevysvětlitelná. Konečně je snad možné ještě podotknout, že v přízemí prochází uvedenou zdí (mezi ambitem a sakristií) průřezný komín od kamen v kanovnické sakristii. Podobný průřezný komín se nalézá i v západní zdi jižní vikářské sakristie.

22. K rekonstrukci pozdněrománského biskupského paláce a kapitulních budov na severní straně olomouckého dómu je nutno použít nejen zachovaných zbytků nad zemí, nýbrž i pozůstatků vykopaných ve dvoře křížové chodby. Tyto nálezy, objevené při přestavbě dómu 1883–1896, byly již shora uvedeny. Při výkopech Státního archeologického ústavu r. 1948 byly znovu odkryty v rajské zahradě ambitu zdi zaznamenané na pláně P 215 z kroměřížského archivu, a to v hloubce 2 m pod nynější úroveň, čímž bylo doplněno v hloubkové kótě zakreslení plánu. Obraz, jenž plyne ze zjištění obého druhu, jak nadzemních, tak podzemních, se jeví v celkovém půdorysném rozvrhu dosti jasně. Jelikož směry výkopem stanovených zdí ve dvorku křížové chodby odpovídají zhruba směrům zdí, předpokládaných podle popsanych jizev v podstřeší ambitu, je nepochybné, že palácová budova na severní straně křížové chodby byla jedno-traktová dispozice, skládající se ze dvou obdélníkových místností. O jejím přízemí nedovedeme dnes říci nic určitého, jelikož obvodní zdi ambitu nejsou obnaženy. Lze však asi předpokládat, že přízemí bylo zaklenuté, snad nejspíše valenou klenbou. Severozápadní menší místnost v prvním patře byla otopná s krbem a byla osvětlována od severní strany dvěma dvojitými sdruženými okny. Bylo-li také v její západní stěně okno nebo snad dveře, nelze zatím rozhodnout. Kdyby šlo o dveře, bylo by nutné předpokládat, že zde byl biskupský palác spojen nějakou dřevěnou pavlačí s knížecím palácem u tzv. Okrouhlé

věže. Severovýchodní místnost biskupského paláce byla větší než severozápadní a světlo do ní vnikalo čtyřmi trojitými sduženými okny. Oba prostory patra paláce byly nepochybně plochostropé. Na východní straně omezovala velkou místnost zeď, jež zřejmě není dnes zachována, ale o níž musíme pravděpodobně předpokládat, že navazovala na severovýchodní vystupující nároží paláce. Za tohoto předpokladu je ovšem značně nápadné to, že uvažovaná zeď nesouhlasí s rozvrhem jižní vikářské sakristie, neboť by narážela na severní zeď této sakristie asi v jedné třetině její délky. Prodloužíme-li pak západní zeď vikářské sakristie k severu, zakrývala by — jak plyne z předešlého — čtvrté pozdně-románské trojitě okno. Vyřešit tento problém východního ukončení paláce je patrně možné tím způsobem, že budeme předpokládat za původního stavu obě uvedené zdi, tj. i východnější zeď navazující na severovýchodní nároží, i paralelní zeď západnější (pokračování západní zdi vikářské sakristie). Tato druhá by však nemohla být v prvním patře provedena v celé délce a v celé výši vzhledem k čtvrtému oknu severní strany. To je možné tehdy, představíme-li si v jižní části prostoru mezi paralelními zdmi schodiště, stoupající z přízemí do velké severovýchodní místnosti prvního patra. Za tohoto předpokladu se také vysvětlí postup při výstavbě křížové chodby. Jelikož vybudováním severního křídla gotického ambitu byl palác v přízemí i v prvním patře zničen, stalo se schodiště do jeho prvního patra zbytečné. Bylo proto zboženo a nahrazeno gotickou zdí, omezující na východě křížovou chodbu. Pro další výzkum by bylo podstatné zjištění, zda v přízemí právě zmíněné gotické zdi se snad aspoň částečně zachovala západnější stěna předpokládaných schodů, čímž ovšem by také jejich existence byla více archeologicky dotvrzena.

K východní straně popsaného paláce přiléhala stavba, jejíž malá místnost v prvním patře byla osvětlována jedním trojitým oknem, jak bylo zjištěno před několika roky. Východní obvodní zeď této budovy byla odstraněna, ale lze si ji domyslet v prodloužení východní stěny jižní vikářské sakristie. Opět je možné předpokládat, že přízemí bylo sklenuto a že patro bylo plochostropé. O původním určení prostorů této stavby se nezachovala žádná zpráva.

Na západní straně dnešního ambitu byl biskupský palác spojen s dómem, tj. s patrem severní průčelní věže a tím patrně s tribunou nad předsíní mezi západními věžemi kostela, jednoposchoďovou architekturou, z níž je ovšem zachována jen vnější (západní) stěna, prolomená kdysi třemi dvojitými okny. Jak uvedeno, je tato obvodní zeď slabší než západní stěna paláce. Menší síla zdi může být vyložena dvojným způsobem. Západní stavení mohlo by být nižší než palác, to však neodpovídá danému stavu zbytků na památce. Proto lze slabší zeď vysvětlit tak, že vnitřní prostor k ní přilehlý neměl asi velké rozpětí. Tím se dostáváme k představě galerie ve výši prvního patra, jež spojovala palác s chrámem. Jaká byla šířka této chodby a jakým přízemím byla nesena, není zatím možno na stavbě zjistit. Snad bychom si mohli představit, že přízemí pod galerií bylo otevřeno do dvora arkádami. Rekonstrukce Aug. Prokopa, jež předpokládala v místech nynější kaple sv. Anny budovu s velkým sálem v patře,⁷⁰⁾ jejíž východní obvodní zdi by byla dochována zeď s třemi okny mezi věží a palácem, není věrohodná z několika důvodů, jež všechny není nutno uvádět. Lze jen podotknout, že nevysvětluje vůbec různé síly zdi na západní straně ambitu.

Mluvíme-li o galerii na západní straně dnešní křížové chodby, je záhodno

⁷⁰⁾ Viz také V. Nešpor, l. c., obr. část str. 7.

si také povšimnout vykopaného fragmentu zdi pod dlažbou jižního křídla ambitu, jenž běží paralelně se severní obvodní zdi trojlodí. Jak uvedeno shora, jde o zdivo asi 1 m silné, vzdálené od kostela cca 2,20 m. Zdá se, že zeď v těchto místech nemohla mít žádného smyslu, jakmile existovaly opěrné pilíře gotického stejnolodí, s ohledem na vzdálenost zdi od jejich čelních ploch. Proto lze asi soudit, že paralelní zeď s kostelem byla tu založena před vznikem raněgotického trojlodí a že proto byla také ještě románská. Snad tedy šlo opět o jakousi chodbu, přilehlou k basilice, možná že i patrovou a v přízemí do dvora otevřenou. V tom případě by tato pavlač spojovala západní galerii s místností nad jižní sakristií.

Jižní vikářskou sakristii lze považovat za pozůstatek pozdněrománské kapituly, kapitulní síně nebo kanovníckého refektáře. Refektář kapituly se připomíná r. 1252 a 1291.⁷¹⁾ Podle M. Kráčmera první patro její se odedávna nazývalo knihovnou (*libraria*). Přízemí jižní sakristie je dnes zaklenuto pozdněgotickou síťovou klenbou, první poschodí — jak uvedeno — pozdněgotickou klenbou hvězdicovou. Bez obnažení původního zdiva není zatím možné vyjádřit se o výstavbě podrobněji.

23. Kdybychom soudili podle severní fasády biskupského paláce, jevila by se tato stavba navenek jako nečleněná vyhlazená plocha, do níž se v prvním patře stereotomně zařezávaly nadřazené odlehčovací oblouky oken. V rámci těchto oblouků pak nastupovala drobná, avšak bohatá dekorace vlastních sdružených oken. Pro vnější členění není ovšem právě severní průčelí nejprůkaznější. Šlo totiž o stranu, obrácenou do volného prostoru, na níž zřejmě příliš nezáleželo. Je to patrné z toho, že ostění oken na vnější severní straně není zdobeno reliéfně, kdežto okna západní galerie, hledící do hradního nádvoří před dómem, jsou reliéfovaná oboustranně. Nemají však zase nadřazené oblouky, což se vysvětluje slabší stěnou. O vzhledu ostatních fasád — mimo severní — není nic známo. Zdá se však, že asi nepochybíme, budeme-li si představovat pojetí stavební hmoty u této architektury jako čistě netektonické, stereotomné blokové a přitom pozdněslohově optické. Optický princip stavbu do jisté míry dojmově odhmotňoval.

Stavební sochařská výzdoba oken se týká záklenků okének, hlavic sloupků a náběžníkových sedel. Sdružená okna u paláce jsou všechna dělena sloupky s attickou patkou na čtvercovém plinthu, opatřenou nárožními drápky. Svislá ostění jsou hladká. Reliéf všech záklenků je tentýž. Jde buď o jeden nebo dva pruhy vedle sebe těsně řazených palmet, provedených v mělce vyžlábnutých skosených hran záklenků. Patka záklenků nad sloupky je podepřena akantovitým listem, jehož horní okraj je přehnut a jenž u některých oken ještě nese čtvercový abakus. Tvar palmet se jeví abstraktně stylisovaný, jejich reliéf ostře a hluboce řezaný. Práce je založena na skulptivním principu odnímání, odpovídajícímu stereotomii, jak to plyne již z toho, že reliéf je tvořen ze skosených hran. Tvrdá hra světla a hlubokých stínů působí malířsky. Tento optický charakter palmetové výzdoby záklenků se zvláště objeví při prudkém osvětlení.⁷²⁾ Jde o pozdněslohovou tendenci.

Mnohem větší variabilita než u záklenků vládne ve vytvoření náběžníkových sedel a sloupkových hlavic. U nich lze rozeznávat tři typy:

⁷¹⁾ CDM III, str. 153, č. 181. — CDM IV, str. 380, č. 299. — CDM XV, str. 15, č. 20.

⁷²⁾ Viz snímek u R. Smetany, l. c., obr. 12.

a) Dvojitá sdružená okna předpokládané galerie (v slabší západní zdi, bez odlehčovacích oblouků) mají náběžníková sedla ve tvaru komolého jehlanu, ukončeného nahoře podseknutou deskou, jež je však patrná jen na čelních stranách sedla. Šikmé stěny jehlanu jsou zcela zakryty akantovými listy ve dvou řadách nad sebou. Akant je stylisován a abstrahován, jeho vypracování je obdobně skulptivní jako u palmet záklenků. Konce listů se však přehnutím odpoutávají od plošnosti bloku. Hlavice sloupků u těchto oken jeví základní tvar komole kuželovitý nebo slabě kalichovitý. Toto jádro je téměř úplně obklopeno čtyřmi akantovými listy, stejně tvořenými (i s přehnutím) jako akanty na sedle. Hlavice je dole opatřena oblým krčkem a její kalich je nejprve ukončen kruhovou profilovanou deskou. Teprve na této desce spočívá vlastní abakus s konkávně vykrojenými stranami a s růžicemi v jejich středech. Profil abaku se značně odchyľuje od normy. Vypadá tak, jakoby se skládal z desky a z podloženého polštářovitého útvaru, přičemž výška obou článků je tatáž.

b) Dvojitá sdružená okna severozápadní místnosti, s nadřazeným odlehčujícím obloukem. Náběžníková sedla těchto oken jeví opět jehlancovité komolé jádro s horní skosenou hranou, avšak nesou ještě silnou pravoúhlou deskou. Hmoty sedla je i zde zcela pokryta akantovými listy, a to v jedné řadě. Stylisací a abstrakcí se akant neliší od akantů západních oken. Jen je nutné poznamenat, že zejména akantové listy na dvou čelních stranách sedla jsou velmi mocně přehnuty dopředu. Postup lze označit zase za typicky skulptivní. Přehnutá plocha listu je svisle zvlněna ostrými žlábků a na okraji listu na vrcholech vln jsou zasekány hluboké rýhy, jež mají naznačovat rozeklání. Pokud jde o korintisující hlavice tohoto typu oken, základní kalichová forma nad hladkým astragálem krčku je dole obstoupena čtyřmi akantovými listy s přehnutými horními okraji. Pojednání akantu odpovídá principu na sedlech. V horní polovině kalichu vyrůstají mezi dolními akanty stonky (cauliculi) s naznačeným převázáním, jež pak na strany vybihají ve voluty (helices). Stonky jsou na vnější straně posázeny drobnými lístky. Na voluty nasedá korintisující abakus s květem, obdobný abaku u hlavic prvního typu.

c) Trojitá sdružená okna severovýchodní místnosti a analogické okno kavnícké sakristie, s nadřazenými odlehčujícími oblouky. Jejich náběžníková sedla se skládají ze dvou částí, tj. z vlastního sedla a z jakési hlavice náběžníkového sedla. Vlastní sedlo se vyznačuje i v tomto případě základní formou komolého jehlanu s horní skosenou hranou. Do hmoty vlastního sedla vytesal kameník opticky působící páskový ornament. Stuha s dvěma rýhami vytváří mandorlovité smyčky. Mezi dolními hroty smyček je pak plocha ještě vyplněna (na okraji bloku) motivem heraldických lilíí. Zmíněná „hlavice“ sedla je složena ze čtyřbokého polštáře a pravoúhlé krycí desky. Tato deska je na čelních stranách zdobena plochým nízkým reliéfem, jenž se podobá obloučkovému vlysu. V obloučcích lze pozorovat navrtané dírky, půlkruhová plocha pod obloučky je rozdělena na čtvrtkruhové výseče svislou rýhou. Pod deskou probíhá naznačený zubořez. Vydaté stěny polštáře člení ostré žlábků a rýhy v dekor, jež lze patrně považovat za derivát vejcovce nebo perlovce. Stuha s dvěma žlábků vytvářející podobu širokého písmene „U“ se střídá s válečkem (perlou?). Široké „U“ stuhu má rýhou naznačenu plochou výplň a tato výplň i uvedený váleček jsou svisle přepásány páskem, v němž jsou opět navrtány dírky. Náběžníková sedla trojitých oken lze tedy charakterisovat jako dosti komplikovaná a nejasněná. O hlavicích sloupků tohoto třetího druhu oken platí, že jsou totožné s korintisujícími hlavicemi sloupků druhé kategorie (b).

V literatuře se obvykle uvádí, že stavebnímu sochařství olomouckého paláce je úzce příbuzná výzdoba portálu předsině u kostela v Zábोří nad Labem, kterou si lze prý vysvětlit jen jako dílo neznámého kameníka, příšedšího přímo z Francie (z Burgundska). Portál v Zábоří byl srovnáván s portálem v Avallonu v Burgundsku.⁷³⁾ Sám jsem se původně přidržel tohoto názoru, avšak po zevrubnějším prozkoumání věci je zřejmé, že s touto domněnkou není možno souhlasit. Portál v Zábоří, ať již jeho slohovou provenienci určíme jakkoli, je totiž nesporně pokročilejší než olomoucký sochařský dekor paláce. Nejenže v Zábоří se uplatňují v ostění oblé články, ale i reliéf je mnohem optičtější než v Olomouci. Jeví se téměř ažurový, jako světlá kresba na tmavém pozadí, kdežto v Olomouci si prvky uchovávají určitou předmětnost. Také typ akantu v Zábоří je jiný, ostrolistnatější a rovněž hlavice portálu se více vzdálily „barokováním“ normě korintské nebo kompositní. O totožnosti rukou v Zábоří a v Olomouci nelze proto uvažovat.

Na Moravě se zachovaly fragmenty dalšího díla mistra olomouckých oken. Jde o zbytky z biskupského hradu Mejlic u Vyškova, jež jsou uloženy ve vyškovském museu. Toto museum provedlo před druhou světovou válkou na zaniklém hradě vykopávky, při nichž pozdněrománské zlomky se objevily již v druhotném uložení, jako stavební materiál pozdějšího středověku. Reliéfní výzdoba zbytků je totožná s olomouckou prací. Na sounáležitost ukazuje ostatně i táž osoba stavebníka, olomouckého biskupa. Jinak pro osudy stavební hutě olomouckého paláce je snad pozoruhodné to, že se po ní nevyskytují stopy (pokud lze dnes soudit) na první stavební etapě cisterciáckého kláštera na Velehradě, jež byla svěcena r. 1228. Biskup Robert byl totiž příznivcem Velehradu, jak dosvědčuje i to, že tam byl r. 1240 pohřben.

Záklenkům olomouckých oken je v Čechách velmi podobná výzdoba záklenku nově objeveného portálu na kostele v Citově. Pravoúhle odstupňované ostění má analogicky pouze konkávně skosené hrany a oblouk záklenku je zdoben na skosené ploše řazenými palmetami téhož typu jako v Olomouci, jen poněkud složitějšími. Druhý pruh v záklenku je reliéfován ornamentálním prvkem tvaru lyry. Hlavice sloupků se bohužel nezachovaly. Tyto však nesly komolé jehlancovité náběžníky. Kostel byl na vnějšku členěn slepými arkádami (dnes odtesanými), čímž je nepochybně určena jeho souvislost se stavbou basiliky premonstrátského kláštera v Doksanech na Roudnicku.⁷⁴⁾

Klášter premonstrátek v Doksanech, založený před polovinou XII. století, byl osazen konventem z porýnského Dunnewaldu, jenž ležel v kolínském biskupství. Na začátku XIII. věku budovaly zde jeptišky definitivní kostel. Tzv. krypta v Doksanech, tj. průchod pod západní jeptišskou tribunou, má vesměs krychlové hlavice, některé zdobené palmetami, tvořenými podobně jako v Olomouci. Jeden polosloup však končí korintisující hlavici, jež se vyznačuje dvěma řadami akantů, stonky s nárožními volutami a abakem s růžicí. Kalich je nahoře uzavřen kruhovou deskou. Také na zbytku objeveného pozdněrománského portálu se jeví sloupek s korintisující hlavici (jedna řada akantů, jemnějších než v Olomouci, avšak též oddělených kosočtverečnými děrami) a v záklenku skosená hrana s řadou akantů, navrtaných dírkami. Povšechně lze snad

⁷³⁾ Srov. V. Mencl, Francouzská románská architektura na české půdě, Umění XVII, 1946, 209.

⁷⁴⁾ V. Mencl, Nové nálezy na románských památkách z doby kolem roku 1210, Umění XVI, 1944/1945, 155.

klasifikovat doksanský dekor ve vztahu k Olomouci tak, že je víc antikisující. Nešlo by tedy u Doksana a u Olomouce sice o stejnou osobu kameníka, ale jde nepochybně o týž slohový odstín. Z pozdněrománského chrámu v Doksanech jsou ovšem zachovány vlastně jen trosky, takže není vyloučeno, že kameník olomouckých oken snad mohl pracovat právě na částech, dnes zničených. Portál v Citově, ovlivněný Doksany, je totiž Olomouci velmi blízký. Architektura Doksana byla obecně členitější než olomoucký palác. Basilika měla na fasádách opět liché arkády, také okna byla obohacena v ústupcích oblouny, kdežto palác v Olomouci byl plochostěnný. Nezapomínejme však, že známe jen zadní stranu biskupské residence.⁷⁵⁾

Redukovanému tvaru korintské hlavice u olomouckých oken typu B a C je velmi podobná jedna hlavice v přední kryté kapitulníhó kostela ve Staré Boleslavi. Krypta pochází ze XII. století a vyznačuje se řadou současných krychlových hlavíc. Uvedená staroboleslavská hlavice je použita u sloupu jako patka, což přirozeně vede k myšlence, že aplikace tohoto článku je druhotná. Proto byla považována za zbytek původního chrámu z doby před polovinou XI. věku.⁷⁶⁾ Na druhé straně je v románské architektuře známo, že někdy sloužily za patky současně vzniklé hlavice. Zdá se proto, že ve Staré Boleslavi není bezpečně rozhodnuto, které vlně antikisujících vlivů zmíněná hlavice vlastně přísluší. Lze i podotknout, že pozdněslohové formy se mnohdy stýkají s tvary slohových začátků.

D. Líbal, uvažuje o provenienci doksanské basiliky, byl nakloněn odmítat v literatuře běžný názor o jejím vztahu k Porýní. Soudil, že jsou zde možné lombardské vlivy, patrně přímé, jdoucí snad přes jižní Německo. Hodnotil Doksany jako nejryzejší českou stavbu, ovlivněnou Lombardií. K tomu lze uvést několik vysvětlivek. Především je možno sotva souhlasit s tím, aby se zcela přehlédl vztah Doksana k mateřskému klášteru v Dunnewaldu. Pokud jde o půdorys východních částí doksanského kostela, není nutné dovolávat se Parmy. Se zřetelem na premonstrátskou řeholi je asi vhodnější všimnout si tzv. stupňovitého závěru cluniacenské reformy, k němuž lze dospět i redukcí chórových partií u rozvrhů v Anzy-le-Duc a v Cluny III. Tím by patrně byl osvětlen také výskyt rychlého sledu klenebních polí v Doksanech. Členění fasád lichými arkádami na polosloupech s lesénami je dostatečně známé ze středního Rýna. Dolnorýnského původu se zdá být zaklenuí příční lodi kopulemi (premonstrátský klášter v Knechtstedenu). Shrneme-li, lze konstatovat, že předpoklad o čisté lombardské orientaci Doksana není přesvědčivější než osvědčený názor o jejich porýnské provenienci.

Náš zájem se ovšem obrací hlavně k slohové příslušnosti stavebního sochařství na olomouckých oknech. Celkový jeho charakter je „antikisující“, jak plyne z toho, že se zde objevují korintisující hlavice, hojně užívání akantu, vejcevec, palmety. Co se však má rozumět pod slovem „antikisující“? Pokud lze sledovat literaturu o románském stavebním ornamentu, zdá se, že tento pojem není u většiny autorů jasně uvážen. V českém dějepisectví byl to však již V. Birnbaum, jenž ve své skvělé konstituci podstaty románské architektury ukázal na dvojí tvář románského umění, na dvojí tradici jeho základů; římskohelenistic-

⁷⁵⁾ D. Líbal, Románský kostel kláštera premonstrátek v Doksanech. ZPP VI, 1942, 61. — B. Matějka, Soupis památek hist. a uměl. v král. Českém, IV (1898): Roudnice 1. — M. Radová-Stiková, A. Merhautová-Livorová, Románská stavební huť v Doksanech, Umění V, 1957, 201.

⁷⁶⁾ V. Mencl, Zbytky nejstaršího kostela v Staré Boleslavi, ZPP VII, 1947, 47.

kou tektonickou a vlastní římskou stereotomní. Totéž ovšem platí i o románském dekoru architektury. Je jen třeba připomenout, že hlavice se sloupem nebo s pilířem je v římském stereotomním stavitelství útvarem zásadně nesourodým, přimíšeným z architektury tektonické. Vzdor této odchylce od principu lze však přece jen ve stavebním sochařství římské antiky sledovat obdobnou polaritu jako v architektuře. Na jedné straně římskohelenistickou modelovanou plasticou výzdobu, na druhé straně vlastní římskou odnímanou skulptivní dekoraci, odpovídající stereotomnímu principu architektury. G. A. S. Snijder nazval tento druhý způsob poněkud popisně linearismem.⁷⁷⁾ Jelikož ve stavebním sochařství se jedná především o reliéfní práci, znamená to, že plastický reliéf je nanášen na hlavní zadní plochu, kdežto reliéf skulptivní je odtesáván za hlavní přední plochu. Antithetika historického vývoje římské antiky není však ještě těmito formálními protiklady vyčerpána. Je nutno dodat, že římská „malebnost“ nebo „ilusivnost“ se v pozdněřímské vývojové etapě zvrátila v abstraktní pojetí světa, jež thematicky dospívalo až ke geometrickému ornamentu. Na konci starověku bylo tedy dědictví antiky v různých oblastech západní Evropy různé, obecně však dvojího druhu: plastické organické římskohelenistické a skulptivní abstraktní pozdněřímské. Jen o prvně uvedené tradici se v literatuře obvykle užívá termínu „antikisující“, kdežto pozdněřímské pojetí se někdy označuje za „byzancké“.⁷⁸⁾

Pravděpodobná souvislost „antikisující“ kamenické práce na olomouckých oknech s výzdobou doksanské basiliky naznačuje, že by se měl hledat původ olomouckých skulptur v Porýní. Porýnská oblast neměla mnoho starých helenistických tradic. V trevírském dómu existovaly sice korintské hlavice ze IV. století, naproti tomu však Porta Nigra v Treviru a četné náhrobky z gallo-germánského pohraničí vykazují nečleněné kalichovité bloky. Pro rýnskou tradici v tomto směru je také příznačné, že římskohelenistické konsolové římsy jsou v Porýní velmi vzácné. V karolinské době se dostaly do Porýní korintské hlavice jako spolie importem. Pozdněkarolinská a otónská perioda připravovala další vývoj tím, že se jednak redukovaly a abstrahovaly helenistické tvary, jednak se vyvíjela stereotomní hlavice krychlová, jež ve vlastním románském slohu ovládla v některých územích pole. Románský sloh počínal na středním Rýně dvorskými císařskými stavbami salských panovníků, opatstvím v Limburku a. d. H. (od 1025), dómem ve Špýru (od 1030), Heiligenbergem II (od 1029) a dalšími podniky. Na těchto porýnských císařských domech se objevila ve XII. věku, zejména ve Špýru (v hlavní a v příční lodi a v kapli sv. Afry) a také v Mo-

⁷⁷⁾ O. Pächt, G. A. S. Snijder, *Romeinsche Kunstgeschichte*, Kritische Berichte zur kunstgeschichtlichen Literatur VI, 1937, 3.

⁷⁸⁾ *Obrazový materiál k stavebnímu sochařství středověku: J. Baum, Die romanische Baukunst in Frankreich (Bauformen-Bibliothek III, 1920); C. Ricci, Romanische Baukunst in Italien (Bauformen-Bibliothek XXI, 1925); R. de Lasteyrie, L'architecture religieuse en France à l'époque romane (2. vyd. 1929); P. Deschamps, Die romanische Plastik Frankreichs, elftes und zwölftes Jahrhundert (1930); H. A. Diepen, Die romanische Bauornamentik in Klosterrath und die nord-französische bauplastische Invasion am Maas und Niederrhein im letzten Drittel des XII. Jahrhunderts (1931); M. Aubert, L'art français à l'époque romane. Architecture et sculpture (III, 1932); H. Weigert, Das Kapitell in der deutschen Baukunst des Mittelalters, Zeitschrift für Kunstgeschichte V, 1936, 7; R. Moller-Rucke, Studien zur Bauskulptur um 1100 am Ober- und Mittelrhein, Oberrheinische Kunst (Jahrbuch der oberrheinischen Museen) X, 1942, 39; V. Mencl, Románská a gotická hlavice jako prostředek k datování české architektury, ZPP X, 1950, 1.*

huči,⁷⁹⁾ nesporná invase římskohelenistické stavební ornamentiky. Nebylo-li tedy v Porýní domácích antikisujících vzorů, byly sem dodatečně aspoň přeneseny. Podle R. Kautzsche a H. Weigerta došlo k tomuto proniknutí cizích kameníků již kolem r. 1100, avšak W. Meyer-Schwartau, P. Frankl, M. Aubert datují dekor až do druhé poloviny XII. století. Vlastí tohoto antikisujícího importu v Porýní byla — jak se dnes obecně uznává — Itálie. Nikoli však asi Lombardie, ačkoli se obvykle poukazuje na souvislost s výzdobou kazatelny v St. Giulio na Lago d'Orta.⁸⁰⁾ Reliéf kazatelny zdá se být již částečně abstrahovaný, také abakus hlavice redukoval růžici na krychlovou bossu. Proto H. Weigert nepochybně správně uvedl, že nemůže jíti o lombardský původ, kde římskohelenistické tradice byly slabé, nýbrž o „protorenesanční“ Toskánu, popř. Apulii. Antikisující tendence existovaly v XII. století také v Provinci a v Burgundsku. Francouzské vlivy nejsou však v tomto údobí v Porýní u těchto klasicisujících prvků věrojetné. Ve vlastní architektuře porýnských domů není totiž s Francií zvláštních paralel. Mimoto v druhé polovině XII. věku již v Burgundsku antikisující zaměření přestává a v sochařství se uplatňuje spíše pozdně-slohový „barokní“ dynamismus a výrazovost. Ze Špýru a z Mohuče zasáhla italská klasicisující vlna do premonstrátského kláštera v Ilbenstadtu (Hessensko, nedaleko Mohuče, svč. 1159) a táž dílna se objevila až v Brémách a ve švédském Lundu (dóm svč. 1145, nebyl však tehdy zcela dostavěný).⁸¹⁾ Kromě toho však antikisující korintské hlavice existují i v Königsloggeru⁸²⁾ (poslední třetina XII. století). Vztah olomouckých oken k tomuto porýnskému klasicisujícímu proudu lze prokázat pozoruhodnou shodou. Již ve špýrském helenistickém dekoru se objevuje na oblouku kolem šestiúhelníkových okének dómské krypty vejcovcový motiv,⁸³⁾ jenž je téměř úplně stejný jako vejcovec na římsce sedla olomouckých oken typu C. Tím průkaznější je pak i další okolnost, že tentýž prvek v témž použití jako v Olomouci, tj. na náběžníku korintisující figurální hlavice, i se zubořezem, nalézáme v jižní vedlejší lodi katedrály v Lundu.⁸⁴⁾ Italisující detail pronikl tedy z Porýní na značně vzdálená místa, jednak do Švédska, jednak na Moravu do Olomouce. Srovnáváme-li ovšem korintisující hlavice olomouckých oken s korintskými hlavicemi italské dílny v Porýní, např. s hlavicemi špýrského dómu, je mezi nimi patrný rozdíl. Olomoucké hlavice jsou redukováné, akant není ostrolistý, nýbrž stylisovaný a abstrahovaný, skulptivní silně optický princip přepracoval zcela původně plastickou vegetabilní formu. Na sedle oken typu C se nadto objevuje geometrický pletencový ornament. Kameník, pracující v Olomouci, nemohl být proto protorenesanční Ital, nýbrž mistr z prostředí, jež klasicisující prvky přeměnilo uvedeným způsobem. K tomu došlo v domácí porýnské škole. Jako doklad pro tento proces lze uvést např. hlavici ze Siegburgu u Kolína n. R. nebo hlavice zachované z opatství sv. Pavla v Utrechtu.⁸⁵⁾ I pro pletencový motiv, jenž prý je normandského původu, je možno shledat analogie v Porýní. Vznikl nepochybně z proplétaných stuhových kruhů nebo polokruhů zlomením oblouku,

⁷⁹⁾ H. A. Diepen, I. c., tab. XC, 5; LXXX, 5; XCI, 1. — Zeitschrift für Kunstgeschichte V, 1936, 29, 30.

⁸⁰⁾ H. A. Diepen, I. c., tab. LXVII, 1; XC, 1, 2, 3.

⁸¹⁾ H. A. Diepen, I. c., tab. LXXX, 6; LXXX, 3; LXXXI, 4.

⁸²⁾ Zeitschrift für Kunstgeschichte V, 1936, 32, 34; H. A. Diepen, I. c., tab. XCI, 9.

⁸³⁾ Oberrheinische Kunst X, 1942, 59, obr. 18.

⁸⁴⁾ H. A. Diepen, I. c., tab. LXXX, 2.

⁸⁵⁾ H. A. Diepen, I. c., tab. LXXXI, 1; LXX, 1, 2.

pro něž jsou příklady v kostele P. Marie v Maastrichtu nebo na hlavících ve Schwarzhofendorfu (kol 1170).⁸⁶⁾ Pro směr, kterým se porýnské stavební sochařství bralo do našich zemí, je snad svědkem korintská hlavice v tzv. biskupské chodbě magdeburského dómu ze začátku XIII. století.⁸⁷⁾

Porýnský klasicismus, vrcholící v posledních desetiletích XII. století, měnil se poněkud v pozdněrománský „barok“, jehož projevem jsou i olomoucká okna. Jako každý pozdní sloh, měl také pozdněrománský „barok“ několik cest, jimiž hleděl uvolňovat vrcholněrománskou normu. Nejednotností románského umění stávala se přirozeně situace jeho pozdního údobí tím složitější. Jelikož nám jde jen o olomouckou pozdněrománskou památku, zajímá nás zde pouze otázka, jaký smysl má naznačený optický princip skulpturní výzdoby oken. Lze snad mluvit o obnově antického sensualismu, jak se někdy myslelo? Věc není tak jednoduchá. Románské umění, pokud neobracelo svou pozornost k antické minulosti, bylo ovládáno abstrakcí, odvracející se od smyslové skutečnosti světa jevů. M. Dvořák vyjádřil jeho povahu tak, že imperfectum smyslového vnímání se změnilo v perfectum podstatné ideje. Toto pojetí však není asi pro raný středověk výstižné. Jedině v antickém sensualistickém racionalismu, uznávajícím reálnou skutečnost, existovalo na jedné straně řecké dokončené idealizované lidství a na druhé straně římský smyslový historický, tj. konkrétní člověk. V metafysické novoplatonské scholastice realismu raného středověku však essence „trvá“ (má časově věčnou platnost), kdežto smyslový jev je konečná náhlá záležitost. Čili jinak: antický racionalismus budoval svět od řecké klasiky na prostoru, raný středověk na časových platnostech. Tím se ocitá raný středověk na stupni archaismu. Vraťme se však k původní otázce po významu optického principu pozdněrománské skulptury. Optické pojetí je nepochybně záležitostí smyslovou a povahu této smyslovosti lze určit jednak z hlediska umělce, jednak z hlediska uměleckého díla, tj. v jiné formulaci: z hlediska obsahu nebo formy. Smyslový vztah umělce k okolí vede k naturalismu, jenž psychologicky znamená konkrétní, presentní zážitek. Tento subjektivismus však není na olomouckých skulpturách pozorovatelný. Optické pojetí se totiž zde týká abstrahovaných tvarů, v nichž není stopy po naturalistickém nebo citovém oživení. Nemůže se proto jednat o smyslový subjektivismus tohoto druhu a optické pojetí olomouckých oken nelze pochopit jako osvobození individua ze středověké vázanosti nebo jako obrat k osobnímu vnímání světa. Jde-li zde vůbec o odraz umělcova poměru ke skutečnosti, pak by mohlo optické zploštění a tím odhmotnění abstraktních tvarů nanejvýš míti ten smysl, že se optickým pojetím popírá i ta nepatrná jejich reálnost, jež jim po abstrakci zůstala. Popření se však vlastně týká reálnosti formy (nikoli okolního světa) a tím se dostáváme i k úvaze, jak se jeví optické hledisko ze strany formy. Právě z tohoto stanoviska se nám asi osvětlí pravý význam zkoumaného opticismu. Skulpturní formální princip totiž vede nutně svou podstatou k tomuto světelnému podání sochařské práce. Zdá se mi proto, že smysl tohoto pozdněrománského optického „subjektivismu“ je nejpravděpodobněji formalistický. Další otázky, jež se nabízejí, hlavně otázka poměru pozdněrománského odhmotnění k odhmotnění gotickému a otázka vztahu pozdněrománského „subjektivismu“ k naturalismu dekorace rané gotiky, lze nechat otevřeny.

⁸⁶⁾ H. A. Diepen, l. c., tab. XXXII, 3; LII, 2; LXXXIII, 2.

⁸⁷⁾ H. A. Diepen, l. c., tab. XCI, 3.

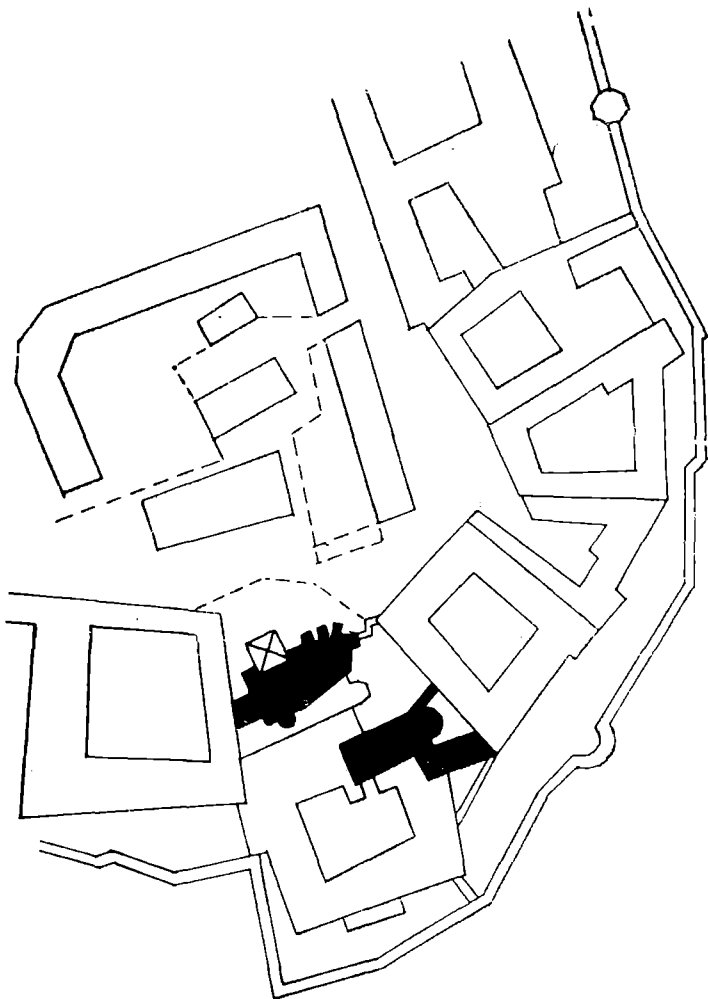
24. Stavební soubor biskupských architektur na olomouckém hradě ze začátku XIII. století je velmi charakteristický tím, jak se v něm odrážejí změněné mocenské poměry na hradě. Biskupský palác a kapitula — pokud lze dnes sledovat — měly patrně naprostou převahu nad knížecím hradním obydlím, a to zřejmě svou rozlohou a pravděpodobně i uměleckou výstavbou. Jak již bylo několikrát uvedeno, hlavním důvodem pro tento nepoměr bylo asi vymření olomoucké přemyslovské dynastie. Mohli bychom tedy oprávněně říci, že od konce románského údobí se stal z knížecího či markraběcího feudálního sídla vlastně hrad biskupský, pevnost vrchnosti duchovní. Zdá se však, že počátky tohoto historického vývoje byly dány již dříve, snad v době Jindřicha Zdika.

Tím se také ještě dostáváme k problému předchůdců biskupské residence a kapituly, z doby před pozdněrománským údobím. Je totiž velmi věrohodné, že v těchto místech vybudoval biskupské obydlí a kapitolu již Jindřich Zdik, zakladatel kapituly r. 1131 a původce přenesení biskupství k chrámu sv. Václava. O těchto prvních stavbách, patrně rovněž na severní straně dómu, nelze zatím napsat nic určitěho. Teprve budoucí archeologický výzkum s výkopovou prací mohl by snad přinést některé výsledky. Za dnešního stavu dat zdají se být nápadné dvě věci. Kroměřížský plán P 215 zakreslil objevenou zeď v rajské zahradě ambitu tak, že není paralelní se severní zdí pozdněrománského paláce. Je to nepřesnost nebo nalezená zeď není současná se severní stěnou? Jak bylo uvedeno, při výkopech r. 1948 byla zeď v rajské zahradě znovu odkryta, a to v hloubce 2 m, čímž získána hloubková kóta pro ni, neuvedená na pláň P 215. Tato úroveň základů zdi pro pozdněrománskou stavbu zdá se být přílišná. Podle výškového rozvrhu zachovaných zbytků paláce by se totiž nivó podlahy přizemí příliš nelišilo od dnešní úrovně dlažby křížové chodby. Jsou zde snad tedy jisté náznaky, že zjištěné základy patří ke kulturní vrstvě starší než z XIII. věku. Ale bez dalších poznatků zůstává otázka Zdikových staveb domněnkou.

25. Uvedený úmysl biskupa Roberta před r. 1207 — přenesení biskupství ke kostelu sv. Petra na předhradí — nebyl z neznámých důvodů uskutečněn. Snad papežská komise (hradištský a velehradský opat) Robertovu žádost nedoporučila. Po vybudování Nového Hrádku dostalo se patrně bývalé předhradí do zvláštní právní situace. Nebylo ani hradem, ani podhradní osadou. Do konce středověku jakožto „purkrabství“ podléhalo snad markraběcí komoře a ještě r. 1516 je tam zmínka o samostatném přísežném fojtovi. Po stavební stránce je předhradí zajímavé tím, že během gotiky byl jeho obvod — mimo část osazenou kanovníckými domy — zcela zastavěn církevními ústavami. Toto okrajové zastavění mělo snad kromě jiných ten důvod, že město nebo zeměpanské úřady se nemusily starat o hrazení tohoto území mezi vlastním městem a olomouckým hradem.

Počátek tohoto zaplnění předhradí kláštery a podobnými institucemi byl učiněn již před vznikem města, ještě v pozdněrománském údobí. Po neprovedeném záměru vrátit biskupský stolec k sv. Petru založil u tohoto kostela biskup Robert ženský klášter augustiniánek. Patronát nad klášterem patřil výslovně biskupovi, neboť klášter byl zřízen na biskupském pozemku. Robert ustanovil také za prokurátora jeptišek probošta olomoucké kapituly Štěpána. Přesná doba vzniku ženského ústavu není známa. Nedatovaná listina Přemysla Otakara I., kterou obdarovává s královnou Konstancí augustiniánky a uděluje

jim svobody, byla kladena G. Friedrichem podle svědků do r. 1207.⁸⁸⁾ Snad je o něco pozdější, uváží-li se, že r. 1207 probíhalo ještě jednání o přenesení biskupství k sv. Petru. V listině se mluví o olomouckém „castru“, zároveň však král dává jeptiškám jednoho řezníka na vyživování klášterních hostů „in civi-



Obr. 15: Okolí kláštera sv. Jakuba 1780 (překreslil inž. A. Richter).

tate Olomuch“. Město ještě neexistovalo, takže „civitas“ znamená zde stále hrad-předhradí a řezník patrně byl příslušníkem zeměpanské hradní čeledi. Roku 1213 klášter již nepochybně vstoupil v život. V listině biskupa Roberta z téže doby⁸⁹⁾ se také určuje místo kláštera na hradě, tj. předhradí (*dominabus*,

⁸⁸⁾ CDB II, str. 56, č. 60.

⁸⁹⁾ CDB II, str. 100, č. 106.

que manent in civitate Olomucensi ad sanctum Petrum muris ecclesie proxime et contigue); na hradě (in fine eiusdem civitatis) se mu uděluje i jakási zahrada. Kostel sv. Petra sloužil jeptiškám za provisorní svatyni až do šedesátých let XIII. století. Do tohoto desetiletí se stále uvádějí jako konvent u sv. Petra.⁹⁰⁾ Avšak r. 1272 se zmiňuje kostel sv. Jakuba „in civitate Olomucensi“⁹¹⁾ a podle tohoto chrámu se pak dále augustiniánky nazývají,⁹²⁾ takže je patrné, že si před r. 1272 vybudovaly definitivní svatyni. Jimi opuštěný kostel sv. Petra se stal asi farní, neboť r. 1268 vystupuje plebán sv. Petra Thechontius.⁹³⁾ Jeptišky pokračovaly nato ve stavbě obytných klášterních budov. Roku 1301 prodaly se souhlasem biskupa 4½ lánů v Drozdovicích za 40 hřiven stříbra, poněvadž potřebovaly peníze na stavbu dormitoria a klausury.⁹⁴⁾ Sledovat další osudy kláštera se vymyká našemu tematu a nemá to ostatně pro dějiny umění mnoho smyslu, jelikož klášterní budovy — podobně jako sv. Petr — zmizely z povrchu Olomouce. Lze jen stručně uvést,⁹⁵⁾ že klášter byl na začátku XVI. století pustý a že r. 1569 sem přesídlili olomoučtí minorité. Tito kol r. 1680 klášterní budovy rozšířili nebo přestavěli. Roku 1678 přistavěl Matyáš Tengelott z Valtelina, biskupský notář, ke kostelu sv. Jakuba kapli P. Marie, jejíž loď byla zaklenuta kopulí s bohatými štukaturami. Zařídil si v ní hrobku. Kaple byla opravena r. 1760. Josef II. zrušil olomoucké minority r. 1785 a po adaptaci byl klášter přeměněn r. 1787 na státní nemocnici, jak oznamoval také nápis nad vchodem „Levaminī miserorum Josephus II. MDCCLXXXVI“.⁹⁶⁾ Na jižní křídlo a na část západního křídla bývalého kláštera (nemocnice) bylo nadstavěno 1844 druhé poschodí. Nemocnice zde zůstala až do r. 1896, neboť v letech 1894–1896 byla vybudována nová nemocnice na Tabulovém vrchu. Starou nemocniční budovu na Předhradí koupilo r. 1900 město a hned téhož roku se usneslo ji zbořit, což také provedeno v zimě r. 1900/1901. Na místě pak v letech 1901–1902 postavila městská rada dívčí školu, tzv. Elisabethinum (později Koménium) podle necitlivých plánů městského stavebního úřadu. Šlo částečně o novostavbu a o přestavbu. Severní vlastní školní budova (do Křížkovského ulice) byla vystavěna od základu, jižní budova pensionátu (obrácená do tzv. Výpaďu) použila sice, ovšem jen částečně, starých hlavních zdí bývalé klášterní klausury, jinak však vnitřek byl proveden také zcela nově. Obě budovy, severní a jižní, jsou spojeny na východní straně křídlem, jež obsahovalo tělocvičnu a nad ní kapli.

⁹⁰⁾ CDB II, str. 236, č. 245 (1223); CDB II, str. 262, č. 269 (1225); CDM II, str. 244, č. 221 (1233); CDM II, str. 307, č. 268 (1235); [CDB III, str. 27, č. 29; str. 157, č. 126]; CDM III, str. 68, č. 94 (1247); CDM III, str. 113, č. 143 (1249); CDM III, str. 346, č. 351 (1262 — molendinum sub monte sancti Petri); CDM III, str. 351, č. 354 (1263); CDM III, str. 402, č. 402 (1267).

⁹¹⁾ CDM IV, str. 101, č. 69.

⁹²⁾ CDM IV, str. 278, č. 211 (1283 conventus dominarum sancti Jacobi in Olomuncz); CDM IV, str. 288, č. 219 (1284 religioſae dominae in domo sancti Jacobi penes ecclesiam sancti Petri in Olomuncz); CDM IV, str. 326, č. 249 (1287).

⁹³⁾ CDM IV, str. 12, č. 10. — Biskup Robert († 1240) založil v kostele sv. Petra oltář sv. Kateřiny (CDB III, str. 159, č. 128). — Kanovník Thechontius odkázal 1308 (CDM VI, str. 12, č. 15) 12 hřiven na tři okna u sv. Petra (ut in ecclesia s. Petri III fenestre fiant in mitra altaris sub eodem fundamento ipsam eleuando pro XII marcis).

⁹⁴⁾ CDM V, str. 129, č. 124: ... conventus dominarum monasterii s. Jacobi in Olomucz, ordinis s. Augustini... monasterio nostro de edificibus necessariis et clausuris debitis studiosius providemus... Hiis igitur motae rationibus, cum ad incepti operis videlicet dormitorii sumptus magnos requirentes quo carere non possumus, ac aliorum murorum pro clausura nastrī minus utilium consumptionem...

⁹⁵⁾ Srov. např. *Gr. Wolny*, *Kirchl. Topographie von Mähren I*, 1 (1855).

⁹⁶⁾ *Ad. Nowak*, *Inschriften aus Alt-Olmütz*, MCC N. F. XXIV, 1898, 97.

Tímto způsobem byl tedy odstraněn z mapy Olomouce nejstarší olomoucký klášter, jehož počátky sahaly do začátku XIII. století.

26. Podle plánů staré nemocnice v městském olomouckém archivu a podle půdorysu z doby výstavby Koménia⁹⁷⁾ lze se poučit aspoň o celkové situaci kláštera. Před klášterem do Křížkovského ulice se nalézalo jakési předdvorí, omezené na jihu klášterem (popř. kostelem sv. Jakuba), na východě kanovnickým domem a na západě proboštskou residencí. Na tomto předdvorí stával kostel sv. Petra se hřbitovem (zbořený 1792). Kostel sv. Jakuba, orientovaná stavba zřejmě jednolodní, byl položen příčně přes nynější dvůr Koménia, zhruba asi v polovině jeho délky. Při výstavbě škol byl 1901 zcela zbořen. Zdá se, že měl kdysi pravouhlé presbyterium, neboť prý „ve východním štítě proti kanovnickému domu bylo zjištěno gotické okno s kružbou“. Chrám byl zřejmě v jádru gotický, není však jisté, zda 1901 byla zničena původní stavba z XIII. století. Plán různých nálezů z doby výstavby Koménia totiž zakresluje pod spojovacím křídlem východním zbytky zdí, které nesouhlasí v rozvrhu se zbořenou budovou sv. Jakuba a jež také asi neležely v její úrovni. U jižních částí těchto zlomků jde patrně o pozůstatky staré křížové chodby, severní kusy zdiva jsou však dosti nejasné až na to, že by měly patřit kostelu. Adaptace sv. Jakuba k nemocničním účelům po r. 1785 byla provedena tak, že loď chrámu byla předělena na dvě podlaží a přízemí i patro zaklenuto pruskými a křížovými klenbami mezi pasy. Bylo zde umístěno chirurgické učiliště. K jihovýchodní straně sv. Jakuba se pojila barokní kaple P. Marie, rovněž snesená r. 1901.⁹⁸⁾ Její kopule byla vyzdobena štukaturami (z druhé poloviny XVII. století), provedeními italskými štukatéry, kteří pracovali např. na Svatém Kopečku. Se zřetelem na tyto vztahy je otázka, nebyl-li architektem kaple Giovanni P. Tencala, vídeňský a biskupský inženýr. Ke kostelu sv. Jakuba přiléhala na jihu, do Výpadu, klášterní kvadratura. Není o ní, pokud vím, nic bližšího známo. Z předešlého plyne, že nový kostel sv. Jakuba s ambitem byl v XIII. věku značně posunut — proti sv. Petru — do hrzení předhradí, což je příznačné. Odstavec o původním klášteře augustiniánek, jehož výsledky pro dějiny umění zůstaly bezosažné, lze snad uzavřít tím, že již v první polovině XIII. století ležel u kláštera pravděpodobně dvůr kapitulního probošta, prokurátora jeptišek. Připomíná se r. 1252 (in curia prepositi Nicolai)⁹⁹⁾ a r. 1262 (curia prepositi Herbordi).¹⁰⁰⁾

27. Zmínkou o založení kláštera augustiniánek u sv. Petra je skončen výklad o románském knížecím hradě Olomouci. Na rozdíl od staroslovanského hradu města nepředstavoval knížecí hrad-sídlo Olomouc celou. V románském knížecím údobí byla Olomoucí také podhradní trhová osada Olomouc. Poněvadž založením gotického města se celé okolí románského hradu podstatně změnilo, není situace podhradí hned na první pohled zřejmá, takže teprve analýsou písemných zpráv a hmotných památek dospějeme k určité představě o něm. Tím se tedy dostáváme k rozboru předměstského osídlení Olomouce na ploše pozdějšího městského útvaru, jenž se rozkládá povšechně západně od hradu s předhradím, na západních a severních svazích Olomouckého kopce. Jde přirozeně nejprve

⁹⁷⁾ Statistisches Jahrbuch d. königl. Hauptstadt Olmütz, IV, 1905 (za r. 1900–1904), 159. — Srov. též W. Müller, Geschichte d. k. Hauptstadt Olmütz (1882), tab. u str. 44.

⁹⁸⁾ Reprodukce kopule se štukaturami u V. Nešpora, l. c., tab. 38.

⁹⁹⁾ CDM III, str. 153, č. 181. — J. Šebánek, S. Dušková, KK, 147.

¹⁰⁰⁾ CDM III, str. 346, č. 351. — J. Šebánek, S. Dušková, KK, 310.

o otázku, kde leželo toto původní podhradí, románská osada Olomouc se slovanským tržištěm, kterou nové město v XIII. století pohltilo do svého obvodu. Především lze vyslechnout písemné údaje o podhradí.

Zpráva z podvržené zakládací listiny staroboleslavské kapituly o platech jedné hřivny a dvou volů z Olomouce se týká spíše knížecího velkostatku, nikoli přímo podhradí. Podle jiného padělku daroval však Vratislav II. r. 1073 opatovickému klásteru v Čechách devátý díl tržného (nonum forum et nona septimana ad cetera collecta sive colligenda, scilicet Olomuci [civitas]).¹⁰¹⁾ Podle V Hrubého opatovický klášter měl skutečně nějakou listinu knížete Vratislava z r. 1073, jež je obsažena v podvrhu. Byla-li celá část o klášterních důchodech z trhů a z mýt již v původní listině, není bezpečné, ale některé platy obsahovat mohla. Je tedy možné, že olomoucké tržiště a tím podhradí je doloženo písemně pro druhou polovinu XI. století. I kdyby však údaj v listině byl pozdějšího data, lze stejně trhovou osadu v olomouckém podhradí předpokládat věrojatně již pro dobu XI. věku. Další zmínky o podhradí se z předměstského údobí nezachovaly.

28. Existují ovšem ještě některé listinné doklady o pozdějším, již gotickém městě, které vrhají světlo na starší předměstské poměry. Je to nejprve konfirmace krále Václava II. pro jeptišky u sv. Petra na předhradí z r. 1299.¹⁰²⁾ Panovník potvrdzoval augustiniánkám mlýn, ležící pod klásterem na toku Moravy a při té příležitosti se mluví o jiném pustém mlýně pod „burgem“ kostela sv. Blažeje (sub burgo ecclesie sancti Blasii). Téže věci se týká listina olomouckého magistrátu z r. 1329,¹⁰³⁾ v níž fojt a městská rada dosvědčují, že uvedené mlýny prodaly kdysi jeptiškám děti olomouckého měšťana, nebožtíka Hanka zv. Tyrwart. Opět se tam určuje jeden pustý mlýn „sub burgo ecclesie sancti Blasii“. Jmenovaný kostel sv. Blažeje byl jedním ze dvou farních chrámů gotického města. V jeho okolí se tedy prostíral „burgus“ kostela sv. Blažeje. Ve svých pracích o počátcích města Brna a o nejstarších dějinách Starého Města u Uher. Hradiště jsem se snažil dokázat,¹⁰⁴⁾ že slovo „burgus“ znamená v našich středověkých pramenech trhovou ves. Výraz „burgus“ nelze totiž spojovat s německým Burg — hrad, jak se někdy soudilo, nýbrž s italským borgo — tržiště. Lze se ostatně také odvolat na konfirmaci krále Václava I. pro tišnovský klášter,¹⁰⁵⁾ v níž se výslovně mluví o „burgis forensibus“. Listiny 1299 a 1329 připomínají tedy v městě Olomouci tržiště čili trhovou osadu kostela sv. Blažeje, zřejmě tržiště nebo trhovou ves, k níž patřil farní chrám s uvedeným titulem. V době, kdy toto označení se po prvé objevuje, na konci XIII. století, je to ovšem nepochybně anachronismus. Poněvadž tehdy již existovalo velké město Olomouc; nemohla přirozeně v jeho obvodu ležet zvláštní trhová osada. Proto je nutno vysvětlit obě zmínky o „burgu“ z r. 1299 a 1329 ve smyslu tradičním. Uchovávají paměť na něco, co bylo již další historií Olomouce překonáno, tj. na

¹⁰¹⁾ CDB I, str. 370, č. 386. — V. Hrubý, Tři studie atd., 131.

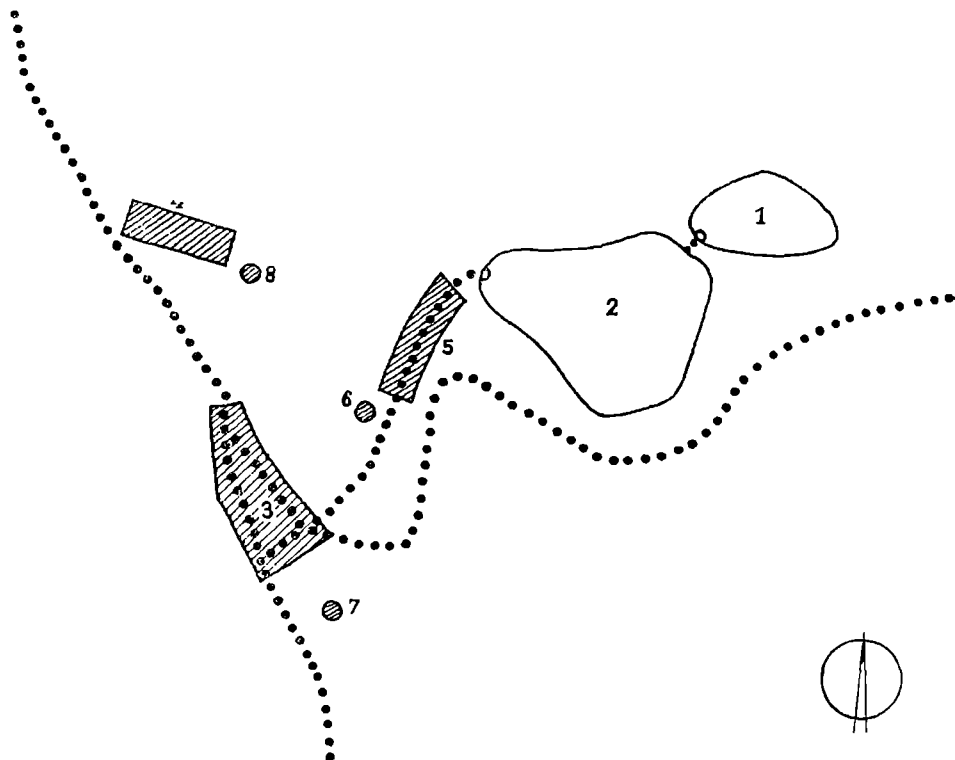
¹⁰²⁾ CDM V, str. 114, č. 111. — Klášter se v ní ještě uvádí jako „in preurbio Olomucz ad ecclesiam sanctorum Petri et Pauli apostolorum ordinis sancti Augustini“, snad proto, že jde o konfirmaci. Dále se však jmenuje „molendinum situm sub monasterio sancti Jacobi“.

¹⁰³⁾ CDM VI, str. 290, č. 375.

¹⁰⁴⁾ V. Richter, Z počátků města Brna, ČMM LX, 1936, 257. — V. Richter, Glossy k velehradským otázkám, CSPS LIX, 1951, 1.

¹⁰⁵⁾ CDM II, str. 355, č. 306. — J. Šebánek, l. c., str. 11, č. 65.

předměstskou situaci. Způsob tohoto porozumění je zcela dobře možný. Obě listiny samy potvrzují minulé záležitosti, takže nemůže překvapovat, že užívají tradičně starých termínů. Mimoto na rozhraní XIII. a XIV. věku, zhruba půl století po založení města, nesmíme si představovat, že celkový areál gotického města byl již úplně osazen. Proto v dosud nezaplněném městě mohla se trhová osada sv. Blažeje skutečně ještě jevit jako zvláštní samostatná jednotka městského organismu.



Obr. 16: Předměstské osídlení Olomouce (kreslil inž. arch. E. Simek).

1 = vnitřní hrad, 2 = předhradí, 3 = trhová osada sv. Blažeje, 4 = česká ves neznámého jména, 5 = židovská ulice, 6 = kaple sv. Michala, 7 = farní kostel sv. Blažeje, 8 = kostel sv. Mořice. — Cesty tečkované.

29. Listinně doložené údaje o trhově vsi (tržišti) kostela sv. Blažeje je nutno kombinovat s druhým druhem historických pramenů, aby obraz o tržní osadě sv. Blažeje nabyl konkrétnější podoby. Prvořadou hmotnou památkou historie města je dnešní půdorys města Olomouce. Z literatury je dostatečně známo, že gotická města lze rozdělit podle půdorysné osnovy zhruba na dvě kategorie. Buď jde o města, která byla založena jedním rázom na tzv. zeleném drnu, tj. na volně nezastavěné ploše. Poněvadž do jejich rozměření nepůsobily ohledy na starší místní poměry, jeví se tyto městské celky půdorysně pravidelně, berouce zřetel jen na terénní reliéf. Nebo jde o městské organismy tzv. vývojové, vysazené v souvislosti s předměstským osídlením na tom území. V této druhé kategorii

lze rozeznávat dvojí možnost. Některá města vznikala vedle starších vsí nebo původní obyvatelstvo bylo z městiště vystěhováno a usídleno opět vedle nového útvaru. V tomto případě pozorujeme obvykle v sousedství městského půdorysu druhou sídlištní jednotku, nazývanou často za nových poměrů jako „Starou“ nebo také „Českou“. Nové město se ovšem za těchto okolností neliší od útvarů, založených na zeleném drnu. Vlastní vývojové město však znamená, že město vzniklo přímo na místě starších osad (nebo obecně sídlištních prvků), jež do jeho okrsku, tj. do jeho ohrazení, byly pojaty. V tomto druhém případě se objeví městský půdorys nepravidelný, což je přirozené, poněvadž předměstská situace se v jeho rozvrhu uchovává. Z toho důvodu je pak podobná městská dispozice důležitým vodítkem našeho poznání, neboť původní sídelní poměry lze z ní vyanalysovat.

Sledujeme-li půdorys města Olomouce z tohoto stanoviska, je na první pohled patrné, že máme před sebou právě naznačený vývojový organismus, jenž nevznikl náhle na novíně jedním mocenským zákrokem, nýbrž po etapách poněkud náhlým růstem až ke konečnému právně-stavebnímu završení. Při stavební analýze starého městského organismu je ovšem nutno s pomocí jiných druhů pramenů bedlivě rozlišovat staré primární útvary od útvarů druhořadých, tj. druhotně a později vzniklých dalšími vývojovými úpravami. Tímto způsobem dospějeme k přesvědčení, že podobnou pozdější prostorovou konfiguraci, bezvýznamnou pro původní rozvrh města, je např. dnešní náměstí před arcibiskupským palácem na bývalém předhradí a stejně i nynější náměstí Republiky, rovněž na předhradí. Zejména však neexistovalo domnělé náměstí (tržiště) na vrcholku Michalského návrší, jak se někdy soudilo podle toho, že tam leželo ve středověku fojtství. Lze totiž z jiných příkladů doložit, že fojtství nemusilo zaujímat místo právě na tržišti. Z hlavních moravských dokladů pro tuto skutečnost je možno připomenout např. město Brno, kde bývalá radnice se svými raněgotickými částmi rovněž neležela na náměstí, nýbrž v ulici spojující dvě tržiště. Jde ovšem o radnici, nikoli o fojtství nebo rychtu, ale v dalším vývoji městské samosprávy gotická města obvykle zakupovala rychty nebo fojtství a přetvářela je na radnice. Raněgotické zbytky v brněnské radniční věži lze se značnou pravděpodobností vyložit jako pozůstatky dvorce lokátora města. Ostatně ani ve Znojmě nenalzáme radnici na některém z městských tržišť, nýbrž opět v ulici mezi dvěma hlavními náměstími. Je tedy patrné, že v moravských městech se rychta nebo fojtství nemusí hledat jen na tržišti, a to i u měst s magdeburským právem (Olomouc), i u městských komunit s právem norimberským (Brno). Bylo mimoto již dříve pravděpodobně prokázáno, že Michalské návrší nebylo zprvu vůbec osídleno.

Jediná stará, pravá trhová centra středověkého města Olomouce jsou nesporně jen dvě dnešní olomoucká náměstí, náměstí Rudé armády a náměstí Masarykovo, jež se původně nazývala Dolní a Horní tržiště. Toto pojmenování pochází asi odtud, že jižní z těchto městských prostorů na západním svahu Olomouckého kopce se svažuje poněkud k jihu, takže náměstí severní na severozápadním úpatí olomoucké kry je výše, i když rozdíl jejich úrovní není velký. Obě olomoucká hlavní tržiště jsou klíčem k otázce podhradí a předměstského osídlení. Analýza městského půdorysu musí totiž rozhodnout hlavní otázku stavebního vývoje města, tj. určit vzájemný časový vztah vzniku obou náměstí. Jde o to dopátrat se, zda oba útvary jsou současné, tj. buď oba z předměstské doby, buď z doby po založení města, nebo nesoučasné, tj. jedno existující před městem a druhé vzniklé s vysazením města. Přirozené je nutno také hned sta-

novit, které z obou tržišť v druhém případě je starší, původní. Půdorysná konfigurace sama na zodpovědění otázky nestačí, avšak s pomocí listinných údajů je tento základní problém řešitelný. Zjistili jsme shora, že v olomouckých listinách ještě kolem r. 1300 se mluví v městě o trhové osadě kostela sv. Blažeje. Srovnáme-li nyní tento údaj s podstatnou skladbou městského celku o dvou tržištích, nemůže být podle našeho soudu vážných pochybností o tom, co se míní trhovou vsí sv. Blažeje. Bylo to zřejmě tržiště s osadou, v nichž byl farním kostelem sv. Blažej a tento „burgus“ lze jediné ztotožnit s dnešním náměstím Rudé armády, původním Dolním tržištěm. Jeho obdoba s předměstskou trhovou vsí sv. Jakuba v Brně je téměř naprostá. V Brně obcházela cesta, přicházející z jihu a přes Staré Brno, hradní ostroh na Petrově a severovýchodně od hradu na úpatí kopce se vidlicovitě větvila. Vidlici bylo sevřeno trojúhelníkové tržiště (náměstí Svobody), z něhož u základny vybíhaly k severu dvě ulice, jednak „Veselá“ podle údolí Svratky, jednak „Běhounská“ podle údolí Svitavy. Za tržištěm mezi ulicemi ležel farní kostel trhové osady, sv. Jakub. Podobně v Olomouci trhová osada sv. Blažeje byla dána trojúhelníkovou plochou tržiště (náměstí Rudé armády). Trojúhelník je zde postaven na výšku směrem od severu k jihu a z jeho koutů u krátké jižní základny vybíhaly dvě ulice, jež mezi sebou svíraly farní kostel trhové vsi, chrám sv. Blažeje. Také v Olomouci vyplynul trojúhelníkový tvar trhové osady nepochybně ze starodávných komunikačních směrů. Celková poloha a útvar trhové vsi nasvědčují zřetelně tomu, že ve vrcholu trojúhelníka ústila do náměstí od severu Česká stezka (stezka od Lito-myšle) a patrně i stezka Slezská. Tyto sdružené stezky se pak na jižní straně tržiště větvily. Jihovýchodním koutem vycházela z tržiště k východu cesta do Polska, jihozápadním koutem cesta k jihozápadu do Brna. V této příznačné konfiguraci osady máme také zachován důležitý doklad pro to, že Polská stezka obcházela Olomoucký kopec k brodu po jeho jižní straně, čili jak bylo shora naznačeno, po jeho schůdnějším úpatí. Nepřetínala tedy původně předhradí, tj. našla k brodu z tržiště přímo. Půdorys náměstí Rudé armády dosvědčuje to, k čemu jakožto k velmi nepravděpodobnému jsme došli předem pouhou úvahou.

Právě rekonstruovaná trhová předměstská ves sv. Blažeje znamená v Olomouci věrojatně původní olomoucké podhradí, starou románskou osadu Olomouc. V Olomouci byl vývoj města jednodušší než v Brně, kde mimo původního podhradí Starého Brna byla kolem 1200 vysazena ještě před založením města trhová ves sv. Jakuba, z níž teprve vzniklo gotické město. Staré Brno nebylo do něho pojato. V Brně se také území románského hradu dostalo do obvodu městského hrzení a nový hrad byl vybudován na Špilberku. V Olomouci knížecí hrad zůstal mimo vlastní městský areál a po zvláštní „Staré Olomouci“ není v pramenech stopy. Proto je trhová osada sv. Blažeje zřejmě také románským podhradím a představuje v Olomouci zároveň to, co bylo v Brně jednak Starým Brnem, jednak městečkem sv. Jakuba. Je proto nutné předpokládat, že v trhové vsi sv. Blažeje se konávaly trhy cizích hostů asi již od XI. století. Podle vývoje jiných velkých podhradí bylo by snad možné usuzovat, že i v Olomouci někdy na konci XII. nebo na začátku XIII. věku bylo slovanské tržiště sv. Blažeje, tedy olomoucké podhradí, ještě formálně, právně vysazeno na trhovou osadu, městys, analogicky k pražskému privilegii Soběslava II. K této historii se však v Olomouci nezachovaly vůbec žádné zprávy.

30. Pro dějiny slovanského tržiště svatoblažejského by byly nesporné velmi poučné osudy jeho farního chrámu sv. Blažeje. Bohužel o nich zejména

v starší době nic nevíme. Na začátku XIII. století měla tato svatyně určitě farní práva. Za nedostatku písemných pramenů se nabízí uvažovat o jejich dějinách aspoň podle titulu, i když ovšem tato metoda může vést jen k domněnkám. Podle patrocinia se zdá, jak bylo již dříve naznačeno, že původ kostela mohl by být značně starobylý. Ze zasvěcení lze také dost pravděpodobně usuzovat, že vznik chrámu snad ani prvotně nesouvisel přímo s funkcí farního kostela tržové osady hostů. Kdyby totiž farní svatyně osady cizích kupců byla založena až v pozdní době při právním ustavení, listinném zachycení práv tohoto sídliště, dalo by se očekávat, že ponese titul některého kolonisačního světce, např. sv. Jakuba nebo sv. Mikuláše apod. Není-li tomu tak, je možno předpokládat, že původ kostela bude patrně starší. Mohlo by se např. pomýšlet na to, že sv. Blažej byl nejprve kaplí v knížecím kupeckém dvoře, podobně jako v pražské staroměstské osadě existovala svatyně P. Marie v Týně a teprve později farní kostel sv. Mikuláše. Bez vodítek však analogisování na konkrétnost historických událostí nestačí. Není také známo, že by se z pozdějšího středověku zachovaly aspoň některé náznaky pramenů, jež by se daly využít k zpětným závěrům. První nepřímá zmínka o kostele pochází teprve z r. 1299.¹⁰⁶⁾ Byl farním v pozdním středověku i v novověku, kdy je nazýván „pohanskou svatyní“, což též ukazuje na jeho stáří. Za josefinských reforem byl zrušen a odsvěcen.

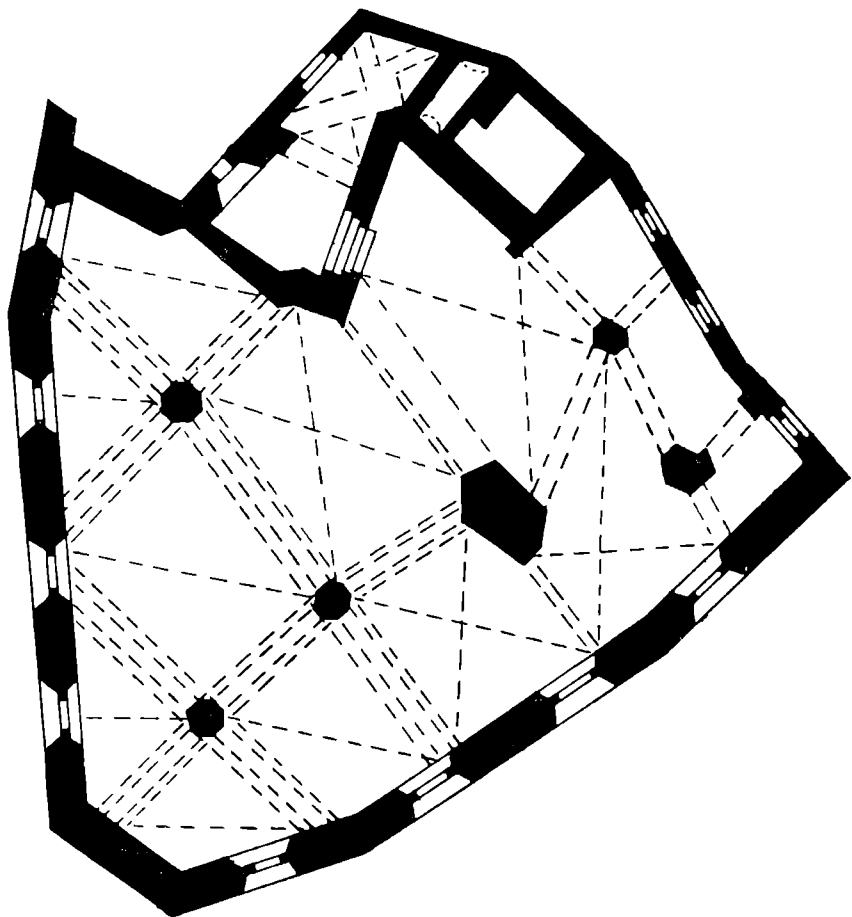
31. Ani z archeologické stránky mnoho o sv. Blažejí nevíme. Kostel byl totiž po svém zrušení r. 1839 zbořen, takže teprve nové výkopávky mohly by snad dnes osvětlit jeho původní dispoziční, stáří, stavební vývoj, popř. i určení apod. Existuje půdorys kostela z doby před zbořením (1830), častěji již také reprodukován,¹⁰⁷⁾ ale ten je buď nepřesný nebo neúplný. Pro historika je téměř nesrozumitelný. Chrám se zde v rozvrhu jeví jako amorfni útvar, jenž jakoby se vymykal podstatným normám církevních staveb. Je jisté, že šlo o menší, chudou a architektonicky asi nepříliš významnou budovu, o jejíž dispoziční mohlo by se snad s výhradami konstatovat, že v celkovém dojmu působí nejspíše pozdněgoticky. Možná však, že měla dosti složitý stavební vývoj, k jehož rozeznání zachovaný půdorys nestačí. Kromě půdorysu známe také pohled na kostel, kreslený F. Domkem r. 1835. List velikosti 16×11 cm se chová v městském archivu¹⁰⁸⁾ a má označení: Uralte St. Blasiuskirche zu Olmütz. Olomoucké nakladatelství Škarnitzel–Domek vydalo ve svém závodě podle Domkovy kresby litografii, jež je méně přesnější než předloha. Ani Domkův pohled naší představu o stavbě dostatečně nevyjasňuje. Zajímavé je, že svatyně ležela na jakémsi kopečku, jenž zejména na pravé straně měl dosti prudký svah. Strana stavby, obrácená k divákovi, se jeví jako gotická boční kaple, přistavěná k staršímu jádru. Na této přístavbě lze pozorovat různé zvláštnosti (např. okna pod úrovní terénu?, portál v zešíkmené zdi s drobnou galerií nad ním?, ústupek ve zděvu nad gotickými okny přístavby?), jejichž smysl nelze z kresby jasně odvodit. Proto nemá — tuším — význam, aby se kresba popisovala podrobněji. Povšechně lze snad říci, že zničením kostela byla Olomouc ochuzena o značně záhadnou památku, jejíž stavební analýza mohla asi vrhnout důležité světlo na nejstarší dějiny podhradí. Opět i v tomto případě se kladou lokálnímu výzkumu nabádavé náměty, k nimž však nelze přistoupit bez rýče.

¹⁰⁶⁾ CDM V, str. 114, č. 111.

¹⁰⁷⁾ Viz např. W. Müller, l. c., tab. u str. 44.

¹⁰⁸⁾ Městský a okresní archiv Olomouce, sign. 114/VI, 40.

Celkovou situaci a polohu kostela ve svatoblažejské trhové osadě lze dobře sledovat např. na plánu Olomouce z r. 1742.¹⁰⁹⁾ Kapucínský klášter, ležící před kostelem sv. Blažeje do náměstí, vznikl teprve v letech 1655–1661 na ploše 21 pustých domů.



Obr. 17: Půdorys kostela sv. Blažeje (překreslil inž. A. Richter).

32. Trhová ves sv. Blažeje v podhradí knížecího hradu Olomouce nebyla jediným sídlištním prvkem na areálu pozdějšího středověkého města. V půdoryse gotického městského organismu a rovněž i v písemných pramenech se zachovala ještě jedna stopa po staré předměstské osadě v okolí románského hradu. Lze totiž zjistit z údajů o Olomouci, že dnešní ulice 8. května se původně ve středověku nazývala Českou ulicí. Toto pojmenování se objevuje v městských knihách od XIV. století. Roku 1502 ležel v České ulici dům zemského hejtmána

¹⁰⁹⁾ R. Smetana, l. c., příl. 2.

Jana z Lomnice na Meziříčí.¹⁴⁰⁾ Název ulice je pro vznik města důležitý. Podobné České ulice se nacházejí velmi často v našich městech, tak např. Česká ulice existovala i v Brně, Hustopečích, Mor. Třebové, Blučině, Rosicích, Miroslavi atd.; znamenají vždy starší předměstskou osadu slovanskou v městě nebo vedle města, tedy českou ves na rozdíl od německé kolonizační městské obce. Není důvodů pochybovat o tom, že také v Olomouci Česká ulice má tuto prehistorii a že její pojmenování ve zpětném závěru dokazuje existenci české osady v místech pozdější České ulice před založením města, jež ji pohltilo. Tato slovanská ves musila mít přirozeně než zanikla i svoje zvláštní jméno, které však se dosud nepodařilo vypátrat. Její původní název by se ovšem mohl nejspíše objevit jakožto reminiscence v topických údajích městských olomouckých knih, ale zatím – pokud vím – se nikdo o tuto otázku nezajímá. Neznáme-li ani jméno, je nepochybně nesnadné sledovat podrobněji osudy této předměstské osady. Náhodou však přece jen existuje možnost dobrat se aspoň přibližně toho, co se se vsí dělo. Historie vsi totiž velmi pravděpodobně souvisí s nejstaršími dějinami hlavního městského kostela sv. Mořice. Zmínili jsme se již shora, že chrám sv. Mořice patrně existoval před vysazením města. Pohlédneme-li pak na plán středověkého města, lze sotva vysvětlit jeho předměstskou polohu jinak než tak, že sv. Mořic byl svatyní uvažované české osady. Leží totiž na konci České ulice v gotickém městě.

33. Poněvadž jsme se již počátky kostela sv. Mořice zabývali, lze zde jen nejstarší zprávy o něm stručně rekapitulovat. V ověřitelném prameni se chrám po prvé nepřímou připomíná r. 1257, neboť na listině biskupa Bruna pro brněnské Herburgy z toho roku vystupuje jako svědek Fridrich, vikář sv. Mořice v Olomouci.¹⁴¹⁾ Kostel tedy po polovině XIII. století existoval a jeho patronát zřejmě patřil olomoucké kapitule, byl-li jeho farářem vikář, svědčící na biskupské listině.

Moravský diplomatář přináší ovšem o chrámu zprávy již z XII. věku. Nejsou to Bočkova farsa, neboť Boček vypsál tato data z kronik kláštera Hradiště. Nám známý Tetzelius totiž uvádí, že opat Paulinus (1116–1127) dostal farní kostel sv. Mořice s příslušenstvím od jakýchsi bratří Gotharda a Sarana.¹⁴²⁾ Upozornili jsme, že hradištsko-opatovické anály o tomto daru sice nic neví, že to však nerozhoduje, jelikož si majetkových poměrů kláštera nevšímají. Další zpráva o kostele sv. Mořice pak pochází z doby Paulinova nástupce opata Bohumila (1127–1150), jenž prý vyměnil s biskupem Jindřichem Zdikem chrám sv. Mořice za dvě klášterní svatyně (farní kostel sv. Štěpána a kapli sv. Michala u klášterní brány.¹⁴³⁾ Záznam o této směně se nalzáá i v tzv. Moravské kronice k r. 1140.¹⁴⁴⁾ Jelikož zpráva je bezesporu spletená, snažil jsem se shora její nejasnosti nějakým způsobem vysvětlit. Základní jejich obsah, tj. původní vlastnictví kostela, a tím zřejmě i celé vsi, k níž patřil, získané jakožto dar klášterem Hradiskem a výměna vsi s kostelem olomouckému biskupství, nemusí však budít z věcného hlediska nedůvěru. V první čtvrtině XII. století je zcela možné, že jménem neznámá česká ves v podhradí olomouckého hradu mohla náležet uvedenému „Gothardovi“ a „Saranovi“, patrně členům knížecí družiny

¹⁴⁰⁾ F. X. Parsch, Das Stadt-Archiv zu Olmütz I (1901), str. 39, č. 361.

¹⁴¹⁾ CDM III, str. 236, č. 249. – J. Šebánek, S. Dušková, KK, 209.

¹⁴²⁾ Státní archiv v Brně, rkp. Cerr. II, 385, fol. 23 r.

¹⁴³⁾ Tamže.

¹⁴⁴⁾ Státní archiv v Brně, rkp. Cerr. II, 261, fol. 122–124.

a že tito v osadě mohli mít svůj soukromý kostel, pozdějšího sv. Mořice, buď s farními právy nebo bez nich. Jak uvedeno, kostel inistně úzce souvisel s „Českou ulicí“. Je také bezpečné, že kostel od XIII. věku, jakmile se objeví zaručené zprávy, kanovníkům skutečně náležel a mimoto je i dosvědčeno, že biskupství, popř. kapitula, mělo v majetku půdu v severozápadní části pozdějšího města, tedy v blízkém okolí chrámu. O tom však více později. Není tedy naprosto vyloučeno, že svatyně sv. Mořice existovala již v první polovině XII. století a že to byl panský tribunový kostel. S ohledem na raný vznik stavby mohlo by se soudit dále, že předpokládaná panská empora byla nejspíše kruchtovitá.

Historie sv. Mořice měla by být potvrzena hradištskými a kapitulními listinami z příslušné doby, v nichž by se mohlo sledovat uvažované převedení vlastnictví z kláštera na kapitolu. Není to bohužel možné, jelikož prostě neexistují k tomu vhodné listiny s výpočtem majetku obou ústavů v dobovém rozmezí, o něž se přibližně jedná. Nezbyvá proto než se spolehnout na hradištského analistu. Tetzelius zřejmě čerpal zprávy ze staršího pramene, jenž je dnes nezvěstný. Podezírat ho z klamu nemá smyslu, jelikož při podvodném úmyslu by podával chtěný obsah srozumitelně a nikoli zmateně. Nesporná porušenost zpráv však vede k myšlence, jež je ovšem pouhým nápadem. Jestliže je jméno prvního z obou bratrů „Gothard“ zcela jasné, je pojmenování druhého „Saran“ značně podivné a patrně těžko rozluštitelné. U Tetzelia zpráva zní: Hic [sc. Paulinus] a Gothardo et Saran, qui fuerunt uterini, parochialem ecclesiam s. Mauritiū . . . obtinuit. Nešlo snad o jediného Gotharda „de Saran“ a nezachovalo se snad v jeho přídomku jméno české osady pod olomouckým hradem?

34. O předpokládané románské stavbě sv. Mořice ze XII. století se z dnešní zachované budovy nedovídáme vůbec nic. Nynější pozdněgotický kostel, trojlodní síňová dispoice s trojchórovým síňovým presbyteriem a s dvojvěžovým západním průčelím, byla počata r. 1412 a budována postupně až do XVI. věku. Starší chrám byl při této novostavbě asi nejprve ponechán k bohoslužebným účelům a bořen postupně podle vývinu nového kostela. V XV. století se při stavbě v pramenech jedenkrát připomíná „stará věž“, zřejmě část původní svatyně. Ovšem o chrámu, jenž ustoupil pozdněgotické architektuře v XV.–XVI. věku, nemáme nejmenší představy. Jsou celkem dvě možnosti v názorech o kostele, jenž byl vystřídán pozdněgotickou stavbou. Podle první bylo by možné, že původní – asi románský – chrám se zachoval až do začátku pozdněgotické novostavby, počavši r. 1412 severní průčelní věží. V literatuře však převládla druhá možnost. Podle tohoto názoru se soudí, že již olomoucký biskup Bruno ze Schauenburka (1245–1281) vybudoval kolem poloviny XIII. století nový velký raněgotický kostel, z něhož se prý dodnes zachovala mohutná jižní věž západního průčelí. Všimneme-li si nejprve uvedené věže, je jisto, že její útvar tuto domněnku nepotvrzuje. Naopak ze slohově kritických důvodů se zmíněný názor jeví nesprávný a neudržitelný, jelikož na nynější struktuře jižní věže nelze shledat nejmenší stopy po rané gotice z Brunovy doby. Domněle raněgotická nebo podzněrománská jižní věž se zdá být nejmladší součástí v celém stavebním souboru chrámu. Architektonické detaily věže poukazují totiž slohově na to, že vznikly v době, kdy již pozdněgotický formální aparát byl zasažen renesančními vlivy. Podle půdorysné konfigurace lze pravděpodobně soudit, že při stavbě trojlodí bylo původně plánováno normální dvojvěžové průčelí. Severovýchodní nároží jižní věže mělo spočívat na zesíleném arkádovém pilíři. Při provedení byla však jižní věž z osnovy trojlodí vysunuta, snad proto,

že další architekt se neodvážil z konstruktivních důvodů založit věž na volném pilíři. Uvedené poznatky na vlastní budově kostela sv. Mořice jsou dosti důležitě pro celkové dějiny chrámu. Dovedli bychom si totiž představit se značnými rozpaky, že by biskup Bruno vystavěl při vzniku města raněgotický chrám sv. Mořice, jenž by pak za půl druhého století při pozdněgotické novostavbě úplně zmizel, aniž by zanechal po sobě sebemenší zbytky, použité při přestavbě. Brunova stavba by byla nepochybně dosti rozsáhlá, uvážíme-li, že Olomouc byla středověkým velkoměstem a že sv. Mořic byl hlavní městskou svatyní. Známe ostatně Brunovy kostely jím založené odjinud, jak později bude ještě uvedeno; jsou to architektury velkorýšých rozměrů. Proto se zdá daleko pravděpodobnější, že při vysazení města vůbec nedošlo k novostavbě sv. Mořice, hlavně z toho důvodu, že zde skutečně existovala starší svatyně, takže novostavba nebyla hned nutná. Z toho by plynulo, že tento starší kostel musil být přirozeně románský. Rozřešení problémů, týkajících se sv. Mořice, není ovšem v dosahu dosud známého materiálu. Opět je možné očekávat, že k vyjasnění otázek by patrně přispěly vykopávky.

Byl to titul kostela, jenž nepochybně sváděl historiky k tomu, aby uváděli chrám sv. Mořice ve vztah k osobě biskupa Bruna, bývalého magdeburského probošta a velkého ctitele sv. Mořice, patrona magdeburského dómu. Zsvěcení olomouckého kostela je jistě nápadné na první pohled, avšak jeho vysvětlení předpokladem Brunovy novostavby nemusí být jednoznačné. Lze upozornit, že patroniciem sv. Mořice není u nás v románské době neznámé. Sv. Mořici byla např. zsvěcena soukromá kaple biskupského domu na pražském hradě, vzniknuvší již v XI. století. V této souvislosti mohla by snad něco znamenat ta okolnost, že původní vlastník kostela, Gothard, má zřejmě německé jméno. Ostatně i kdybychom předpokládali změnu titulu kostela v XIII. věku, nevyžaduje to vždy nutnost novostavby.

35. V gotickém městě se od konce XIV. století uvádí Židovská ulice. Byla to ulice, nazývaná později ulice Božího Těla podle kaple Božího Těla, jež v ní stávala. Tato svatyně vznikla po vypuzení židů z Olomouce, které nařídil r. 1454 král Ladislav,¹¹⁵⁾ ze židovské synagogy, patrně brzy po vykázaní židů, neboť již r. 1459 se vyskytuje název ulice Božího Těla. Roku 1549 se výslovně připomíná bratrstvo Božího Těla v bývalé židovské synagoze.¹¹⁶⁾ Později získali r. 1660 kapli Božího Těla a okolní pusté domy olomoučtí jesuité, jež ji barokně přestavěli na oválném půdoryse. Původ židů v Olomouci je dávný. Již r. 1278 se v privilegii císaře Rudolfa Habsburského pro olomoucké měšťany nařizuje, že i židé v Olomouci jsou zavázáni přispívat na platy města stejnou měrou jako ostatní měšťtí příslušníci. Není pak vážného důvodu proti domněnce, že tito židé byli usazení právě v Židovské ulici již v XIII. století. Sledujeme-li průběh Židovské ulice v plánu města, dospějeme k pevnému přesvědčení, že směr Židovské ulice znamená část komunikace, jež spojovala jedinou bránu do předhradí knížecího hradu s tržištěm olomouckého podhradí. Z půdorysu města plyne, že pozdější Židovská ulice byla nepochybně pokračováním oné „cesty za dominikánským dormitoriem“ z doby kolem r. 1251, o níž byla shora zmínka. Prodloužení Židovské ulice znamenalo tedy hlavní spojnici hradu a tržiště v předměstském osídlení čili Židovská ulice se prostírala na nejdůle-

¹¹⁵⁾ F. X. Parsch, l. c., str. 21, č. 196.

¹¹⁶⁾ F. X. Parsch, l. c., str. 71, č. 686.

žitější komunikaci románské Olomouce. Je pak velmi pravděpodobné, že poměry gotického města XIII. století lze promítnout ještě do doby starší, do knížecího údobí, jak svědčí o tom již ta skutečnost, že zde můžeme operovat s předkOLONISAČNÍMI prvky městského útvaru. Opět lze poukázat na analogii s Brnem, kde Židovská ulice tvořila okrsek při předním komunikačním směru, před předměstským tržištěm. Považuji proto za věrojatné, že v olomouckém podhradí XII. století existovaly tři hlavní sídlištní jednotky: vlastní podhradí s tržištěm kolem dnešního náměstí Rudé armády, česká ves neznámého jména, ležící při České stezce vycházející k severu z tržiště a konečně židovská osada na komunikaci mezi hradem a tržištěm. Všechny tyto prvky se octly po vysazení města v jeho organismu.

36. V závěru rekonstrukce románské Olomouce lze připomenout znovu kapli sv. Michala, o níž jsme jednali v první kapitole této práce a jež tedy stála nepochybně již v románské době na Michalském vršku, zřejmě při cestě z předhradního tržiště do hradu. Dominovala patrně pohledově i nad stavbami vnitřního hradu s dómem sv. Václava.

Pro konstituci knížecí Olomouce bude snad i názorné srovnat tuto Olomouc XI.—XII. století s podhradím Prahy. Pražské podhradí je ovšem zásadně komplikovanější, pokud jde o stavební vývoj, především tím, že bylo určováno nikoli jedním hradem, nýbrž soustavou dvou hradů, Hradčanami a Vyšehradem. Tato podvojnost se projevila zřejmě i ve dvojici pražských slovanských tržišť, neboť lze z pramenů vytušit, že vedle staroměstského tržiště existovalo zde ve XII. století i tržiště druhé, tzv. Vyšehradská ulice. Tato podvojnost působila ještě při vysazení gotického města a jejím odrazem je ono zvláštní pražské dvojměstí, jednak vlastní staroměstské město, jednak osada svatohavelská. Jinak pražské podhradí bylo charakterisováno několika vesnickými osadami a řadou panských dvorců. V olomouckém podhradí jsme konstatovali také jednu slovanskou ves s kostelem sv. Mořice. Kolem hradu bylo ovšem takových osad více, zmínili jsme se však jenom o té, jež byla pojata do gotického města. O dvorcích v okolí knížecího hradu Olomouce není nic známo. Lze nanejvýš předpokládat, že panský dvorec mohl existovat u kostela sv. Mořice, je-li jeho historie XII. století podle hradištských análů skutečně pravdivá. Není sice vyloučeno, že i v olomouckém podhradí se nalézaly některé dvorce další, nebyla to však rozhodně — jako v Praze — panská sídla se soukromými svatyněmi, jelikož po podobných šlechtických kostelech by se byly nepochybně zachovaly stopy. Zdá se, že jeden z důvodů, proč v podhradí Olomouce nejsou panské dvorce doloženy, je kromě menšího významu Olomouce proti Praze ten, že pozemkový majetek kolem olomouckého hradu přešel záhy valnou většinou do rukou církevních ústavů, hlavně kláštera Hradiště a biskupství.

Podstatným znakem, jenž ukazuje na velký rozdíl důležitosti mezi Prahou a Olomoucí, je posléze ta okolnost, že v olomouckém podhradí nebyl došud zjištěn a zřejmě neexistoval ani jeden kamenný dům z pozdněrománské předměstské doby, ačkoli v Praze je již známa celá skupina těchto staveb. Olomoucké podhradí bylo vybudováno patrně po výtce ze dřeva a nelišilo se po této stránce od okolí druhých moravských úředních hradů, Brna a Znojma.